

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 3, березень 2014

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р пед. наук
А. В. Градовський, д-р пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 3 від 20 лютого 2014 р.

**За підтримки видавництва
«Антросвіт»**

481-37-70

**04053, Київ-53,
вул. Артема, 52-Д**

**Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»**

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

«І щоб його духом запіднити українську ниву»

**Нове прочитання літературної спадщини
Великого Кобзаря**

Голобородько Я. Прагмафілософія Тараса Шевченка
(Семантика «голосових» партій поеми «Відьма»). 2

Градовський А., Галушко М. Поетична опозиція
«своє-чуже» у поемі Тараса Шевченка «Катерина». 5

Єременко О. Варіативність розв'язок
одномотивних баладних творів Тараса Шевченка
«Із-за гаю сонце сходить» і «Якби тобі довелося». 9

Слоньовська О. Білі плями Шевченкових «Гайдамаків». . 12

Фахові проблеми

Жила С. «Як Батурин славний Москва вночі запалила...»
(Образ Батурина за поемою
Тараса Шевченка «Великий льох»). 17

Куцевол О. Світло білих ночей. Розділ навчального
посібника «Вивчення життя і творчості Великого Кобзаря
через художню рецепцію літературної шевченкіани». 22

Подолінний А. До вершин Кобзарєвого генія. 26

Бабійчук Т. Семінар-конференція «Літературна шевченкіана»
в педагогічному коледжі. 28

Літературне краєзнавство

Гриневич В. Глухівський період у житті й творчості
Тараса Шевченка. 36

Олексенко Я. Тарас Шевченко в Бігачі. 41

Соловійова Н. Урок – віртуальна подорож
«Кам'янецькими стежками Тараса». 43

Зарубіжна шевченкіана

Овдійчук Л. Біографічний роман Єжи Єнджеєвича
«Українські ночі, або Родовід генія» —
знаковий твір польської шевченкіани. 45

Майстер живопису

Щербина С. «Вдивляється Тарас у душу України...»
(Шевченківська тематика у картинах-двовзорах
Олега Шупляка). 47

*З електронною версією нашого часопису
(в скороченому вигляді) можна ознайомитися
за адресою: didactics.ucoz.ua*

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 14-
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»
м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2014

Прагмафілософія Тараса Шевченка (Семантика «голосових» партій поеми «Відьма»)

Ярослав Голобородько,
доктор філологічних наук, професор
м. Херсон

Шевченкова поезія за своєю фонічною сутністю є цілковито мегасимфонічним художньо-мистецьким явищем. У ній відчутна і простежується рельєфна «голосова» основа, що надає його творам потужного, пронизливого й акцентованого експресивного звучання. Ця «голосова» основа репрезентується інтонаційною різноманітністю й лексико-синтаксичною колоритністю мовлення персонажів, які у монологічній чи діалогічній формі ведуть мову про фактаж та колізії власного життєпростору, рефлексують над подіями і процесами, що їх виокремлюють як семантично вагомі для розуміння паністоричних і сучасно-актуальних тенденцій буття, ретранслюють характер спрямованості своїх цінностей – соціоетичних, інтелектуальних, світоглядних, філософських. Розроблена «голосова» партитура властива й поезії «Відьма», що відома в двох редакціях – 1847 і пізнішій – 1858 років. Другу редакцію Шевченко вважав досконалішою, тому саме їй у цій розвідці приділятиметься пріоритетна увага.

Поема «Відьма» структурована низкою «голосових» партій, що, власне, і виформовують її. Одна з них належить наратору, який чергує форми свого текстового оприявлення і виступає то в іпостасі я-оповідача, то в ролі розповідача. Персоналія наратора, який обирає активну мовленнєву тактику і спочатку виступає в іпостасі я-оповідача, вводиться у текст із першими рядками, що дає змогу початок поеми витримати в підкреслено особистісно-емоційних тонах: «*Молюся, знову уповаю, / І знову сльози виливаю, / І думу тяжкую мою / Німим стінам передаю*» (2, 265). Інтонація підвищеної експресивності, виражена «голосом» я-оповідача, виконує функцію зав'язки-інтриги, позаяк передусім фабульному розвитку подій у текстових реаліях.

Поступово у «голосовій» поведінці я-оповідача відбуваються інтонаційно-настроєві зміни. Емоційні реєстри починають бриніти притишеніше, натомість посилюється мелос рефлексійної стилістики із притаманним йому зосередженням на поетиці думки. Наприкінці вступного слова я-оповідача активується й оприявнюється лексичний ряд абстрагованого ґатунку – «люде добрі», «все добро», «недоля», «рай», «воля»,

що є вкрай важливим для викладу аксіологічної моделі наратора. Це дозволяє йому застосувати концептуальний підхід до розв'язання проблеми людської долі/недолі: «безталання невсипуще», над яким розмірковує у своєму слові наратор, може бути врятоване, одухотворене, повернуте до повнокровного не лише індивідуального, але й соціумного існування, якщо сповідуватиме у повсякденному й повсякчасному житті концепцію «всетворящої любові».

Вступне слово наратора, в якому він постає в іпостасі я-оповідача, має масштабне звучання і цілком програмовий характер. Від емоційності в розумінні життєвих зіткнень, перипетій наратор переходить до пошуку концептуальних рішень, що дали б змогу подолати драматизм цих самих перипетій і зіткнень, і таким рішенням стає характер ставлення до навколишнього простору, що вимірюється категорією діяльної, активнотворчої любові. Вступне слово наратора виконує функції знакового про-

логу в контексті подій та колізій, зображених у поезії, а концептуальна формула «всетворящої любові» викладена з перспективою її розгортання в художніх реаліях тексту.

Починаючи з рядків «*Коло осеннього Миколи, / Обідрані, трохи не голі, / Бендерським шляхом уночі / Ішли цигане*» (2, 265), характер наративу трансформується. «Голосову» партію я-наратора, налаштовану на емоційний лад і конвертовану в узагальнювальну стилістику, змінює переважно зображувальна фактура. Я-наратор іще з'являтиметься в текстових реаліях, проте це носитиме епізодичний, ситуативний характер. Наратор перебирає на себе функції розповідача і починає викладати власне історію, що перебуває у зоровому фокусі цього твору, – історію однієї жіночої долі, поданої в гранично загостреному інтонаційному оформленні й семантичному звучанні.

У структурному фрагменті, що викладається «голосом» розповідача чи, точніше, наратора-розповідача, ключовим моментом виступає зустріч тих суб'єктів тексту, що складають композиційну основу поеми, – зустріч циган і жінки-майже-привида. Змальовуючи

сцену цієї зустрічі, наратор-розповідач вдається до майже містичного прийому – пісні, що начебто прима-рилася циганам, цим безтурботним мандрівникам степу й життя: «Цигане слухають, сміються./ «І де ті люде тут возьмуться?/ Оце, мабуть, із-за Дністра, / Бо тут все степ... Мара! Мара!» (2, 266). Наратор тонко відчув і зобразив ледь не інфернальний характер сцени цієї зустрічі й розвинув, посилив його наступними реаліями: «Цигане крикнули, схопились. / А перед ними опинилось/ Те, що співало. Жаль і страх!/ В свитині латаній дрожала/ Якась людина» (2, 266). Так наратором-розповідачем у фабульний простір вводиться персоналія, що стає ключовою в концептуально-семантичних акцентах поеми, – жінка-примара, яка шукає своїх дітей. Невдовзі вона не лише стає провідною фігурою наративу – її персоналія рухає розвитком композиційних і смислових реалій усього наративу. Надалі зорові інтенції зосереджуватимуться на життєвих колізіях, пов'язаних із цією жінкою, всі текстові події обертаються навколо вісі її долі, у цій жіночій поставі розвиватиметься і втілюватиметься концепція «всетворящої любові», що становить філософське підґрунтя поеми «Відьма».

Мовна партія розповідача (наратора-розповідача), що зводить разом таких важливих учасників поетичної дії, як «вольніє» цигани і жінка-видіння, завершується черговою «голосовою» трансформацією: наратор знову звертається до іпостасі я-оповідача, для того щоб, ведучи мову про з'яву химерно-примарної жінки, наголосити на своєму кривому зв'язку з нею, на духовній органіці, спільній для них обох, на узагальнювальному характері й звучанні цієї жіночої постави: «Що ж се таке? Се не мара. / Моя се мати і сестра./ Моя се відьма, щоб ви знали» (2, 266). Перемикання «голосової» партії дає змогу підсилити звучання емоційно-довірливих інтонацій наприкінці цього наративного фрагменту, скоротити дистанцію між фактурою тексту і наратором, підкреслити його присутність у тексті. У процесі цього перемикання наратор, що знову вдається до ролі я-оповідача, уперше вживає форму «відьма», якою надалі у структурно-текстових реаліях позначається жінка-достеменно-видиво. У цій формі-позначчі вгадується широкий спектр інтонацій – співчуття, іронії, суму, болю, розпачу, що стосуються головної персоналії поеми.

Одразу після короткої репліки я-оповідача активно вводяться «голоси» нових фігурантів тексту – циган і «відьми». Наративна партитура, розписана у форматі «цигане/ циган» – «відьма», лише за формою є діалогом. За своєю суттю ця партитура становить собою монолог, оскільки введення мовного суб'єкту «цигане/ циган» є радше композиційним прийомом, що підтримує «голосову» партію жінки-«відьми». Текстовий фрагмент, заснований на взаємодії цих «голосів», складає структурно-композиційну серцевину поеми й належить до найбільш розлогих та подієво насичених у ній. Розпочинається діалогічний монолог гранично короткою реплікою мовця «цигане»: «А відкіля ти, молодиче?» (2, 266), яка фактично слугує запрошенням до розповіді, й завершується експресивним, ледь не екзальтованим вигуком «відьми»: «Чи я найду моїх діток, / Чи так і загину?» (2, 275).

Співрозмовниками жінки-зайди у Шевченковому тексті виступають то «цигане», то «циган». Суттєвої різниці між ними на лексично-стильовому рівні немає, що дає підстави об'єднати їх у одну «голосову» партію. Мовець «цигане/ циган» послуговується лаконічними

реченнями, чіткими фразами. У їхній структурі виділяються дієслівні форми, емоційні ознаки висловлювань притлумлені, виразно простежується чоловічий стиль ведення розмови. Змістом своїх речень і фраз він підтримує, спрямовує, заохочує, спонукає до діалогічного монологу. Цього мовець «цигане/ циган» досягає через форму запитальних речень на кшталт: «Де ж ти була, що заблудила?» (2, 267), «Чому не ляжеш, не спочинеш?» (2, 269), «... Що дальш буде?/ Розкажуй дальше» (2, 273). Він виконує функцію учасника комунікативної ситуації, що переважно слухає та сприймає і цим самим створює передумови для органічного розвитку текстових реалій. У його лексичці зустрічаються просторічні елементи, що надають безпосередності й колоритності його мовленню. «Голос» мовного суб'єкта «цигане/ циган» – цього символу людей безмежного простору і життя-буття, не переобтяженого житейськими проблемами, стражданнями і болем, – відтінює драматичну фоніку монологічної розповіді «відьми», яка викладає свою історію.

«Голос» жінки-«відьми» – основний серед наративних партій Шевченкової поеми. Під час її монологування наратор майже не втручається в розгортання текстових реалій, він немовби відходить убік, чим зосереджує увагу виключно на персоналії жінки-нараторки та колізіях її долі. У редакції поеми 1858 року не вказується ім'я «відьми», а у версії 1847 року двічі повідомляється, як її звали, причому обидва рази у передфінальній частині тексту. Перший раз – у епізоді з важкою хворобою та передсмертними словами «пана»: «Якось трохи полегшало, / «Покличте Лукію...» – / Шепнув, та аж затрусився...» (1, 390), другий раз – у розповідній ситуації, коли після смерті «пана», після церковних служб, які вона для нього замовляла, повідомляється, що «ласкаві дівчата», що й раніше в неї нерідко гостювали, «І знов стали на досвітки / До неї ходити /, І знов стали, як матері, / Лукії годити» (1, 391). Відмова від іменної ідентифікації «відьми» у пізнішій редакції поеми зумовлена, очевидно, прагненням уникнути надмірної конкретизації цієї персоналії та надати їй узагальненого звучання.

«Голосова» партитура жінки-приблуди є доволі складною. «Відьма» схильна до метафоричного і химерно-образного мовлення. Пісенно-поетичні вияви її монологу переходять у густо концентровані почуття, що мають вибуховий потенціал і межують із радикальними, напівкримінальними намірами. У її «голосі» настійливо заявляє про себе природно-біологічне начало, втілене у пориваннях, притаманних материнському інстинкту. Інтонаційно-стильовий рисунок її монологу є досить строкатим і коливається від сентиментальної ліричності до акцентованої психологічної жорсткості. Розповідь «відьми» імпульсивна, дещо хаотична, з періодичним поринанням у минувшину, інколи таке поринання відбувається без очевидної мовно-ситуаційної умотивованості, спалахи-спогади не завжди послідовні у суто хронологічному сенсі. Жінка-нараторка подає себе у підкреслено чуттєвих мовленневих виявах і оприявнює тип поведінки, властивий для людини з помітною внутрішньою травмованістю.

Розповідь-сповідь про власну жіночу історію «відьма» розпочинає з окреслення географічних кордонів, у межах яких вона розгорталася, – це ареал південних територій (Волицина, Бендери, Ясси, Туреччина) та Київщина. Прописаність геоконкретики завжди підсилює ефект достовірності наративу і додає художньої рельєфності концептуально-смисловим категоріям

тексту. У центрі цієї сповіді – життєва драма жінки, яка «близнят ... привела» і була покинута «паном». Цей мотив є вельми характерним для поезії Тараса Шевченка, проте у поемі «Відьма» він загострює його звучання. Й досягає цього тим, що трагізм долі жінки-«відьми» екстраполює на її дітей: спочатку «пан»-батько «Сина Івана / Оддав якись пані / У лакеї» (2, 274), а потім «Сина Івана молодого/ Оддали в салдати» (2, 276–277). Донька її, Наталя, буквально слід у слід повторює жіночу долю своєї матері, що доводить розвиток драматичної колізії до полюсів психічної аномалії та фізіологічної патології, оскільки їй, доньці, взагалі довелося пережити інцестуальний шок – батько-«пан», забравши її до себе, «З дочкою ліг спати...» (2, 273) і «Наталоньку! Дитя своє!/ Ірод нечестивий!./ Занапастив...» (2, 274). Розпачливий і зневірений «голос» жінки-нараторки, виражаючи доведені до крайності внутрішньо-емоційні стани, то супроводжує розповідь словами «Розірву!..», «Сама його/ Загризу...» (2, 275), то готовий усе вибачити, простити «пана» – цього «ката», «луципера», «луципера проклятого», як експресивно характеризується він протягом монологічної канви. Цей «голос» спроможний удаватися до стилістично різкої, емоційно гіпертрофованої лексики, як у сцені повернення «з байстрюками» до батьківської хати, коли жінка-нараторка, розповівши про це, промовляє: «...Що, цигане,/ Якби таку суку/ Тобі дочку. Що б зробив?» (2, 272). «Голосова» розповідь жінки-страдниці виражає внутрішній стан людини, доведеної до межі, до крайніх полюсів існування, яка усвідомлює, що в неї вже не залишилося жодних моральних імперативів і стримувальних чинників, у чому вона й зізнається: «Бо я вже й Бога не боюся/ І не соромлюся людей» (2, 270).

Жіноча драма «відьми» ретранслює онтологічну версію, що розроблюється в різних Шевченкових творах. Її присутні конструктивні «кріплення» мають такий вигляд: людина одна в холодному, непривітному або наскрізь ворожому світі; вона є моральним одинаком, без підтримки й опори, без потужного життєвого коріння; сили їй вистачає хіба що на те, щоб не закінчити життя самогубством; тримають її на цьому світі передусім діти й кровно-родинні зобов'язання; людина народжена для болю, життя надається задля страждання, що чимдалі, тим сильніше поглиблюється; символом страждання виступає жіноча доля, яка є найдраматичнішим шляхом до святості; святість – це глибоко затамовані біль-страждання, що обертаються акцентуованою праведністю життєповедінки.

З рядків «За селом село минали / В городи ходили...» (2, 276) бере свій початок заключний «голосовий» фрагмент поеми. У ньому знову активізуються мовні функції наратора, який виступає в ролі розповідача й неквапно, розважливо додає присутніх стрихів до долі жінки-страдниці після того, як вона приєдналася до циган, стала в них знахаркою, «відьмою»-лікувальницею і згодом вирішує знайти-таки своїх Івана й Наталочку. Рядки «Попрошались з циганами, / Помолилась Богу; / Та й пішла собі, небога, / На свою країну» (2, 276) з редакції 1858 року є чи не останніми, що фабульно зближують поему із редакцією 1847 року, в якій цей подієвий епізод подавався у такій вербально-синтаксичній версії: «Попрошались з циганами, / Помолилась Богу, / Та й пішла собі додому, / На свою країну...» (1, 388). Після цих слів розповідача у більш ранній редакції поеми «Відьма» наративний погляд

зосереджується на детальному зображенні лікувально-альтруїстичної місії «відьми», яка «... все по болящих / День і ніч ходила. / І всім людям помагала, / І плати не брала. / А як брала, то калікам / Зараз оддавала» (1, 388–389), та її боголюбному і боговірному, майже ангелоподібному способі життя, поданому в підкреслено ідилічних мазках та фарбах. Містить редакція 1847 року і сцену зустрічі «пана», що перебуває на порозі смерті, із Лукією, до якої він звертається зі словами каяття: «Прости мене! прости мене!.. – / І сльози блиснули / Вперше зроду...» (1, 391). Проте наративний фрагмент поеми у редакції 1847 року, де зображуються сцени із життя «відьми» після того, як вона залишила циган, видався Шевченкові розтягнутим, недостатньо динамічним, можливо, семантично не вельми переконливим, і у пізнішій версії він кардинально скоротив його, надавши подієвим реаліям інформативної лаконічності й концептуальної емності, акцентованості.

У заключному наративному фрагменті редакції 1858 року стисло зводяться воедино основні фабульні лінії, пов'язані з долями «відьми»-страдниці, її дітей та «пана», й окреслюються нові грані в поворотах цих доль. При цьому посилюється звучання концепції «всетворящої любові», заявленої «голосом» я-оповідача у фрагменті-пролозі. «Усетворяща любов», виражена душевними помислами і людинолюбними вчинками, всім пафосом життя людини, виступає в Тараса Шевченка альтернативою навколишньому жорсткому світові, діяльним шляхом людини до всеохопної гармонії із собою. Проте навіть послідовне сповідання «всетворящої любові» не означає зняття всієї гами складнощів і драматичних колізій у стосунках людської особистості з оточуючим соціумом, про що прозоро говорить в останніх рядках твору і, відповідно, штрихах до персоналії жінки-матері-страдниці: «Люде добрі і розумні/ Добре її знали./ А все-таки покриткою / І відьмою звали» (2, 277). Відчуття епічної незнищенності дисгармонійного начала, представленого й утіленого в засадах людського існування, проходить крізь усю образну фактуру поеми і залишається до кінця не подоланим навіть життєвою практикою саможертвовного, фаталістичного альтруїзму.

Партитура «голосів» поеми «Відьма» давала змогу розроблювати, як мінімум, три семантичні пласти: один – зовнішньо-подієвий, у якому зрощено побутові, родинні, етичні й соціодуховні колізії; другий – онтологічний, що містить художнє потрактування сутності та клейнодів людської долі, хоча, не виключено, що у цьому випадку насамперед малися на увазі риси-якості долі по-українськи; третій – прагмафілософський, що відсинтезував концептуальний рівень обґрунтування і конкретну модель життєвої долі, що не лише протистоїть, але й долає жорсткий характер оточуючого світу. І, можливо, що шукання саме у царині прагмафілософії становить одну з найприсутніших інтелектуально-естетичних ознак цього тексту.

Література

1. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1: Поезія 1837 – 1847 / Перед. слово І.М.Дзюби, М.Г.Жулинського. – 784 с.

2. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861. – 784 с.

Поетична опозиція «своє-чуже» у поемі Тараса Шевченка «Катерина»

Анатолій Градовський,

доктор педагогічних наук, професор

Максим Галушко,

аспірант

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

У статті робиться спроба нового прочитання поеми Т. Шевченка «Катерина» через призму поетичної опозиції «своє-чуже». Пропонується аналіз образів Катерини й Івана та їх проєкція на націєтворчі стимули, розроблені Кобзарем у своїй творчості. Знайшли висвітлення окремі прийоми роботи з поемою «Катерина» та однойменною картиною Шевченка.

Ключові слова: байронічна поема, Шевченко, Катерина, Україна, покритка, образ, художній текст, світова скорбота.

Постановка проблеми зумовлена необхідністю виявити ознаки поетичної опозиції «своє-чуже» у поемі Т. Шевченка «Катерина».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини аналізу творчого доробку Т. Шевченка в цілому було закладено науковцями С. Єфремовим, С. Смаль-Стоцьким, Д. Чижевським та ін. Глибокий інтерес до поеми Т. Шевченка «Катерина» простежується у працях А. Градовського, О. Ніколенко. Риси «байронічної» поеми вивчали Д. Наливайко, С. Павличко та ін.

Мета роботи – виявити та проаналізувати особливості втілення поетичної опозиції «своє-чуже» у поемі Т. Шевченка «Катерина».

Актуальність статті. Вивчення поетичної опозиції «своє-чуже» у поемі Т. Шевченка «Катерина» дає змогу по-новому визначити взаємозв'язки у розкритті образів Катерини та Івана, української та московської дійсності часів Шевченка тощо.

Виклад основного матеріалу. Творчість Т. Шевченка – особливе явище у світовій літературі. Його літературна спадщина насичена романтичними впливами, деякою мірою наслідує відомі літературні зразки. Поет вливає у свою поезію нові враження із власного життя, розробляє оригінальну художню систему світобачення.

Тематика поезій, розроблених митцем, – різноманітна, але водночас чітко сформована навколо націєтворчих передбачень, стимулів, спонукань і настанов.

Наскрізно у поезії Кобзаря стає опозиція «своє-чуже».

Політична та соціальна залежність українського народу від Московської держави за часів Т. Шевченка набула національної, культурної і мовної трагедії. З огляду на це пріоритетною у поетичному пошуку Кобзаря є тема боротьби проти соціального і національного рабства.

Дослідник С. Смаль-Стоцький зазначає, що «він (Шевченко – А.Г.) відкидає всяке спільне «отечество», знає тільки неньку Україну, яку так щиро любить, що за неї готов і душу свою віддати. Він визнає тільки повну державно-політичну самостійність України» [3, с. 29].

Серед літературної спадщини українського генія особливим зразком втілення поетичної опозиції «своє-чуже», на наш погляд, є поема Т. Шевченка «Катерина».

У Шевченківському словнику зазначено: «Катерина» – реалістична соціально-побутова поема з

елементами романтичної поетики про долю простої селянської дівчини, яку збездивив і покинув офіцер-дворянин... Катерина – перший твір, у якому поет звернувся до теми жінки-покритки і ширше – жінки-матері» [5, с. 284].

У цьому літературному творі поет розпочинає свої художні пошуки й осмислення образу жінки-покритки, яка символізує зганыблену, скорботну Тарасову Батьківщину. Ця тема звучить і в дальшій його поетичній творчості, зокрема в поемах «Слепая», «Наймичка», «Відьма», «Марина» тощо. У «Катерині» автор не лише зображує події, а й дає місце широкому вислову своїх почувань та думок [4, с. 411].

Велична постать Катерини – наскрізь романтична. Вона втілює образ стоїчної української жінки і матері, люблячої і ніжної. Її особиста трагедія у процесі розгортання сюжету набуває національного масштабу.

Образ Катерини вибудовується завдяки окремим, майстерно накладеним штрихам. Розгортаючи сюжет поеми, Шевченко бере за основу два принципи: життєствердність і возвеличення почуттів людини, адже вони є найвищою цінністю. Здається, що всі українці вважають їх «своїми» і свято дотримуються. Лише Катерина здатна відмести інші, дрібніші чесноти, тому, на нашу думку, автор виправдовує її антиморальні вчинки.

У юності її романтична душа не послухалася материнської настанови і громадської думки:

*Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала* [6, с. 93].

Втім, вона стійко витримує статус покритки («Незчулася, та й байдуже, Що коса покрита...»), хворобливий стан («Занудило коло серця, Заколело в боку. Нездужає Катерина, Ледве-ледве дише...»), погolos у селі («А жіночки лихо дзвонять, Матері глузують. Що москалі вертаються Та в неї ночують»), самотність («Якби милий чорнобривий, умів би спинити... Так далеко чорнобривий, не чує не бачить, Як вороги сміються їй, Як Катруся плаче»).

Здається, що все здатна витримати молода Катерина, але це не так. За короткий час вона зрозумі-

ла, що порушила традиційний спосіб життя, який століттями формувався у селі. Жінка почуває себе виродженою, розпусною, зганыбленою.

Однак, обминаючи осудливу характеристику грішниці, Шевченко надає Катерині переконливо типового для української селянки вигляду:

*На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села – серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі [6, с. 98].*

Читач також дізнається, що вона працююча дівчина:

*Возьме відра, опівночі
Піде за водою... [6, с. 93].*

Пройшов деякий час, і Катерина зазнала осуду й нерозуміння від односельчан і найближчих їй людей – батьків. Батьки в найважливіший для цієї жінки момент вигнали її з дому. Вони відреклися від своєї доньки й онука. У цих перипетіях вистраждано гріх Катерини і прощення на небі. Її сльози чисті, як роса:

*Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози [6, с. 98].*

Пережити невтішне горе (розлуку з рідним домом, батьками) їй допомагає дитина:

*Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янгелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає... [6, с. 98].*

У цьому епізоді поеми Катерина наділена ще декількома характеристиками для українок ознаками: вона струнка як тополя, чутлива до образ, слухняна і покірлива перед батьками, зворушливо ніжна і любляча мати.

Шевченко, показуючи декілька епізодів життя Катерини, освячує цей особливий жіночий образ в українській свідомості завдяки високим цінностям. Він розкриває не лише глибину гріха, який необачливо впустила у своє серце жінка, а й широту свого гуманістичного заклик:

*Отаке-то на сім світі
Роблять людям люде!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким [6, с. 99].*

Велике серце Катерини, що покохало чужинця, здатне показати неймовірну палітру відчуттів – від сором'язливої та ніжної пісні, коли вона чекає милого в саду, до бунтарського самоспалення у вирі найсуперечливіших почуттів, домінантою серед яких є реалізація себе у простому людському щасті і коханні.

Моральна чистота та почуття любові головної героїні виплавляє в її душі чисте золото цінностей і переконань, коли вона зустрічає Івана у Московщині:

*... коли гляне –
Попереду старший іде.
«Любий мій Іване!
Серце моє кохане!
Де ти так барився? [6, с. 106].*

На нашу думку, це не просто примовка, з якою зустрічає жінка свого коханого у простій життєвій ситуації.

Масштаб пережитого сорому, суму і страждання та водночас здійснення найзаповітнішої мрії, побачити свого милого, дозволяє їй запалати у самореалізації на всіх рівнях людського буття: від констатації факту здійснення найпотаємнішого бажання до самоствердження себе як жінки, матері, власних моральних принципів, перемоги над невблаганним фатумом, що віддаляв її від цього моменту усе життя (українська традиція, «слава недобрая», батьківська заборона, похід москаля на південь, нестатки у житті матері-одиначки, приниження серед «своїх» і «чужих»).

У цьому епізоді Шевченко надає образу Катерини біблійного розмаху. Душа жінки змінюється на очах: вона палає від почуття щастя і самоствердження як старозавітна Неопалима купина, що горіла і не згорала, коли вміщувала в собі посланця Бога. Головна героїня відмітає всі неймовірні життєві страждання і нестатки, що супроводжують її, пробачає заподіяний чоловіком сором і самотність. Усе це, у порівнянні з чистим і щирим коханням головної героїні, настільки мізерне, але Іван не може терпіти її присутності:

*А він подивився,
Та шпорами коня в боки... [6, с. 106].*

Жінка намагається затримати його коня і раз-по-раз пестливо звертається до свого коханого: «мій голубе», «серце», «мій батечку», «мій братику». Однак його серце залишилося байдужим і холодним. Ватажок москалів вимагає прогнати «безумную». Нічого не поворухнулося в душі від її палких слів:

*Кого? Мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся... [6, с. 106–107].*

У цьому монологі раптом відбувається зміна – Катерина, що бачить розгубленість і страх Івана, зрікається власного щастя і кохання.

Видається слухним обговорити зі студентами такі запитання:

— Чи, на вашу думку, прощає Бог такі гріхи?
— Чи може Катерина простити собі зречення свого почуття, щастя, долі?

Напевне, це вже той гріх, який не отримав прощення від Бога і самої героїні. Він став фактом зречення Катериною свого кохання, заперечення любовної пристрасті і жіночого єства. Але такий хід був вимушеною мірою матері, що вбачає у дитині свою кровинку і найдорожчий скарб. Конфлікт, що визрів, почав проростати колючкою в душі жінки і в майбутньому призвів до самогубства.

У звертанні до москаля Катерина раптом рішуче пориває з думками про жіноче щастя, материнські клопоти та утіхи. Тепер її основна місія – влаштувати забезпечене життя дитині:

*Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина [6, с. 107].*

У той момент, коли Катерина несе «несповиту, заплакану» дитину з хати і не бачить Івана, її серце наповнюється жадливим почуттям відрази до цього світу і до себе безталанної.

Для щирої українки, якою постає перед читачем Катерина, є незбагненим сам факт незацікавленості і втечі батька, його зневаги до її заклику виховати свого сина. Знесилена і беззахисна жінка розуміє, що її життєві принципи, моральність є недосяжними і незрозумілими для оточення. Глибоко утилітарні плани та нікчемні, порочні умонастрої виношують і її односельчани, і москалі.

Тримаючи у руках своє «майбутнє» (дитину), вона пропонує сина москалям. Втім, вони байдуже відмовляються. Катерина, благословивши «на життя» сина, символічно «на шлях положила». У цьому епізоді видно, що Катерина не вірить у швидкі зміни становища української жінки. Її зречення власного життя (самогубство) та статусу матері пов'язане насамперед з романтичними почуттями самого автора. Це – його розпач, що передається Катерині. Вчинки головної героїні не були до кінця продуманими, вивіреними, вони – імпульсивні.

Катерина протягом поеми набуває дедалі прикметніших рис байронічного героя: вона стрімка і відчайдушна, самотня і мовчазна, розчарована і скептична. Шевченку вдалося вмістити у цей образ і статику, і динаміку: пересичення горем, душевною мукою і нестатками, і водночас натуру діяльнісну і пристрасну, що є домінуючою силою в її житті. Дослідниця С. Павличко звертає увагу на те, що передусім страждання байронічного героя «було скоріше передчуттям загального умонастрою, духовної кволості» [2, с. 186].

Шевченко надає Катерині ще одну типову рису байронічного героя – двоїстість світовідчуття. Протягом усього життя вона сповідувала принципи людської та божої моралі. Символічним є те, що й останні її слова звернуті одночасно і до матеріального світу, і до духовного:

*Прийми, Боже, мою душу,
А ти – моє тіло!* [6, с. 108].

Здається, що Катерина має дві душі. Одна – розчарована і байдужа, як москалі та односельчани, що її оточують. Інша ж – прагне національного самоствердження як жінки і матері. Одна частина її ества проголошує вкрай узагальнені філософські принципи життя, а інша переймається виключно предметними справами, добробутом дитини тощо. Усе переплітається згідно з романтичною традицією. Шевченко відчуває зміни на вимогу часу, критикує усталений порядок. Українське суспільство, за передбаченням поета, має переродитися зсередини, набути високого морального духу.

Світова скорбота як ознака романтизму також проникла в душу головної героїні. Про те, що Катерина впала у відчай і перебувала у стані афекту останні хвилини свого життя, свідчить її поведінка:

*Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить... Серед ставу
Мовчки опинилась...* [6, с. 108].

Зіставлення конфліктних рис в образі Катерини нашаровує ще ряд проблем – питання власного вибору, свободи дії, почуття приналежності, причетності до свого роду та ознаки відчуженості. Найпростіше, на нашу думку, трактувати ці проблеми через запропоновану призму опозиції «своє-чуже», що протягом поеми розробляє автор.

Наприклад, «своє» в образі Катерини – типові риси української селянки, матері, покритки. Виписуючи цей образ, Шевченко схематизує вчинки головної героїні. На початку поеми вона вбирає життєвий досвід, вивчає світ шляхом спроб і помилок, у подальшому її духовний світ розкривається завдяки українській звичаєвості, традиціям, народній мудрості тощо.

«Чужим» же для Катерини є все, що її оточує. Проступок жінки перед сільською громадою створює підвалини вселенського непорозуміння і протистояння.

Легко простежити і ступінь відрази, який викликає у героїні кожна «чужа» реалія. Якщо поголос у селі є для жінки-покритки дошкульним і ворожим, то відмова батька від сина обертається для Катерини трагедією світового масштабу.

З метою вивчення поетичної опозиції «своє-чуже» в образі Катерини викладач може запропонувати студентам такі завдання:

— Побудуйте табличку на дві колонки під заголовками «своє» і «чуже» та заповніть її.

— Віднайдіть у поемі «своє» для Катерини і прокоментуйте свій вибір.

— Віднайдіть у поемі «чуже» для Катерини. Прокоментуйте ступінь відрази головної героїні та опишіть її протидію.

У своїй поемі Т. Шевченко чітко розділяє і поєднує різні просторові плани. Окремими штрихами зображується українське село та такі топоніми, як «Київ», «за Києвом, за Дніпром», «Московщина». Вони доповнюють загальну картину світу «Катерини» і драматизм стосунків героїв у ньому. Науковець О. Ніколенко зазначає, що «протиставлення світів (світ український – світ московський) має не абстрактне, як у Д. Байрона, а конкретне соціальне забарвлення... вони набувають історичної та соціальної конкретності за рахунок відповідних побутових деталей («пішов москаль в Туреччину», «діл», «жупан», «бублик», «шаг», «берлін шестернею» тощо)» [1, с. 61].

Автор візуально одомашнює український простір. Визначальною його ознакою стає така риса, як «своє», «рідне», «протиставлене чужій і ворожій Московщині».

Цікавим для обговорення є образ ватажка москалів, пана-офіцера, якого так запопадливо покохала українка.

Варто зазначити, що поет навмисне уникає опису Івана. За романтичною традицією, пан уособлює зло. Філософський характер цього художнього конфлікту проявляється у побудуванні опозиції «чорнобриві-москалі», «Катерина-Іван», «добро-зло», що продовжує своє існування у вічному двобої.

На початку поеми чоловік постає перед читачем як «свій»: автор називає офіцера «москаликом», «москалем», «чорнобривим». Але у заспіві Шевченко застерігає дівчат від омани:

*Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...* [6, с. 92].

В епілозі поеми Шевченко знову уникає опису пана. У цьому епізоді для автора є важливим порух душі героя, його моральний вибір:

А пан глянув... Одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти [6, с. 109].

Наслідуючи розроблену Байроном схему побудови поеми, Шевченко вкотре схематизує свого героя. Уривчаста, пунктирна мова поеми дозволяє свідомості читача заповнити «пробіли» своїм змістом. Втім, образ москаля від цього не програє. Перше, що привертає увагу, це якась дивна «не людяність» (вона характерна також і для батьків Катерини), адже Івась – його син, а батько знову від нього відмовляється. Друга проблема, яку порушує автор, це безкарність зла в образі чужинця. Проступок Катерини був оплачений стражданнями, соромом, злигоднями, а пан живе в достатку, совість його не мучить, суспільство не ставиться до нього з презирством. Третє питання знайшло своє продовження у подальшій творчості Шевченка і пов'язане із «засудженням панської самоволі» [3, с. 164]. Здається, що на пана немає ні громадської, ні божої управи, ні кари, ні справедливого суду.

Цікавим, на наш погляд, може бути обговорення картини Т. Шевченка «Катерина».

«Картина сповнена глибокого ліризму, палких почуттів і любові до простої людини, співчуття до її страждань. З великою майстерністю в ній відтворено характерний український пейзаж, холоднувате тло якого в контрасті зі світлими і яскравими акцентами в одягу дівчини (білосніжна сорочка, барвиста плахта й червоні фартух і стрічки) посилюють емоційний лад твору. Картина стала одним з найпопулярніших творів українського живопису» [5, с. 285].

Ось що пише Шевченко у листі до Г. Тарновського: «...намалював я се літо дві картини і сховав, думав, що ви приїдете... Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася зі своїм москаліком і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже і сумно дивиться на Катерину, а вона, сердешна, тіль не плаче...» [7, с. 21–22].

В обговоренні картини слід звернути увагу на такі деталі:

— Живописна Катерина виглядає дещо ідеалізованою. Велична красуня-селянка у святковому дівочому вбранні виступає з грацією, гідною подиву та захоплення [1, с. 47].

Катерина, що зображена по центру полотна, увібрала у себе два яскравих кольори – білий і червоний. Видається символічним, що її білий одяг символізує душевну чистоту і непорочність, а червоний – мученицьке життя, нещасливу долю. Прикметним є те, що погляд Катерини звернений у лівий бік полотна, чим

вона показує напрямок своїх думок – сум за москаліком, туга за пережитими днями, розуміння, що щастя, у якому вона перебувала, уже до неї не навідається. На небі, у правій частині картини, збираються хмари, наближається негода, гроза.

Поза Катерини підкреслює її вагітність. Вона дбайливо підтримує поли своєї фартушини, що характеризує її як потенційно гарну матір, турботливу господарку, морально стійку жінку, яка не розпорошує себе на дрібниці.

Собака бреше на чужинця. Офіцер, що від'їжджає, зображений у темних тонах, злодійкувато повертається. Його постава схожа не на шляхетного лицаря, а на шахрая.

Курінь та дерево, що зображені у правій частині картини, показані не повністю – перед глядачем постає лише та їх частина, що прямує до найвищої точки, що, на нашу думку, символізує тенденцію українського етносу до «зростання», «змужніння».

Висновки

Отже, зміст поеми Т. Шевченка «Катерина» розкривається через призму поетичної опозиції «своє-чуже». Це простежується під час аналізу образів Катерини й Івана, на ідейному та проблемно-тематичному рівні.

З метою нового прочитання поеми та окреслення поетичної опозиції «своє-чуже» подаються різноманітні прийоми роботи.

Література

1. Жила С. Шевченкова Катерина в поемі та в живописі / С. Жила // Дивослово. – 1996. – №3. – С. 47–50.
2. Ніколенко О. Риси байронічної поеми в творчості Т. Шевченка («Катерина») // Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції; відп. ред. В. Поліщук / О. Ніколенко. – Черкаси, Видавець Чабаненко Ю., 2011. – 690 с.
3. Павличко С. Зарубіжна література: Дослідж. та критич. статті. Передм. Д. Наливайка. / С. Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2001. – 559 с.
4. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Черкаси: БРАМА. Видавець Вовчок О. – 2003. – 376 с. [Серія «Шевченкознавчі раритети»]
5. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна». 1994. – 480 с.
6. Шевченківський словник. У двох томах / Редкол.: І. Айзеншток, В. Афанасьєв, Є. Кирилюк та ін. – К.: Вища школа, 1976.
Т. 1. – 1976. – 415 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001.
Т. 1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. Дзюби, М. Жулинського. – 784 с.
- Т. 6: Дарчі та власницькі написи. Документи укладені Т.Г. Шевченко, або за його участю. Листи / Ред. В. Бородин; упорядкув. та комент. М. Павлюка. – К.: Наук. думка, 2003. – 632 с.

Градovский Анатолий, Галушко Максим. Поетическая оппозиция «свое-чужое» в поэме Т. Шевченко «Катерина»

В статье делается попытка нового прочтения поэмы Т. Шевченко „Катерина” в аспекте поэтической оппозиции “свое-чужое”. Предлагается анализ образов Катерины и Ивана и их проекция на нациетворческие стимулы, разработанные Кобзарем в своем творчестве. Освещены отдельные приемы работы с поэмой “Катерина” и одноименной картиной Шевченко.

Ключевые слова: байроническая поэма, образ, Шевченко, Катерина, Украина, покpытка, художественный текст, мировая скорбь.

Anatoliy Gradovskiy, Maksym Galushko. Poetical opposition „native-strange” in „Kateryna” by T. Shevchenko

The aspect of poetical opposition „native-strange” is taken to analyze poem „Kateryna” by T. Shevchenko. Analysing the images of Kateryna and Ivan the perspective is got on nationformative stimuli, worked out in Kobsar’s poetical heritage. Associated methods of analysis the poem and the picture „Kateryna” by T. Shevchenko are supplied.

Keywords: Byronic poem, image, Ukraine, Shevchenko, Kateryna, pokrytka, literature text, a distaste for society and social institutions.

Варіативність розв'язок одномотивних баладних творів Т. Шевченка «Із-за гаю сонце сходить» і «Якби тобі довелося»

Оксана Єременко,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

У статті здійснено спробу розглянути проблему варіативності розв'язок баладних творів Т. Шевченка, написаних за фольклорним мотивом – зведення паном красуні-селянки. Закцентовано на поетиці, специфіці образотворення, підкреслено соціально-розвінчувальну тенденцію баладних творів.

Ключові слова: народна балада, споріднені з баладами твори, твори з баладними мотивами та інтонаціями, реалізм, часопростір.

Жанр балади, зродившись у надрах усної народної творчості, пройшов тривалий і складний шлях еволюції, пережив періоди злетів і падінь. Балада була емблематичним жанром доби романтизму, своєрідною «формою часу», що задовольняла найвибагливіші запити читачів, а в добу реалізму, відійшовши на другий план, не вийшла з літературного обігу.

Загальні методологічні засади для дослідження історії жанру містяться у працях С. Єфремова, М. Зерова, Д. Наливайка. Важливою віхою в розгляді балади стали праці М. Коцюбинської «Специфіка балади українських романтиків» та «Поетика Шевченка і український романтизм». У монографії О. Дея «Українська народна балада» проаналізовано баладний фонд фольклору, подано його загальну характеристику, простежено еволюцію традиційних сюжетів, здійснено вдалу спробу каталогізації балад. Важливою працею теоретико-узагальнюючого характеру стала монографія Г. Нудьги «Українська балада». Здійснивши велику дослідницьку роботу, залучивши широкий історико-літературний фактаж, з'ясувавши специфічні ознаки жанру, автор подав історію балади, поклавши в її основу хронологічний принцип, що обумовив послідовність викладу матеріалу: спочатку розглянуто первістки жанру та романтичну баладу, потім виокремлено баладотворчість Т. Шевченка, у наступних розділах простежено історію жанру в доробку поетів другої половини XIX – початку XX ст., а в заключному – проаналізовано баладу XX сторіччя.

Нові перспективи комплексного дослідження своєрідності балад Т. Шевченка, аналізу тенденцій і закономірностей еволюції через типологічні зіставлення відкрили синтезуючі праці О. Єременко «Українська балада XIX століття (еволюція жанру)» та В. Кравченко «Балади в контексті творчості Тараса Шевченка». Епізодично дослідники – М. Бондар, П. Волинський, Н. Калиниченко, М. Нечитайлюк, В. Поважна, Ф. Погребенник, А. Погрібний – торкалися проблем жанру в доробку окремих письменників.

Мета цієї статті – шляхом зіставлення виявити ідейно-художню різноманітність ліро-епічного втілення мотиву зведення паном дівчини і розглянути варіанти розв'язок баладних творів Т. Шевченка «Із-за гаю сонце сходить» і «Якби тобі довелося».

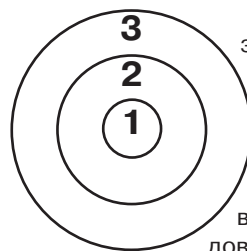
Балада – це суміжна змістоформа, утворена на помежів'ях лірики, епосу та драми, що характеризу-

ється такими стійкими ознаками як сюжетність, фабульність, наявність елементів фантастики, фатальним збігом обставин та лаконічністю викладу.

Балада еволюціонувала в напрямі зближення з іншими жанрами, що зумовлювалося багатоманітними чинниками, зокрема контамінацією тем, різноплановістю ідейного змісту й авторського задуму, емоційною напругою та своєрідною внутрішньою єдністю елементів – епічного, драматичного та ліричного. У творчій практиці поетів XIX століття часто з'являлися перехідні зразки, дещо віддалені від баладного осердя, тобто споріднені з баладами твори, як, наприклад, «Із-за гаю сонце сходить» Т. Шевченка.

Найчастіше балада зближувалася з ліро-епічною поемою. Інколи вони так «схрещувалися», що один і той же твір літературознавці називали то поемою, то баладою, як-от «Гамалію» Т. Шевченка чи «Варязьку баладу» Є. Маланюка. Вся увага в баладах зосереджена на кульмінаційних етапах сюжетної канви, щоб із більшою емоційністю та драматизмом подати кульмінаційний вибух, саме тому в баладах здебільшого відсутні експозиція, додаткові лінії тощо. У поемі ж розвиток дії проходить уповільнено, виклад подається послідовно – від початку, через перипетії до кульмінації і розв'язки. Різниться поема й характером сюжету, в якому відсутня фантастика й незвичайність; крім того, поема більша від балади за обсягом. У цьому руслі розглянемо соціально-побутову поему з баладними мотивами та інтонаціями «Якби тобі довелося» Т. Шевченка.

Якщо схематично зобразити жанрові модифікації баладних творів у вигляді трьох концентричних кіл, то отримаємо таку модель (Рис. 1):

1 – найменше з кіл символізує власне типову або класичну баладу;

2 – споріднені з баладами твори («Із-за гаю сонце сходить» Т. Шевченка);

3 – твори з баладними мотивами та інтонаціями («Якби тобі довелося» Т. Шевченка).

У спорідненому з баладами творі «Із-за гаю сонце сходить», написаному в другій половині 1848 р. на

Косаралі, коли всепоглинаюча ностальгія оживляла трепетно-гнівні спогади про Україну, поет-засланець продовжує розробляти мотив зведення паном дівчини, надаючи йому виразного антикріпосницького спрямування. Автор деталізує експозиційну частину, маркуючи український простір – «гай» і час – від сходу до заходу сонця. У початкових рядках – «Із-за гаю сонце сходить / За гай і заходить» [6, т. II, с. 139] – за допомогою анафори й епіфоричних дієслів-антонімів сконденсовано час, підкреслено швидкоплинність людського щастя і життя.

Шевченкові образи пов'язані з українським часопростором: закоханий козак виглядає дівчину-красуню «із темного гаю» [6, т. II, с. 139]. Поет «живописує словом» [за Г. Клочоком], рядки тексту – то своєрідні кадри-малюнки, що постійно змінюються. Першій частині твору (1—9 рядки) характерні сповільнена ритмомелодика очікування; сумовито-тривожна настроєвість, що поступово наростає, підсилюється семикратним повторенням однокореневих дієслів («сходить», «заходить», «ходить», «не виходить»); інверсований епітет («козак смутний») та ретардація створюють потужний психологічний ефект, сугеруючи драматичне враження.

Автор відтворює психічний стан юнака, думки якого напружено пульсують, шукаючи відповіді на запитання, що терзає душу: чому «не виходить чорнобрива»? [6, т. II, с. 139]. Драматичний поворот подій готує рядок, що вносить дисонанс у романтичне звучання твору: «Не виходить зрадлива» [6, т. II, 139]. Нестягнена форма субстантивованого прикметника й стилістична фігура – апосіопеза – підкреслюють неможливість глибшого відтворення відчаю й горя героя. Різкий поворот дії розвіює будь-які здогадки-припущення козака:

*А з гаю та з лісу
З собаками та псарями
Їде пан гульвіса* [6, т. II, 139].

Асоціативно зринають у пам'яті сповнені сарказму рядки з «Кавказу»:

*... Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава!* [6, т. I, с. 344], –

адже «добірне товариство» розбещеного поміщика – то злі собаки й посіпаки-псарі, що втратили людську подобу.

Поява у творі всевладного вершителя людських доль вказує на соціальну основу життєвої трагедії закоханих. Поет не подає кульмінаційної сцени насильства, акцентуючи на морально-етичних проблемах.

Прискорений темпоритм, інтонаційний лад, виняткова емоційна напруга характеризують другу частину (10—20 рядки) спорідненого з баладами твору. Щільна інформативність тексту досягається за допомогою градаційно вибудованого синонімічного ряду дієслів, що сприяє економності фрази, стислості думки, динамічності цілком зримих малюнків:

*Цькують його собаками,
Крутять назад руки
І завдають козакові
Смертельної муки* [6, т. II, 139].

Художньо моделюючи життєву ситуацію, Т. Шевченко завершив твір правдоподібною розв'язкою: пан замикає козака в льох, а «дівчину покриткою по світу пускає» [6, т. II, с. 139]. Достовірна кінцівка відбиває увесь трагізм реального становища селян-крі-

паків, поет «виявляє рішучість і правоту, коли вказує, що причини трагедії цих героїв зумовлені соціальним життям, в основі якого лежить несправедливість і насильство» [4, с. 138].

У кріпосницькій дійсності наруга над простою людиною, її почуттями з боку панів була явищем буденним, а розправа над тим, хто виявляв найменший спротив, неминучою. Так, Б. Познанський, у 1885 р., оприлюднивши запис балади про Бондарівну, здійснений у с. Дударі на Черкащині, проаналізував його у статті «Две старые украинские песни и по поводу их», де окреслив «постать нестримного у своїх пристрастях та забіганках старости Каньовського, тобто магната Потоцького» [1, с. 186]. Як стверджував автор статті, цей свавільний розпусник, «приїхавши в якесь село, ...зараз же влаштував із збереженням всієї обрядовості «весілля». Намічену дівчину вінчали з ним (попи це робили під загрозою пістоля), влаштувалася всезагальна п'янка, і молодих чинно, як і слід, клали спати, причому молодий пан староста був звичайно п'яний. Вранці на другий день молодожон жалівся своїм прибічникам на незручність бути жонатим, вимагав розлучення і це розлучення влаштувалось дуже просто: клевети схоплювали молоду в мішок і топили в найближчій річці» [цит. за: 1, с. 186].

У спорідненому з баладами творі «Із-за гаю сонце сходить» зло, як і в тогочасному кріпосницькому суспільстві, торжествує, але читацьке співчуття й симпатія, безсумнівно, на боці знедолених, тобто гуманна позиція, народна мораль встановлюється від протилежного – аморальної поведінки пана. Однак така розв'язка, вочевидь, не вдовольняла поета-вигнанця, тому невдовзі після його написання, у першій половині 1849 р. у Раїмі, він створив соціально-побутову поему з баладними мотивами та інтонаціями «Якби тобі довелось», що стала органічним продовженням/варіантом означеної теми.

Гармонійна, добре продумана композиція твору складається зі вступу і двох сюжетних малюнків, що взаємодоповнюються. Авторська позиція оприямлена вже в полемічному вступі, побудованому у формі діалогу-суперечки поета і «пана-брата», котрий легковажно, з певною долею іронії зауважив:

*Поки пани в селах,
Будуть собі тинятися
Покритки веселі
По шиночках з москалями»* [6, т. II, с. 188].

Щоб спростувати його слова, автор розповів історію-бувальщину, бо не раз чув про випадки панського насилля, перебуваючи в Україні, на засланні зустрічався з месниками за людські кривди, а потім перебирав у пам'яті ті спомини, перебуваючи в Раїмі, на Косаралі, в Новопетровському укріпленні.

Тема зневаженої дівчини не відпускала поетову душу, в якій генетично оживала народно-історична пам'ять, а страждання жінки усимволізовувались до страждань України, про що свідчать соціально-побутові поеми з баладними мотивами та інтонаціями, у яких варіюється мотив збезчещення паном дівчини: «Петрусь», «Марина» («Неначе цвяшок в серце вбитий»), «Княжна», «Варнак».

Твір «Якби тобі довелось» починається з опису буденного літнього дня, коли «Дівчата на луці гребли, / А парубки копиці клали» [6, т. II, с. 188]. Спекотного дня немилосердно пече сонце, тому дівчата, аби втолити спрагу та хоч трохи відпочити, вчашали до криниці: «Найкращая з всього села / Давненько вже у яр пішла» [6, т. II, с. 188]. Однак «лукавий лановий», при-

ставлений пильно стежити за роботою кріпаків, не шукає красуні, бо, очевидно, щось знає. Автор, вдаючись до художнього прийому отваринення, дає йому влучну характеристику: «Стара собака, та ще й бита» [6, т. II, с. 189]. На відчайдушний крик збіглися хлопці й побачили, що творить панич-«недоліток»... Самопозиціонування автора, його співчуття скривдженої употужненої анафорою: «Сердешну дівчину мордує, / Сердешна дівчина кричить» [6, т. II, с. 189].

Здавалося б, що хлопці, котрі збіглися на дівочий крик-благання, повинні оборонити її, однак вони не вдаються до рішучих дій, бо в стані помертвіння/оціпеніння «боятися пана».

Поет показує згубний вплив аморального суспільства на людей, котрі мовчазно співчують дівочій біді, але не вдаються до захисту. Про них, упосліджених, слабкодушних і зневірених, Т. Шевченко писав не раз: «Неначе люди подуріли, / Німі на панщину ідуть / І діточок своїх ведуть!» [6, т. II, с. 207] або «Псарі з псарятами царять, / А ми...хортів годуємо та плачем» [6, т. II, с. 367]. Поета непокоїло, що люди, зачерствілі від безправ'я і злиднів, стають байдужими до суспільного зла й несправедливості. Він прагне створити гідного наслідування героя, а для цього поглиблює у творі активне, героїчне начало, пробуджує соціальну й національну самосвідомість народу.

Герої твору «Якби тобі довелося» поставлені в ситуацію вибору, коли на межі життя і смерті їм доводиться вибирати між правом на животіння і самопожертвою. Лише один із натовпу – «щонаймолодший» – за порухом палкого серця, «просадив» пана-«поганця» вилами, «мов ту жабу». Перший сюжетний малюнок вивершує правдива розв'язка: незабаром сміливця «в тюрму захвасували» [6, т. II, с. 139].

Дія наступної сюжетної картини відбувається на верстовому шляху, де під корчмою спочивають «в путах арестанти». Тут зупиняється і весільний почет, із якого виходить молода й частує сторожу та невольників, серед яких впізнає свого «месника безталанного». Читача насторожує її байдужість до рятівника, адже дівчина «Не почастивала / Свого месника святого / І не привітала» [6, т. II, с. 190]. Автор, поглиблюючи психологізм, ускладнює образ героїні. Він послуговується принципом поетичної асоціації ідей (за І. Франком), поязяк «навмисне завдає труднощі нашій уяві, щоби розбурхати її, викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму непевність та тривогу... Пориваючи нашу уяву від звичайних до незвичайних асоціацій, він досягає один з наймогутніших способів поетичного малювання – контраст... Се діється саме в тих творах, де темою є мішані чуття, драматичні ситуації, сильні людські афекти та пристрасті» [7, с. 67].

Однак риторичний вигук («Боже! Милий Боже!») передає внутрішнє зворушення/потрясіння, котре дів-

чина прагне приховати від сторонніх очей. Коли ж стемніло і «молодій постіль пішли слати», вона безслідно зникає. На запитання «Де ж поділась? / Де?» поет-засланець дає лаконічну, але вичерпну відповідь: «Помандрувала / З невольником убогим / У Сибір» [6, т. II, с. 190].

Автор підкреслює високу духовність, саможертвенність героїні, вивисує моральні устої простої людини. Для Т. Шевченка жертвенність – ознака великої душі, символ очищення людського життя від скверни і насилля. Образи обох героїв твору – цілком оновлені; кардинально трансформовані у свідомості митця й морально-етичні проблеми, розроблені з позицій гуманізму.

Отже, розглянувши одномотивні твори – споріднені з баладами твір «Із-за гаю сонце сходить» і соціально- побутову поему з баладними мотивами та інтонаціями «Якби тобі довелося», яким властивий симбіоз романтичних і домінуючих реалістичних елементів, – можемо стверджувати, що варіативність їхніх розв'язок свідчить про авторські пошуки і творчі знахідки, зокрема у сфері поглибленого психологізму, соціальної мотивації вчинків, новизні художніх рішень. У розглянутих вище творах оживає дух народного спротиву кривді й неправді, заперечується самодержавно-кріпосницький лад, ідеалізуються герої, духовна велич яких випрозорюється у вчинках. Боротьба проти насилля осмислювалася згідно з неписаним народним моральним кодексом та виваженою філософсько-авторською концепцією, тому не втратила своєї актуальності й у наш непростий, сповнений суспільними катаклізмами час.

Література

1. Дей О. Українська народна балада / О. І. Дей. – К.: Наукова думка, 1986. – 262 с.
2. Єременко О. Українська балада XIX століття (історія жанру) / Оксана Єременко. – Суми: Мрія – 1, 2004. – 216 с.
3. Короткий тлумачний словник української мови / Д. Г. Гринчишин. – К.: Радянська школа, 1988. – 412 с.
4. Нудьга Г. Українська балада (3 теорії та історії жанру) / Григорій Нудьга. – К.: Дніпро, 1970. – 257 с.
5. Українські поети-романтики: поетичні твори / [упоряд. і прим. М. А. Гончарука]. – К.: Наукова думка, 1987. – 592 с.
6. Шевченко Т. Повне збір. тв.: у 12 т. / [редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін.] / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001. – . – Т. 1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – 784 с. Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.
7. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Збір. тв.: у 50-ти т. / [редкол.: Є. П. Кирилюк] / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1981. – . – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899). – С. 45–119.

В статье рассматривается проблема вариативности развязок балладных произведений Т. Шевченко, написанных по фольклорному мотиву – обещания паном красавицы-крестьянки. Сакцентировано на поэтике, специфике создания образов, подчеркнута социально-развенчивающую тенденцию балладных произведений.

Ключевые слова: народная баллада, родственные с балладами произведения, произведения с балладными мотивами и интонациями, реализм, время и пространство.

The article attempts to clarify the problem of variability of denouements in the ballads by T. Shevchenko that are based on folklore motifs (seduction of a young beautiful peasant girl by a landowner). The emphasis is laid on peculiarities of poetics and image-creation of the ballads as well as critical representation of the social inequality faced by narrator's contemporaries in the works.

Key words: folk ballad, ballad-related literary works, literary works with ballad motifs and intonations, realism, chronotope.

Білі плями Шевченкових «Гайдамаків»

Ольга Слоньовська,

кандидат педагогічних наук,

професор кафедри української літератури та журналістики

ВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

У статті прискіпливо розглядається питання жанру ліро-епічного твору «Гайдамаки» Т. Шевченка. Також особливу увагу приділено «білим плямам» цього художнього тексту, що досі належно не досліджені й науково не проінтерпретовані.

Ключові слова: роман, поема, мислеформа, історичний герой, образ-персонаж, образ-тип, характеротворення.

Хоча зміст «Гайдамаків» Т. Шевченка в Україні відомий кожному ще зі шкільної парти, все-таки превалюючій більшості реципієнтів, на жаль, запам'яталися аж ніяк не виразна авторська позиція в цьому творі, не Коліївщина як історична подія, навіть не драматичні стосунки закоханої пари – Яреми та Оксани, а насамперед, а деколи – й тільки, факт страшного, дикого у своїй безглузді Гонтиного дітовбивства. Чому? Річ у тім, що морально-етичні ідеали нації всмоктуються її представниками ще з молоком матері, й відкоригувати такі взірці практично неможливо ні класовим підходом, ні пресловутим кодексом будівника комунізму, ні непорозумінням інтерпретаторів минулих і теперішніх часів. Видатний педагог Григорій Ващенко у праці «Виховання мужності та героїзму» проблемі національного героя приділяв особливу увагу й відсікав будь-які ідеологічні «поправки» до стандарту: «Герой, перш за все, є суцільна людина. Він – визначна особистість з чітко накресленою вдачею. Тому як не заслуговує на назву героя той, хто діє відчайдушно, під впливом афектів, так не заслуговує на нього людина, що має високі ідеї, а не має сили реалізувати їх. У героїчному вчинкові виявляються у своїй сукупності всі сили людського духа [6, с. 25]». Отже, якщо слідувати за логікою сказаного Григорієм Ващенко, Іван Гонта саме тому й запам'ятався читачам, що його образ не відповідав стандартів героя, хоч саме таким його й пропонували сам автор, а пізніше – численні науковці як минулих, так і нинішніх часів.

Як відомо, ліро-епічний художній текст «Гайдамаків» Т. Шевченка належить до найяскравіших перлин періоду ранньої творчості поета. Якщо врахувати, що за обсягом цей твір найбільший з усіх віршованих текстів Кобзаря, а також що йдеться про твір художньо-історичний і що саме «Гайдамаки» стали причиною відходу їхнього автора від надзвичайно перспективного й успішного на час навчання в Петербурзькій академії мистецтв його становлення як художника («! що ж я робив? Чим займався в цьому святилищі? Дивно подумати. Я займався тоді створенням малоросійських віршів, які потім упали таким страшним тягарем на мою убогу душу... Покликання, і нічого більше [22, с. 42–43]») і феноменальне, практично без періоду учнівства, народження Шевченка-поета, то є всі підстави вважати саме їх ключовим твором у спадщині українського генія.

До літературознавчого аналізу цього твору вдавалися такі відомі шевченкознавці, як Євген Кирилюк, Василь Бородін, Юрій Івакін, Євген Маланюк, а також Юрій Барабаш, Євген Сверстюк, Євген Нахлік і Василь Пахаренко, що й досі не припиняють успішних студій над творчістю Кобзаря. Однак «Гайдамаки» й досі криють у собі багато цінного, ще до кінця не відкритого й не дослідженого, хоч нібито й десятиліттями досліджуваного. Залишаються, образно кажучи, майже нерозо-

раною цілиною, тільки подекуди присіяні фаховим аналізом й книга «Кобзар» загалом, як неймовірно глибока підтекстовими елементами й асоціативними розгалуженнями думки цілісна художня річ, і невичерпні своїми смислами окремо взяті «Гайдамаки».

Ще у статті «Народна книга поезій» Йоганн-Вольфганг Гете наголошував, що навіть народна творчість має три рівні сприйняття, кожен з яких знаходить розуміння у читачів певного рівня освіченості. Подібне відбувається і з інтерпретацією складних авторських творів, що пережили, за твердженням російського літературознавця Михайла Бахтіна, «малий час» і продовжили своє життя у «великому часі [3, с. 350–351]»: «Маси повинні привчатися поважати й читати те недосягненне, що вони бачать перед собою; у такому випадку бодай деякі особистості будуть захоплені прочитаним і піднімуться на більш високий ступінь культури. Але, крім вершин, виявиться й дещо середнє, тобто саме те, до чого варто привчати масу, щоб вона поступово почала його сприймати. А до нижчого треба причислити все те, що масі відразу ж виявиться доступним, принесе задоволення і виявиться привабливим [10, с. 393]». Якщо прислухатися до резонних висновків німецького класика, то стає зрозуміло, що наведені ним аргументи цілком стосуються насамперед сучасників автора твору, у нашому випадку – Т. Шевченка, а вже всіх наступних поколінь – значно меншою мірою в силу росту освіченості, начитаності й обізнаності зі спадщиною свого національного генія народних мас. На жаль, це не зовсім так.

Російський критик Віссаріон Белінський, сучасник Т. Шевченка, наприклад, чисті почуття героя поеми «Гайдамаки», який за логікою змісту цього твору мав усі підстави побоюватися, що кохана дівчина не прийде до нього на побачення, адже вона – дочка шанованого в громаді й заможного титаря, а він – слуга у корчмі, що не приносить парубкові честі, та ще й байстрюк, розцінював сердечні страждання Яреми з відвертим глузуванням: «Страстний любовник, Яремо, пришел на свиданье к своей возлюбленной; но ее еще нет. Яремо, то сему случаю, поет элегию на целой странице и уже собирается умирать [5, с. 276]». Але ж у поемі Ярема представлений закоханим, а зовсім не любовником у тому значенні, яке несе ця фривольна лексема, й що не менш важливо, поданий Т. Шевченком у творі сільський парубок напередодні детально змальованого побачення зібрався приєднатися до гайдамаків, а це означає, що йдеться про його свідомий вибір і обмежений для зустрічі з коханою час. Якщо в поведінці Яреми можна помітити якусь долю вагань і нервозності, то все-таки Шевченків герой аж ніяк не виє й зовсім не збирається закінчувати життя самогубством, як цей епізод тлумачить В. Белінський. Врешті, сцену побачення Яреми з

Оксаною російський критик у відведеній «Гайдамакам» окремі статті зумисно протрактував як порнографічну, розірвавши текст на два окремі уривки й грубо закцетували на взагалі неіснуючих у поемі фізичній ненаситності Оксани та недолугості її партнера: «Как влудруг: / «Шелесть!.. Тои глянє: / Попід гаєм, мов ласочка, / Крадетсья Оксана. / Забув, побіг, обнялись. / «Серце!» – та й зомліли. / Довго-довго тільки «серце» – Та й знову німіли». Яремо говорит: «Годі, пташко!» Оксана: «Ще трошечки, / Ще... ще... сизокрилий! / Вийми душу!.. ще раз... ще раз.../ Ох, як я втомилась!» [5, с. 276]». Остаточна ж оцінка «Гайдамаків» В. Белінським значно нижча, ніж негативна, – маємо до краю обриджене узагальнення всього написаного по-українськи (причому не тільки Т.Шевченком!), як такого, що й не варте доброго слова: «Что касается до самой поэмы г-на Шевченко – «Гайдамаки», здесь есть все, что подобает каждой малороссийской поэме: здесь ляхи, жида, казаки; здесь хорошо ругаются, пьют, бьют, жгут, режут [5, с. 275]». Врешті, до надзвичайно популярного в Петербурзі в ті часи поета й драматурга Нестора Кукольника, теж вихідця з України й сучасника молодого Тараса Шевченка та Миколи Гоголя, драма якого «Рука Всевышнего Отечество спасла» (1834) була дуже прихильно зустрінута царем Миколою I, причому оцінена настільки високо, що коли один із провідних тогочасних російських письменників Микола Полевой про цю річ відізвався як про художньо слабку, то розлючений цар у відповідь закрити журнал «Московський телеграф», редактором якого, на біду для цього часопису, був М. Полевой і на сторінках якого й надрукував горезвісну рецензію, «несамовитий» Белінський ставився значно благодішніше, ніж до Кобзаря. Аналізуючи чотиритомний роман Н. Кукольника «Альф і Альдона», чільний російський критик поблажливо хвалив не то твір, не то його автора: «Г-н. Кукольник написал что-то весьма замечательное, если взять в расчет бедность русской литературы [4, с. 278]». Правда, про тогочасну російську літературу ми маємо цілком протилежну думку, адже красне письменство Росії на початок XIX ст. вже ознаменувалося літературою Василя Жуковського, Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя й того ж таки Миколи Полевого, драма якого «Параша-Сибірячка» після прем'єри в Олександрійському театрі 17 січня 1840 року набула такого розголосу, що якби не колишня рецензія її автора на драму Н. Кукольника та, як наслідок, вічні претензії злопам'ятного Миколи I до уявної крамольності поглядів М.Полевого, автор «Параші-Сибірячки», яку, до речі, в «Гайдамаках» Т.Шевченко, що у свій петербурзький період життя часто відвідував театральні вистави й, цілком ймовірно, мав нагоду бачити цей твір бодай з гальорки (а це в ті часи характерно було для студентської публіки), іронічно згадує словами «Співай... / Про Парашу, радость нашу [18, с. 62]», міг стати в очах світського Петербургу мало не російським генієм. Міг, та не судилося – царська цензура не зводила з М.Полевого пильного ока, й убивчим для його кар'єри виявився зміст анонімної епіграми: «Рука Всевышнего три чуда совершила: Отечество спасла, поэту ход дала и Полевого задушила». Принагідно зауважимо, що самодурство царя, якого пізніше у своєму щоденнику Т.Шевченко йменував Тормозом, проявлялося настільки агресивно, що деякі факти вражають і нині: дійшло до того, що Микола I офіційно заборонив філософію як університетський предмет, вважаючи його вільнодумним і завідомо шкідливим для молодих умів. Відразу ж зауважимо: ведучи мову про такі нюанси тогочасного літературного життя в Петербурзі та Москві, ми аж ніяк не збираємося, образно кажучи, мішати горох з капустою, власне, подавати потрібну й не дуже інфор-

мацію гамузом, а тільки пробуємо всебічно проаналізувати час виходу друком «Гайдамаків» як далеко не найсприятливіший період для появи подібного твору.

Задум написати широке епічне полотно про Коліївщину виник у Кобзаря десь у 1838–1839 роках. Ідея не давала спокою молодому Шевченкові, відірвала його й від такого улюбленого заняття, як малювання. Навіть споглядаючи безсмертні картини Карла Брюллова, Шевченко, як сам свідчив, «замислювався і плекав у своєму серці свого сліпця Кобзаря і своїх кровожерних гайдамаків [22, с. 42]». Бажання панорамно висвітлити історичну подію, зреалізувати в художньому тексті інформацію, в основному почерпнуту зі спогадів діда Івана, колись – малолітнього учасника Коліївщини, поетичним словом яскраво змалювати страшні картини всенародної помсти й різні гайдамаків в Умані, які з дитинства, то жахаючись, то дивуючись, зберігав у своєму серці, були для молодого поета надзвичайно важливими. Причини його зацікавлення й потреби зрозумілі. У Петербурзі інтелігенція тільки й вела мову про звільнення селян від кріпацтва, у селах по Україні уже не вряди-годи падали панські маетки, упівголосу в шинках та на хрестинах чи весіллях під солом'яними стріхами ширилися сокровенні розповіді про нову, народом нетерпляче очікувану Гайдамаччину, яка нібито ось-ось має вибухнути з подвоєною силою і повернути народові його законні козацькі права.

Подібна ситуація розгорталася не тільки на українських теренах, а й у Росії, про що, на думку В. Белінського, влада давно втаємничена: «Це відчуває навіть сам уряд (який добре знає, що роблять поміщики зі своїми селянами і скільки останні щороку ріжуть перших) [2, с. 7]». Водночас Т. Шевченко розумів, що цензура навряд чи дасть дозвіл на публікацію подібного художнього твору (вихід друком «Гайдамаків», як на епоху Миколи I, взагалі нонсенс!), тому вже в пролозі виклав власні міркування про те, який саме твір став би для влади бажаним, та ще й іронічно висловився про типові гусарські любовні походеньки на сторінках тогочасних солодкавих романів, тобто про твори авторів, які «співали» про «султан, гусар, шпори [18, с. 62]» як обов'язкові регалії найвищого блиску й слави.

Закономірно, що вже у вступі до «Гайдамаків» український митець обирає якісно нову, протилежну до офіційної, парадигму висвітлення історії, доблесті й слави. Ідеалом для молодого Т. Шевченка стає гетьманська Україна, тому яскрава мислеформа, втілена в рядках від слів «Аж до моря запорожці...» до «...Сміюся сльозами [18, с. 63]», у тексті твору стає панорамною картиною минувшини, якою варто гордитися і яка, існуючи в переказах та легендах, не дає нації покійно сконати, а кожній її окремій одиниці не дозволяє почуватися «загубленою українською людиною [23, с. 157]», за висновком Миколи Шлемкевича, а за висновком Т. Шевченка – бути не самотнім індивідом: «Я не одинокий, є з ким в світі жить [18, с. 64]». Зрозуміло, що світогляд Кобзаря на час написання «Гайдамаків» вже давно вийшов за рамки селянського, й це Т. Шевченко добре усвідомлював, коли шукав документальних фактів та компетентних історичних розвідок про Коліївщину. Вважаємо, що послання окремих науковців на Шевченкові слова в тексті, нібито він користувався лише народними переказами, оповідями очевидців Коліївщини, не можуть бути абсолютним доказом. Цілком ймовірно, що Кобзар читав у рукописі «Сказание о Колиивщине» Михайла Максимовича, й, очевидно, в приватних розмовах зі знайомими письменниками, художниками й істориками, які часто гостювали в художника Карла Брюллова, в дім якого був вхожим і Т. Шевченко, порушував цю тему. Реакція поета на трактування Коліївщини Аполлоном

Скальковським свідчить про те, що Т. Шевченко таки читав його працю «История Новой Сечи, или Последнего Коша Запорожского». На жаль, в об'єктивності написаного А. Скальковським поет дуже скоро розчарувався, а деякими оцінками й висновками цього історика навіть обурився, що добре проглядається у написаному пізніше від «Гайдамаків» вірші «Холодний Яр». Отже, в основному історичну концепцію «Гайдамаків» їх авторів довелося будувати на розповідях діда Івана, польських художніх творах про Коліївщину (зокрема на епізодах роману Міхала Чайковського «Вернигора» (Париж, 1838), де у назві твору автор використав прізвище козака-віщуна Мусія Вернигора, а також, ймовірно, на поемі представника так званої «української школи» в польській літературі – Северина Гоцинського «Zamek kaniewski» («Канівський замок») (1828) і дещо пізнішої від твору М. Чайковського, але однойменної з поемою «Вернигора» його ж віршованою художньою інтерпретацією Коліївщини, а також на власній художній інтуїції і художньому домислі. Стосовно впливу історичного роману «Вернигора» М. Чайковського на Шевченкові «Гайдамаки», то цей вплив спостерігаємо упродовж майже усього тексту. Хоч далеко не завжди Шевченкові запозичення є позитивними, проте, що дуже важливо, аж ніяк не епігонськими. Якщо, наприклад, М. Чайковський з обуренням описує сцену кривавої розправи озброєних лише знаряддям для прання білизни (дерев'яними праниками) селянок на ставку у селі Шендерівці над шляхтичами-конфедератами [19, с. 461], що насамперед не робить ні честі, ні слави останнім, то Шевченко жінок-месниць узагалі у своєму творі не подає. Загальновідома фраза «Жінки навіть з рогачами / Пішли в гайдамаки [18, с. 92]» лише увиразнює масштаб повстання й найвищу амплітуду народної ненависті. З «Вернигори» М. Чайковського Т. Шевченком також запозичений епізод убивства Іваном Гонтою власних синів, до якого ставлення критиків і літературознавців у різні часи було мало не діаметрально протилежним. Річ у тім, що аналіз цього епізоду передбачає трактування злочину одного з керівників гайдамацького руху як реальної події і водночас тлумачення вбивства як символічної жертви, тим більше, що в красному письменстві існує ще один твір – «Тарас Бульба» (перша редакція – 1835 р.) М. Гоголя, де також йдеться, власне, про вбивство сина, про яке як художній факт і вчинок Т. Шевченко міг мати подібну думку до тієї, яку мав і в «Гайдамаках», адже авторська позиція у ліро-епічному творі й ставлення Кобзаря до Івана Гонти після злочину цього літературного персонажа не міняється.

Закономірно також, що «ковзання поверхнею» тексту і класовий підхід радянського літературознавства до найтрагічнішої сцени в «Гайдамаках» (наприклад, «Читає вражає своїм драматизмом самовідданий вчинок Гонти в ім'я присяги. Епізод убивства Гонтою рідних дітей виступає в поемі як вставна новела, що ідейно і художньо доповнює картину повстання [11, с. 51–52]») на довгі роки збив з пантелику у трактуванні події і самого образу Івана Гонти як цілі покоління учителів і учнів, так і навіть у наші дні за інерцією продукує спрощене розуміння художнього факту не тільки педагогами та їхніми підопічними, а й професійними літературознавцями.

Ставлення Кобзаря до власного літературного героя потребує особливого розгляду. Яскравий виразник кордоцентризму впродовж усієї своєї творчості, на думку таких українських філософів, як Памфіл Юркевич і Дмитро Чижевський, Тарас Шевченко, на перший погляд, саме в «Гайдамаках» виразно порушує всі засади цього світоглядного поля, й як свідомо признається сам, бо ще в процесі написання «Гайдамаків» виношував

образи «кровожерних» (епітет самого Т. Шевченка – прим. О.С.) месників. Крім такої відвертості автора маємо й інші промовисті факти: якщо зіставити вимоги «філософії серця [24, с. 73–114]» і художні картини жахливої за своєю суттю й неймовірної за розмахом помсти, де переважно гинуть не прями винуватці, а випадкові люди й навіть малі діти, то зрозуміло, що бездоказове оправдання вчинків Залізняка, Гонти і Яреми, як і радянський метод класового підходу саме до цього твору Т. Шевченка, ніколи не витримуватиме жодної критики. Потрібне якісно нове літературознавче дослідження, безкомпромісне й неупереджене.

На жаль, реальна уманська різанина цілком відповідає картинам з ліро-епічного твору Т. Шевченка «Гайдамаки»: «18 червня (юня) опівдень гайдамаки з козаками підступили до Уманя і стали здобувати його штурмом. Тридцять годин одбивалася шляхта, але нарешті не встояла проти величезної сили гайдамаків, і вони увійшли у город. Два дні вони з козаками лютували в місті. Усіх, хто шукав захисту в Умані, вирізали до ноги, багато згубили жінок і дітей. За ту страшну різанину вигублено в одному місті Умані не одну тисячу душ [1, с. 344]». Як ми уже згадували, у поемі «Канівський замок» Северин Гоцинський у романтичному дусі писав про щось подібне, причому наголошував, що страшні розправи відбувалися з обох боків протистояння, тому літературознавець Микола Гнатюк подає свою інтерпретацію літературних описів причини селянських заворушень на сторінках твору польського поета, акцентуючи насамперед на доконаних фактах знущання шляхти над українським народом: «Гуде сильний вітер, скрипить шибениця, на якій гойдається труп, виють собаки, сама смерть витає в околицях замку, Не дивно, що в канівській околиці, як і по всій Україні, люди «готують коси і ножі» [11, с. 28]». Якщо припустити, що Т. Шевченко читав поеми С. Гоцинського, то з цих текстів український автор міг отримати похмурий і жахливий за змістом матеріал для своїх «Гайдамаків», власне, причину нечуваної агресії вчорашніх мирних хліборобів.

Нема нічого дивного і в тому, що український молодий поет-романтик змальовував бенкети після страшних погромів, інтуїтивно вловлюючи саме той найімовірніший настрій гайдамаків, який засвідчував, що, підсвідомо страждаючи від почування себе вбивцями, повсталі непомірною пиятикою заливали власні муки совісті:

*... Серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
і сіли вечерять [18, с. 95].*

Врешті, перелічувати трагічно-жахкі картини Шевченкових «Гайдамаків» нема потреби. Скажемо тільки, що польський письменник Людвіг Кондратович, який друкувався під псевдонімом Владислав Сирокомля, власне, перекладач Шевченкового «Кобзаря», у передмові до польського видання у 1863 році про «Гайдамаків» на основі власних вражень від прочитаного писав, що їхній автор «мачав перо в крові [15, с. 460]». Але насправді жодної битви як такої у «Гайдамаках» не подано: є тільки наслідки щойно здобутих гайдамаками перемог. Іншими словами, Т. Шевченко всього лише констатує, але не любується, не ставить за вірець й не отримує задоволення від кривавих картин минулого.

Оскільки ще польський романіст Міхал Чайковський підкреслював, що в сцені розправи Гонти над синами він використав спогади очевидця – сина губернатора Младановича, то Шевченко сприйняв убивство Гонтою дітей за реальний факт. Насправді ж сам Младанович-молодший у власних мемуарах ні словом не згадує про загибель не тільки Гонтиних дітей, а будь-яких дітей уза-

галі. Інша річ, що шестикласне училище при монастирі базилянського ордену дійсно було зруйноване гайдамаками, як і католицький монастир. У розпалі сутички повсталі вбили ректора й ченців, а їхні тіла поскидали в яму, яку шляхта почала копати як криницю, сподіваючись швидко добратися до води. Поет Максим Рильський, до речі, залишив про відгомін цих подій родинні спогади: «Найцікавішою нам видається доля Ромуальда Рильського (в Уманському базилянському колегіумі йому дали прізвисько Шестипалек), прадіда братів Тадея та Юзефа Рильських, якому Тадей Розеславович присвятив статтю «Рассказ современника о приключениях с ним во время Колиевщины». Ромуальд Рильський, тоді ще 14-літній хлопець, учень колегіуму, випадково натрапив на загін гайдамаків і мав бути страчений, але в останню мить, ніби натхненний якимись вищими таємничими силами, почав співати відомий у народі чудовий псалом «Пречиста Діво, Мати Руського краю». Отаман, зворушений псалмом, заплакав і відпустив хлопчика, сказавши: «Шкода його губити, візьміть собі його за дячка, нехай вам у церкві співає». Разом з ним гайдамаки випустили на волю й інших шляхтичів, засуджених до страти («Нехай йому подякують, що своєю піснею врятував їх од смерті»)... Оповідь про неї (дійсну подію – прим. О.С.) записав його син, Теодор Рильський, а опублікував правнук Тадей. Про цю подію в родині, очевидно, не забували ніколи» [14, с. 66]. Але історичні факти про нищення католицького монастиря і розправу гайдамаків над польським духовенством в Умані таки проливають світло на причини появи в поемі перед Іваном Гонтою ксьондза-езуїта, про що скажемо пізніше, оскільки є потреба детальніше зупинитися на образі історичного персонажа, уманського сотника надвірних козаків Івана Гонти, й на становищі взятої гайдамаками Умані загалом.

Стосовно зіставлення прототипу й художнього характеру Івана Гонти, то мусимо визнати превалювання художнього домислу Т. Шевченка. Історичний керівник повстання суттєво відрізняється від того дїтовбивці, який подають читачам «Гайдамаки». Історія свідчить, що Гонта за походженням був вільним селянином із села Розсішок, яке разом з Уманню та прилеглою територією належало польським магнатам Потоцьким. Як для вихідця з народу, Іван зробив блискучу кар'єру: досить недовго прослуживши надвірним козаком, став керувати сотнею. За доволі невелику і, само собою розуміється, вірну службу Гонта отримав від свого пана у власність села Орадівку й Розсішки разом із кріпаками, одружився з шляхтянкою. Історик Микола Аркас підкреслює, що зі своїм паном Францішеком Салезієм Потоцьким та підпорядкованою сотнею Іваном Гонтою було зроблено два рейди у Галичину для придушення селянських заворушень («опришківського руху»). Висновки історика категоричні: «Як бачимо, Гонта не мав ніякого приводу бути невдоволеним [1, с. 344]. Додамо: але такі пристави до повсталих. Чому? Виймово з тієї причини, що вибору в уманського сотника надвірних козаків не було – у час Коліївщини на кін було поставлене його власне життя. Але Гонта мав підстави не тільки жохатися можливої народної розплати, а й для себе самого зробив висновок, що повертається козаччина, тож коли Максим Залізняк запропонував йому посаду полковника, спокусився значно вищою від попередньої посадою і доволі престижною роллю в гайдамацькому середовищі.

Втім, місто Умань було добре укріплене, його залага складалася з великих бойових одиниць. Губернатор Рафал Младанович, київський воевода, призначений Ф.С. Потоцьким адміністратором цілої Уманщини з осідком в Умані й титулом «генерального губернатора», що прибув до Умані з 32 гарматами, вважався людиною

досвідченою, бувалою, а крім цього воєначальника керували обороною міста польські полковники Магнушевський, Лаш та Обух, які мали під своєю орудою близько тисячі вояків. На час підходу під Умань гайдамаків місто охороняли частини польської регулярної армії, три сотні драгунів і триста вояків артилерії, а також 800 озброєних конфедератів і 200 вояків «зеленої міліції», набраної з селян. Перед самим наступом гайдамаків на Умань комісар Бендзінський надіслав ще 500 своїх власних надвірних козаків під командою сотника Уласенка. Як бачимо, з такими силами можна було не тільки боронитися, але й дати гайдамакам належну відсіч і навіть переможний бій, проте ще до облоги Умані надвірні козаки почали співати думи про Хмельницького, недобре жартувати, що, мовляв, панам ляхам буде лихо, бо настає час розплати. Іншими словами, деморалізаційний настрій також робив свою справу.

Помилкою Рафала Младановича та його військового штабу стало те, що проти гайдамаків Максима Залізняка шляхта вислала полк нібито найвірніших козаків на чолі з уманським сотником. Гонта ж, замість того, щоб протистояти в основному селянському війську М. Залізняка, з усім йому підпорядкованим полком перейшов на бік повсталих і 20 червня сам розпочав наступ на Умань. Після здобуття міста 21 червня 1768 року повстанські загони розташувались величезним табором поблизу Умані. Громада обрала Залізняка гетьманом і князем смілянським. Гонті дістався титул полковника і князя уманського. Як бачимо, в ході такої важливої події виразно спостерігалися вже не тільки питома козацька звання, а й польські чи російські титули, що однозначно засвідчувало про бажання повстанської верхівки жити й правити аж ніяк не за законами Січі або Гетьманату. Та й впала Умань радше від нестачі води, а не виймово від гайдамацької звитяги, про що виразно йдеться у мемуарах доньки губернатора Р. Младановича Вероніки.

Переходячи до аналізу найтрагічнішої сторінки Шевченкових «Гайдамаків» – безглуздої розправи Івана Гонти над власними дітьми, мусимо подати історичні факти, що завідомо суперечать такому ходу подій. Гонта аж ніяк не був зрадником батьківської віри, навпаки, відстоював православ'я усіма способами. Разом з дружиною він став ктитором (засновником, спонсором) Православної Воздвиженської церкви в найближчому містечку, а також пожертвував чималі гроші на спорудження нової церкви у рідному селі. Перехід Івана Гонти на бік повсталих теж далеко не просте явище, адже коли губернатор Младанович довідався про наближення військ Максима Залізняка, то наказав посилити контроль, зачинити ворота міста, подвоїти сторожу, а також привести до присяги Потоцькому всі сотні надвірних козаків, але Салезій Потоцький не мав жодних підстав не довіряти Іванові Гонті, особисто випробуваному в походах, багато разів нагородженому й перевіреному. Гонта ж послав таємних гінців до Максима Залізняка, що з повстанцями отаборився в Соколівці поблизу Умані, й домовленість цих чільників вирішила справу. Коли підпорядковані Іванові Гонті воїни вийшли назустріч повсталим, то ніякого бою з гайдамаками не відбулося, зате сталося об'єднання військових сил проти конфедератів, що засіли в Умані. Врешті, Умань у «Гайдамаках» Т. Шевченка – не випадковий населений пункт. На той час це було найбагатше місто, найкраще укріплене земляними валами й тридцять двома гарматами фортеця. Взяти подібне місто означало завдати ворогові смертельного удару.

Врешті, повернемося до вкрай несподіваної для Івана Гонти ситуації. Зовсім не для того польський священик привів Гонтиних синів, які, очевидно, вчилися в уніатській школі, щоб подратувати віросповіданням

дітей їхнього запального батька, адже це було вкрай небезпечно насамперед для самого ксьондза, а виїмково тому, що тільки таким чином намагався змусити колишнього сотника надвірних козаків зупинити різню:

Гонто, Гонто!

Оце твої діти.

Ти нас ріжеш – заріж і їх:

Вони католики [18, с. 105]».

Історичні факти свідчать, що вбивства Гонтою власних синів не було, і така подія взагалі відбуватися не могла з двох причин. Перша: у сім'ях з різним віросповіданням батьків дочки успадковували віру матері, сини – батька. Звісно, якщо сам батько не наполягав на тому, щоб його малолітні нащадки обирали материну віру. Причина друга: в Гонти, виявляється, були чотири дочки й лише один син, на час повстання дорослий, одружений і взагалі не причетний до подій в Умані. Та справа навіть не в тому, чи змалював Т. Шевченко історичний факт, чи видуманий. Річ у тім, що Шевченко-романтик тяжів до трагічно-жертвовного героя і показу трагічно-великої події. «Тут поперед усього Шевченко боронить гайдамаччину не історичну, а ту, яку він списав у своїй поемі, а його доказ про те, що Гонта вбив власних синів... за те тільки, що вони без своєї вини були католиками, не можна назвати ділом патріотичним [16, с. 136]», – справедливо резюмував І. Франко. Значить, у такому випадку не зміст художнього твору, а його підтекст до читача промовляють краще й сильніше від усіх описаних сцен.

Водночас у Т. Шевченка момент убивства Гонтою дітей – глибоко психологічний епізод, власне, трагічна драма романтичного героя. Якщо в польського письменника Міхала Чайковського Гонтині діти відігравали роль заручників і батько вбивав їх лише з тією благородною метою, що іншим чином не міг позбавити тяжких тортур від рук шляхти, то Шевченків художній домисел цілком вписується в картину дикої, безглуздої розправи повсталих над одвічними кривдниками і далеко не власної спокути Гонтою своїх довгих років вірного служіння польському магнатові, а пожертвування ним дітьми заради непохитності свого авторитету серед повсталих. Врешті, навіть у такій заплутаній психологічно ситуації Т. Шевченкові вдалося глибоко вмотивувати кожен крок Івана Гонти. Вражений появою синів, колишній сотник надвірної міліції намагається прозорою підказкою дати дітям шанс на життя, сподіваючись, що під впливом побаченого сину зрозуміють небезпеку й назвуть себе православними (що вони таки спробували зробити аж у момент своєї смерті, тобто занадто пізно: «Тату! – белькотали. – Тату, тату... ми не ляхи! / Ми... – та й замовчали [18, с. 106]»):

«Признавайтесь:

Що, ви католики?»

Почувши страшну в умовах жорстокого протистояння правду, Гонта жахається слів своїх же дітей, намагається змусити наївних дітей замовкнути:

«Боже мій великий!

Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю! [18, с. 105].»

Дуже доречною в змальованій сцені стає Шевченкова ремарка:

Зібралась громада [18, с. 105].

Цим зауваженням фактично сказано все: діалог Івана з дітьми вівся прилюдно, чого він сам і вимагав, коли сподівався, що діти не стануть називати себе католиками; нарешті, після страшного признання дітей Гонта збагнув, що найменша помилка може коштували життя уже не тільки волею обставин приреченим дітям, а й йому самому, адже дозвіл на перехід у католицьку віру не міг бути даний без батька – однієї волі матері-шляхтянки тут було мало, якими би Гонта докорами, знева-

гою і прилюдними прокляттями не звалював вину тільки на неї. З причини несподіваної і аж ніяк не очікуваної халепи Гонту охоплює ненависть до призвідця трагічної ситуації – ксьондза-єзуїта й нерозумних синів:

«Убийте пса! А собачат

Своєю заріжу [18, с. 105]».

Дуже схематично, аж до неправдоподібності спрощено подавши сцену дітовбивства, Шевченко не ідеалізує свого героя: Гонта спустошено-байдуже забороняє гайдамакам хоронити його дітей, топить своє горе в крові шляхтичів, у руйнаторстві, божевільному крикові, страшних чоловічих сльозах. Муки совісті Івана такі великі, що здається, наче небо над ним повинно розколотися або земля під ногами розступитися. Сам Гонта вважає себе пропащим навіки. Ось чому зорі – за фольклорним уявленням «Божі оченьки», «Божі бджілоньки» – стають для Івана найвищим докором сумління:

«Праведнії зорі!

Сховайтесь за хмару; я вас не займав,

Я дітей зарівав!.. [18, с. 106]»

Для Івана надзвичайно важливо одержати прощення від синів. І це не цинізм, не дика забаганка садиста, а страшне переплетення любові до дітей і України та жаху від усвідомлення того, що власними руками накоїв. Спроба полегшити свій жахливий гріх похованням убитих дітей не дає Гонті бажаного заспокоєння. Не рятує його навіть бурхливо-гнівне звинувачення-прокляття, адресоване дружині-шляхтянці. Дітовбивця добре розуміє, що єдиним винуватцем є тільки він. З розпачу в Гонти з'являється бажання нагло померти, бути якнайшвидше і найжахливіше покараним:

«Спочивайте, діти,

Та благайте, просіть Бога,

Нехай на сім світі

Мене за вас покарає...

Спочивайте, виглядайте,

Я швидко прибуду.

Укоротив я вам віку,

І мені те буде [18, с. 109]».

Доречно нагадати, що у статті «Темне царство» Івана Франка проблемі Гонтиного дітовбивства присвячено досить багато місця. Очевидно, тема злочину літературного героя досить довго не відпускала й самого Т. Шевченка: «І хоч іще пізніше, 1845 р., в поемі «Холодний Яр» він боронить гайдамаччину від закиду, буцімто «Гайдамаки не воїны, разбойники, воры», – то все-таки, поминувши те, що такий закид із історичного становища зовсім пустий та неважний, Шевченкова оборона дуже слаба та безосновна. «За святу правду-волю разбойник не стане», – каже він, хоч сам уперед називав гайдамаччину помилкою. «Не заріже (розбійник) лукавого сина, не розіб'є живе серце за свою Вкраїну» [16, с. 135]». Епітет «лукавий син» у вірші «Холодний Яр» (власне, з місцевості Холодний Яр і почалося народне повстання, відоме як Гайдамаччина або Коліївщина) аж ніяк не може бути застосований до Гонтиних малолітніх дітей. Цей троп значно більше надається для атестації Андрія, сина Тараса Бульби, виведеного Миколою Гоголем, чи до персонажів народної думи про Саву Чалого, але й у цих випадках застосування Шевченкового епітету теж виявляється дуже натягнутим. Найімовірніше, Кобзар пробує вести мову про зрадників у цілому, говорить про «славних прадідів великих правнуків поганих [20, с. 252]». Саме тему недостойних нащадків великих героїв Кобзар розгорне в таких творах, як послання «І мертвим, і живим...», поема «Сон», «Мені однаково...».

Далі буде

«Як Батурина славний Москва вночі запалила...»

(Образ Батурина за поемою Т. Шевченка «Великий льох»)

Світлана Жила,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури
Чернігівського НПУ імені Т.Г. Шевченка

У статті проаналізовано художню концепцію образу «славного Батурина», джерела його творення, доведено, що образ Батурина розкриває причини й сутність гріхопадіння другої душі поеми-містерії, за допомогою образу Батурина Т. Шевченком досягнуто й підсумовано історичне минуле України.

Ключові слова: образ Батурина, художня концепція образу, літописи, народні перекази, думи.

«Великий льох» – найгеніальніший і найзагадковіший твір Тараса Шевченка, текст колосальної художньої енергії й емоційної сили, а якщо брати національно-політичні вектори, то найбільш концептуальний серед усієї творчості митця. Поему-містерію написано у жовтні 1845 року в Миргороді, а епілог до неї – в селі Мар'янському, що на Миргородщині; у 1846 р. в Києві Т. Шевченко переписав «Великий льох» до рукописної збірки «Три літа», доопрацював текст у 1847 р. у А.І. та І.І. Лизогубів у Седневі на Чернігівщині, уривки «Великого льоху» поширювалися в рукописних списках Україною; вперше надруковано (без першого розділу «Три душі») у львівському журналі «Правда» (1869. – Ч.2–3), повністю – у пражському виданні «Кобзаря» 1876 р.

Тарас Шевченко звертається до жанру драматичної поеми-містерії, яка допомагає йому віднайти модель світу й України, найбільш адекватної письменницькому задумові. Містерії – це твори з символічною концепцією світу, які наповнюються гротесковою неймовірністю зображуваного, де підкреслено зіставляється реальне та ірреальне, ті чи інші сторони відтворюваного змальовуються у фантастично-перебільшованому, загостреному вигляді, часто за участю надприродних сил як персонажів твору, оповиті таємничістю, філософічністю, тяжінням до драматизації.

За художнім часом і простором, ідейним та тематичним спрямуванням поема споріднена з віршами «Розрита могила» (1843), «Чигрине, Чигрине...» (1844), «Холодний яр» (1845). Літературознавці вважають ці твори чигиринсько-холодноярським циклом. У ньому Т. Шевченко заявив про себе по-новому: врятувати, визволити Україну, націю – це пробудити, зцілити її Душу, змінити духовну структуру людини, «оживити спаралізовані складники нації, вдихнути історичне життя в завмерлий національний організм». (Є. Маланюк)

Поет обирає у цьому циклі символом понищеної й приспаної предковичної української душі образ могили. Він намагається переконати, що розрита могила – символ наруги загарбників-чужинців над українською душею, символ нищення нації. У «Великому льосі» могила – символ української душі – трансформується в образ великого льоху, який нищать вороги:

*А коло льоху вже проснулись
І заходилися копать.
Копають день, копають два,
На третій насилу
Докопалися до муру
Та трохи спочили.*

*І далі: Так малий льох в Суботіві
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
Ще й не дошукалась.*

Як бачимо, символ «льоху» – це й уособлення прихованих сил народу, у «великому льосі» ховається живий дух народу, зберігається джерело його життя.

Тарас Шевченко знав, що шлях до волі і щастя народного проходить через боротьбу і жертви.

Сильним у «Великому льосі» є образ Батурина. За легендою, місто отримало свою назву в 1575 році, коли польський король Стефан Баторій упорядкував українських козаків на полки та сотні. Для перебування гетьманів король спеціально заснував місто, щоб їх легше було шукати в разі потреби. А щоб не вигадувати назви, назвав нове місто на честь самого себе Баторином. Згодом назва перетворилась на «Батурин». Більше ніж півстоліття Батурин був офіційною резиденцією гетьманів України, його мешканці принесли себе в жертву незалежності України, бо сповідували девіз гетьмана Івана Мазепи: «Козацька... вольність нікогда не має бути нарушена». Відтоді Батурин став символом сили духу українців у боротьбі за гідне місце нашого народу серед народів світу. Тарас Шевченко відвідував його кілька разів у своєму житті і знав усі подробиці руйнування резиденції Івана Степановича Мазепи російськими військами царя Петра Першого. У Батурині художник змалював руїни палацу Розумовського, спілкувався з батуринцями, які розповідали жадливі деталі нищення Меншиковим гетьманської столиці.

Вертаючись 1843 року з України в Росію, віз багато матеріалу до видання альбому «Живописна Україна». Серед видів історичних пам'яток бачимо Чигирин, Суботів, Батурин, руїни «колишньої слави», історичні пункти найзавзятіших змагань України за свою незалежність і резиденції героїв тих змагань. Шевченко розумів роль Мазепи в історії України й уважав змагання Мазепи за одну з найважливіших подій в Україні.

У першому розділі «Три душі» поеми-містерії «Великий льох» друга душа розповідає про те, що трапилось з нею в Батурині:

*А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав*

В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила.
Я меж трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене
Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали;
І насилу-то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили.
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася на тім пожарищі.
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини... а він мені
Махає рукою.
Каже коня напоїти,
А я й напоїла!
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала.
А назавтра, як цар вийшов,
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На угілля попалили!..
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
І за що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила...
Що цареві московському
Коня напоїла!.. (1, с.222–223)

А в другому розділі «Три ворони» знову мова йде про Батурин. Українська ворона хизується своїми злочинами перед російською й польською:

А з вольними козаками
Що я виробляла?
Батурин спалила... (1, с.226)

Подаємо історичну довідку про нищення Батурина за «Історією в малюнках: Мазепа: крок до правди», створеною художником і рок-музикантом **Юрком Журавлем** та кандидатом історичних наук **Ольгою Ковалевською**.

31 жовтня 1708 р. російські війська під командуванням Олександра Меншикова підійшли до фортеці Батурина. Чотирнадцять драгунських і п'ять піхотних полків почали облогу міста. Гарнізон гетьманської столиці на чолі із сердюцьким полковником Дмитром Чечелем налічував близько восьми тисяч вояків та мав сімдесят гармат. На пропозицію здатися захисники міста відповіли: «Умремо всі, а столиці не віддамо!».

Ось вона – відома мазепинська мортира. Важко навіть уявити, яку небезпеку становили випущені з неї ядра. Недарма гетьман приділяв велику увагу гарматній справі. З усіх бійниць товстих стін фортеці, з вікон башт захисники влучно вели обстріл корпусу Меншикова.

Росіяни упродовж трьох днів безупинно штурмували гетьманську столицю, і все марно. Батуринці мужньо оборонялися і з нетерпінням чекали Мазепу та шведів, які намагалися вийти на Батуринський тракт, атакуючи ворога та долаючи природні перешкоди.

Петро I, дізнавшись, що шведи перебувають за чотири милі від Батурина, шле Меншикову депешу, щоб той або завершував справу, або рушав звідти.

Однак знайшовся зрадник – Іван Ніс. Він показав ворогам підземний хід до міста. О шостій ранку 2 листопада російське військо, прорвавшись через схованку, підступно вдарило в лави оборонців зсередини захисних укріплень. Побачивши московських стрільців, городяни кинулись їм навперейми. Та було вже пізно. Бій без головної переваги – артилерії – на всі боки одночасно, у стані повного спантеличення не мав успіху. Розпочалася зловтішна оргія московських переможців. Трупні козацьких полковників прив'язали до дощок і пустили річкою Сейм, щоб налякати всіх, хто лише подумає про супротив. Інших козаків або четвертували, або набивали на палі.

Покаравши козаків та сердюків, стрільці та драгуни поквапилися знищити беззахисних та беззбройних цивільних городян. За наказом Петра I було страчено всіх мешканців Батурина. Не шкодували навіть немовлят. Після пограбування місто підпалили. Пожежа, яка вщент знищила гетьманську столицю, була настільки сильною, що цегла в руїнах мурованих будівель поплавилася і перетворилася на скловидну масу. За кілька днів Іван Мазепа на власні очі побачив спалену столицю. Картина кривавого попелища вразила його у саме серце (2, с.14–17).

Містерією «Великий льох» Т.Шевченко утверджує велич гетьманської столиці: «Батурин славний...», який став символом свободи та незалежності України. Шевченко цінувач політичні зусилля Мазепи щодо створення незалежної держави, знав його промову: «Независимою державою Україні бути вже пора.» За Батурином і Мазепою наша правда, і сила, і воля, й добре розуміючи це, поет возвеличує велике місто, яке нагромадило в собі великі сили, щоб стати за утвердження одноцільної України, незалежної від Росії.

Т.Шевченко переживає падіння гетьманської столиці й малює цілком об'єктивну історичну картину, правдиву й рельєфну, загибелі її. Вогнем, водою, рубанням, колінням – іншим на страх за самостійницькі спроби гетьманців вибороти собі свободу – знищено Батурин:

...Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сейму потопила.

Письменник змальовує місто-жертву за Лизогубівським літописом: «многось в Сейме потонуло людей, утекаючи чрез лед еще не крепкий, много и погорело, крившихся по хоромах, в лиохах, в погребях, в ямах, где паче подушилися, а на хоромах погорели» (3, с.47).

Жахливою смертю вмирили містяни й ті селяни із найближчих місць, що прийшли до Батурина під захист великого військового гарнізону, рятуючись від російських погромів. Фортеця мала розгалужену мережу ходів, викладених у формі зрубу шириною і висотою по два метри й ховала тисячі жінок, людей похилого віку, дітей, немовлят, які загинули від димової завіси.

«...Однак выходящих от сокрытия войско заюшенное, а паче рядовые солдаты, понапившиися (понеже везде изобилие было всякого напою) кололи людей и рубали, а для того боялися прочие в скрытых местах сидели, аж когда огонь обошел весь город, и скрыты пострадали; мало едак от огня спаслося и только одна хатка, под самою стеною вала от запада стоячая, уцелела некаягось старушка; церковь же в замку деревянная сгорела, в городе Троицы Святой каменная, верхами и работою внутрь огорела» (3, с.47–48).

Після того, як зрадник Іван Ніс показав росіянам підземний хід до міста, супротив козаків, сердюків, містян, які мужньо оборонялися, захлинувся під навальним наступом війська Меншикова, яке вдвічі-тричі переважало захисників. Почалося тотальне нищення батуринців, за словами Т.Шевченка, грище москалів. Рубали голови, кололи груди жінкам, дітям, старим людям, й ніякі моління не допомагали. Студенти історичного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка під час розкопок Батурина знайшли жінку, яка прикрилась образом Божої Матері, надіючись на порятунок, але її проткнули штиком разом з іконою. Недарма ж в одній із українських дум з боєм промовляється-плачеться:

*А в городі у Батурині
Мужиків да жінок
Упень сікли да рубали,
Церкви палили, святості да
Ікони під ноги топтали...*

Відгомін про зруйнування Батурина знаходимо в пісні: «Ой вигорів весь Батурин, зосталася хата...».

Новгородські літописці засвідчили про цю трагедію І. Мазепи: «...град его стольный разори до основания и вся люди посече» (4, с.21).

У Чернігівському літописі повідомлялося, що Меншиков Батурин «штурмовал и сплюндровал его огнем и мечем» (5, с.116).

Придворний історик Карла XII Густав Адлерфельд у своєму щоденнику занотував: «Перебили і старих і малих, не оглядаючись на стать та вік, залишок жінок поцупили. Взяти сорок гармат. Спалили місто і 30 млинів, що стояли на річці Сейм. Все пограбували» (6, с.125).

8 листопада 1708 року гетьман Іван Мазепа побачив свою розгромлену й спалену столицю. Як буде записано в Чернігівському літописі, «ревно плакал по Батурині», бо розповіді про звірства війська князя Меншикова його вразили безмежно, а сам він бачив «крови людської в місті і на предместьях было полно калюжами» (5, с.116).

Україна й Європа жахалися від злодіянь, які вчиняв цар Росії Петро І, щоб тероризувати українців, знищити із коренем ідею самостійності й незалежності, право на свободу. Цар карав усіх, хто підтримував геть-

мана Мазепу, й пролив ріки крові. Розпочата Меншиковим розплата в Батурині поширилась на всю Гетьманську Україну. У Батурині царським князем Меншиковим віддано розпорядження українську шляхту прив'язувати і прибивати цвяхами до дощок й пускати по річці Сейм, щоб вони засвідчили розорення Батурина й настрахали гетьманські землі. Бабуся авто-ра цієї статті, уродженка цих місць, переповідала, що в гетьманському місті була така різанина, що Сеймом цілий тиждень текла не вода, а кров.

Сергій Павленко, автор книги-дослідження «Загибель Батурина 2 листопада 1708 року» доводить, що жертвами погрому гетьманської столиці стали 6–7,5 тисяч громадян, 6–7,2 тисячі військовиків, а разом 13–15 тисяч батуринців, сердюків, козаків(7). За даними сучасних істориків, загинула 21 тисяча мешканців міста.

«Тільки двох людей пощадили, тому, що для них підготовляли ще страшніший кінець: Чечеля і Кенігсена. Чечель надаремно хотів вмерти у бою як сміливий лицар. Він згинув на колесі. Кенігсен щасливіший, оминув цих мук і вмер від ран, тоді, коли його перевозили до Глухова, де вже трупа переламавав кат», – записали український історик і літературознавець Ілько Борщак (емігрант з 1919 р.) та французький історик і публіцист Рене Мартель у книзі «Іван Мазепа» (8, с.109).

Царські війська залили усю Гетьманську Україну кров'ю: старшин і козаків, сердюків садили на палі, четвертували шляхом відрубання почергово правої руки, лівої ноги, потім лівої руки і правої ноги, вішали на шибеницях, відрубували голови. Показові тортури цар Петро І влаштував у Глухові; обставивши це криваве видовище символічною смертною карою Мазепі (виготовили Мазепин манекен і повісили на шибениці, зірвавши з нього відзнаки), виголосили у Святотроїцькій церкві анафему непокірному гетьманові. Новгород-сіверський протопоп Афанасій Заруцький голосно вигукував: «На зрадника і відступника Івана Мазепу анафема!», а всі священики і хор повторили тричі: «Анафема! Нехай буде проклятий!» Митрополит Іосаф Кроковський (перша духовна особа) відмовився виголосити незаконне прокляття і скидання з посади гетьмана.

У Глухові згинув на колесі від страшних мук, без криків болю, без жодного зойку комендант Батурина, славний Дмитро Чечель. У тексті Шевченка цей герой іде в одному ряді з малими й старими захисниками гетьманської столиці не випадково. У такий спосіб, на наше переконання, поет обстоює думку про Батурин як національно-свідомий осередок, який рішуче піднявся на оборону прав і вольностей свого народу.

По всій Україні царські війська вилувлювали мазепинців, катували їх, тільки у Лебедині біля Харкова, де розташовувалася «царська кімната мук» – «канцелярія амбасадорів» – розрослося велике кладовище, яке народ назвав «цвинтарем гетьманців».

За допомогою зрадника Галагана було знищено Січ і її 300 захисників. Вірні Мазепі, а непокірні російському цареві міста й села були знищені й попалені: Гадяч і села довкола нього, Ромни, Келеберда, Перевалочна, Старий і Новий Кодак, Гайворон (нині Бахмацький р-н Чернігівської обл.). Тільки в 1708 році в Україні й на Дону було спалено, закатовано 23,5 тисячі учасників повстань проти царя. Автор «Історії Русів» пише, що кати українського народу проливали його кров рікою з однієї тільки причини: тому що він хотів бути вільний і зазнати кращої долі на власній землі.

Вражена небаченими масштабами злочинів росіян проти українців Європа писала про шабаш завойовників. Скажімо, французькі часописи «Історичні листки», «Історичний Меркурій», «Французька Газета» вийшли з такими гнітючими заголовками: «Страшна різня», «Руїна України», «Жінки й діти на вістрях шабель» й писали:

«Всі мешканці Батурина без огляду на вік і пол (стать – С.Ж.) вирізані як наказують нелюдські звичаї москалів» – Ціла Україна купається в крові. Меншиков уживає засобів московського варварства» (8, С. 110).

Шевченків Батурин – це частка України, відтворена в жаливих руїнних подіях і постатях, що живуть і вмирають у вузькому часі та герметичному життєвому просторі.

Образ Батурина надзвичайно драматичний. Цей образ – згусток болю і скорботи, ненависті, гіркоти й прокляття царату, й одночасно козацької вольності, волелюбства, лицарського звитязного духу.

Страхітливі картини понищеної гетьманської столиці змінюються, одна жаливіша за іншу: вони холодять кров і вдаряють по серцях з незнаною силою, але, як не дивно, породжують не песимізм, а сприяють національному воскресінню. Від цих моторошних картин вчуваються подзвони батуринських дзвонів за душами невинно убійених, але вони й закликають вивергнути полум'я гніву до поневолювачів, печуть тугою гідності й честі. Від цих картин розгорається вогонь любові до славного міста, святої столиці, розуміння її місії в житті українства. Залитий козацькою кров'ю Батурин спонукає Т.Шевченка на убивчу сатиру сучасного національного животіння (третій розділ «Три лірники»), на високий суверенний тон в епілозі, коли він говорить про майбутнє України:

*Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..*

Показуючи велич Батурина, Т. Шевченко виступає одночасно й збудником національного сорому, що є передумовою всякого великого національного відродження. Поет не обмежується уславленням гетьманської столиці, розвінчуванням «зовнішнього ворога», що понівечив, занаптав наш край, а й дошукується вад нашої душі. Він розмірковує, хто ми є, бо розуміє, що наша душа причетна до вибору народом своєї історичної долі. Болісно шукаючи ті фатальні моменти, що призвели до втрати самостійності й перетворення України на колонію Російської імперії, Т. Шевченко доходить думки, що в цьому винні самі українці-запроданці, що допомагають катам Батьківщину розпинати, це Носи, «Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї», і ті, що догоджають катам України. Шевченко з жалем і гіркою підкреслював симптоми нашої відвічної хвороби, брак згоди між провідними особами нашої спільноти гетьманської доби і катастрофальні наслідки незгоди. Якби було інакше, Батурин не було б знищено. Страшну кару пророкує поет усім зрадникам і навіть несвідомим жертвам національного гріха. Три душі (три білі пташечки, за народним повір'ям) не можуть увійти ні до раю, ні до пекла, бо хоч і померли за гріхи несвідомі, але такі, що зашкодили долі України.

Перша душа, а колись молода дівчина Пріся з часів Богдана Хмельницького, з повними відрями перейшла дорогу гетьманові, який зі своєю старшиною їхав у Переяслав Москві присягати. Вона посприяла Богданові Хмельницькому (звісно символічно) підпи-

сати лиховісну угоду з Москвою, яка принесла неволю Україні. До речі, тією клятою водою дівчина батька, матір, себе, брата, собак отруїла.

Друга душа – то недоліток, дівчинка, що московському цареві коня напоїла, як той вертався з Полтавської битви через Батурин (щойно вирізаний, потоплений і спалений москалями), а отже, виявила прихильність до катів України. Через цю дівчинку вмерла бабуся, що одна осталася на згарищі, а її матір було закатовано раніше.

Третя душа – немовля у пелюшках, усміхнулось Катерині – московській цариці, «лютому ворогові України, голодній вовчиці», що їхала по Дніпрові в Канів. Вмерло це дитя у сповитку і його мама. Як бачимо, на думку Шевченка, ніякого компромісу з ворогом не може бути.

«Козацький дух» Шевченка не терпить російських царів: ні Олексія Михайловича, ні Петра першого, ні Катерину другу. Пригадуєте:

*...Це той перший, що розпинав
Нашу Україну,
А вторая доконала
Вдову сиротину («Сон»).*

Для Шевченка був тільки один Цар Небесний, а інших він не визнавав. Для нього кожен монарх був символом деспотизму та тиранії, символом гноблення українського народу. Епіграфом до поеми-містерії Шевченко взяв слова із 43-го Псалма Давидового, що його він переспівав того ж 1845-го року, коли був написаний і «Великий льох»:

*Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам,
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,
На нас головами...*

І далі:
*І всякий день перед нами –
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путях умираєм.*

Цей переспів має форму молитви-звернення до Бога. Немає сумніву, що поет співчутливо ставиться до трагічної долі України й просить Бога допомогти українському народові визволитися.

Шевченкова огида до царів, які поневолили Україну, вливається на душі, які накликали на себе Господню кару. Поетова гірка зневага до другої душі мотивується його болем за людську покірливість (і це на фоні знищеного славного Батурина): «...всякому служила, годила...». Національний біль Тараса Шевченка за втрачену гетьманську столицю безмежний!

Із образом Батурина пов'язані такі дійові особи: друга душа, її мати й сестра, бабуся, що привітала дівчинку у безверхій хатині, а потім її поховала, а сама вмерла й зотліла в хаті.

Літературознавці О. Павлів, В. Пахаренко доводять, що зарізана сестра – це персоніфікація України, що залишилася вірною Мазепі, зарізана мати уособлює Гетьманщину в цілому (мати обох сестер), а бабуся обох сестер, мати матері – образ державної, єдиної, соборної України (ще Київської Русі).

Образ Батурина пов'язаний із другою трійкою образів – трьома воронами, які є уособленням найпотворнішого, найжорстокішого, що є в національних характерах українців, поляків, росіян.

Польська ворона причетна до занепаду Речі Посполитої, розлила ріки крові під час польського повстання 1831 року, у Сибіру змарнувала свою шляху, а тепер у Парижі бенкетує з вигнанцями.

Російська ворона вихваляється, що вона добре пожила: «с татарами помутила, с мучителем покутила (натяк на винищувальну діяльність Івана Грозного), с Петрухою попила (Петро I організував п'яні оргії), да немцам запродала», а тепер, за словами української ворони, москалі в Україні хочуть панувати:

*Ото указ надрукують:
«По милості божій,
І ви наші, і все наше,
І гоже, й негоже!»
Тепер уже заходились
Древности шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти;
Все забрали любісінько (1, с.227).*

Т. Шевченко розумів, очевидно, що загребуша політика Росії у ставленні до України пов'язана з набуттям могутності імперії. Російські царі усвідомлювали (свідомо чи підсвідомо), що хто володітиме українською землею, той володітиме світом.

Сам Шевченко дивиться на Україну (як і Г. Сковорода) як на святу землю, сакральне місце, що має здатність відновлюватися, поет вірить у «правду й волю по всій Україні!» (1, с.228).

Українська ворона – найстарша й найдосвідченіша. Своім подругам вона каже:

*Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала! (1, с.226).*

Т.Шевченко у такий спосіб стверджує, що українська держава старша за польську й російську. Саме українська ворона запросила в Україну сусідок ворон (темні сили), щоб знищити новонародженого хлопчика, що буде, як той Гонта, катів катувати й розпустить правду – волю по всій Україні. А до цього часу вона нищила козаків як осердя нашої державності, «Батурин спалила». Російські війська ніколи б не взяли цю фортецю, якби не ті українці-зрадники (полковник Іван Ніс), що допомагають катам рідну землю розпинати. До речі, увесь рід Носів безславно стерся з лиця нашої землі, страшною була розплата за його гріхи, за батуринський дикий содом.

Т. Шевченко знав, що Батурин став сакральним місцем, магнітом священного простору, який завжди спонукатиме українців до високих і благородних поривів.

Створюючи образ Батурина, поетичне мислення Тараса Шевченка сягало філософічних глибин: заціпалися засади буття українського народу. Образ Батурина глибоко зворушує нас і очищує від слабостей нашого духа, і це доказ його мистецької правди.

Висновки

Джерелами творення образу Батурина стали літописи, народні перекази, думи. Вдаючись до історичних і фольклорних матеріалів, Тарас Шевченко не тільки уводить їх у тканину поеми-містерії, а й самобутньо трансформує як будівельний матеріал для власної художньої концепції образу «славного Батурина». Епітет *славний* виконує функцію вивищення гетьманської столиці, яка нагромадила у собі критичну масу протистояння ворогові.

Образ Батурина розкриває причини і сутність гріхопадіння другої душі поеми-містерії.

За допомогою образу Батурина геніально досягнуто й підсумовано історичне минуле України. Як відомо, у містерії «Великий льох» Господь жадливо карає трьох дівчат: позбавляє їх життя, а душі не пускає в рай, аж поки москаль не «розкопа великий льох», тобто душі окремих українців не упокояться, доки вороги не знищать саму українську душу, або вона не прокинеться від летаргійного сну.

Зіставивши художні деталі: поступовий спад віку душ, місця подій – дві гетьманські столиці (Чигирин і Суботів побіля нього й Батурин) і нарешті спустілі окрадені гори, читачі доходять висновку (самі або з допомогою праць літературознавців О. Павліва, В. Пахаренка), що три душі уособлюють занепад національно-державницької свідомості українського народу. За гетьмана Богдана Хмельницького свідомість була найбільш дозрілою, в часи правління Івана Мазепи (22 роки був гетьманом) – поменшала, а в період закріпачення України царицею Катериною II – й зовсім змаліла.

Література

1. Шевченко Т.Г. Великий льох// Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1989 – Т.1. Поезії, 1837–1847 рр. / Упоряд. та комент. В.С.Бородіна та ін.; Ред. В.С.Борodin – С.221–233.
2. Журавель Ю. Мазепа: крок до правди. – Громадський рух «Не будь байдужим!» – www.nbb.com.ua. – 20с.
3. Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – Киев: Типография Г.П. Корчак-Новицкого, 1888. – 69 с.
4. Гетьман Іван Мазепа та його доба // Україна. – 1992. – №19. – С.18–23.
5. Чернігівський літопис (Підготовка до друку, передмова і коментар Ю.Мицика) Що ся в руских и полских странах діяло и якого от рождества Христова року року от создания мира 7001, от рождества (Христова) 1493 // Сіверянський літопис. – 1996. – №4. – С.105–122.
6. Костомаров Н.И. Мазепа //Український історичний журнал. – 1990. – №1. – С.122–135.
7. Павленко Сергій. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. – Чернігів, 1994. – 150 с.
8. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: Життя й пориви великого гетьмана, – К.: Рад. письменник: Журн. «Київ», 1991. – 316 с.
9. Історія Русів/ Укр.пер. І.Драча; [Передм. В.Шевчука; Прим. Я.Дзири, І.Дзири; Іл.О.Штанка]. – К.: Веселка, 2001. – 366 с., іл. – (Іст. б-ка для дітей «Золоті ворота»).

В статье проанализирована художественная концепция образа «славного Батурина», источники его создания, доказано, что образ Батурина раскрывает причины и сущность грехопадения второй души поэмы-мистерии.

Шевченко при помощи образа Батурина художественно изучает и подводит итоги исторического прошлого Украины.

Ключевые слова: образ Батурина, художественная концепция образа, народные сказания, думы.

In this article the artistic concept of the image of «glorious Baturin» and the source of its creation are analyzed. It is proved that the image of Baturin discloses the nature and causes of the fall of the poem- mystery second soul. With the help of Shevchenko's image of Baturin the historical past of Ukraine is comprehend and summarized.

Keywords: the image of Baturin, chronicle, artistic concept of image, folk tales, ballads.

Світло білих ночей

Розділ навчального посібника «Вивчення життя і творчості
Великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани»

Ольга Куцевол,

доктор педагогічних наук, професор
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

У статті висвітлено шляхи використання творів літературної шевченкіани при вивченні життєпису Кобзаря.

Ключові слова: літературна шевченкіана, біографія письменника, художньо-біографічні твори, методика вивчення життєпису письменника.

Так малювалось в білі ночі!
Микола Палієнко

Наляканий розгортанням польського повстання 1830—1831 рр., пан Енгельгардт разом з іншими представниками російської влади на початку 1831 р. поспішно залишає Вільно і їде до Санкт-Петербурга. За ним вирушають слуги, у тому числі й 17-літній Тарас. Перед від'їздом він попрощався з професором живопису Русестомом, який благословив свого учня на життєву мандрівку словами: «Ніколи не будь рабом, Тарасе!»

Шевченкова дорога до столиці (а це був понад 800-кілометровий шлях) пролягав білоруськими землями, про що розповідається у вірші **П. Бровки «Повз Білорусь»**: «Стояла Білорусь – жebraчка без ім'я, / Драговина довкіл, та купина, та мох». Автор моделює настрої й думки кріпака, який безпритульним перекопистою мандрує за своїм поміщиком:

О доленько моя! Послала ти сама
Мене за козачка, журиться в самоті.
Куди я йду? Чого? Що стріну у житті?
Чи є на світі Бог? Ні, певне, що нема!

Бо мрій веселий цвіт розвіяно у прах,
Минають вечори і молодості дні.
Хотів би кривду злу палити у словах,
Вкраїно ти моя! О, горенько мені! [15, с. 138]

Враження селянина-кріпака від столиці відображено в оповіданні **В. Боцяновського «Санкт-Петербург»** та вірші **О. Матійка «Шевченко на порозі Петербурга»**:

Котилися фургони ранні,
горіли золотом хрести...
А він стояв у здивуванні, –
і погляду не одвести

Від тої казки, що парадом
завмерла на краю Неви.
Прийми його, державний граде,
і на труди благослови [8, с. 72].

Б. Стельмах у поемі «Тарас» по-своєму моделював знайомство хлопця-кріпака зі столицею Російської імперії: проходячи Двірцевою площею, Тарас зупиняється біля пам'ятника Петру І. Тут спостерігаємо перший виклик відчайдушної кріпацької душі самодержавній владі: юний Шевченко не виявив належної холопської поштивості й не зняв шапки перед монументальною постаттю «того Первого, що розпинав / Нашу Україну». За це він був обляяний жандармом [14, с. 126].

Та якою б величною й довершеною не була краса царської столиці, усе тут здавалося Шевченкові чужим: «До батьківської хати у село / Тарас і думкою, і серцем лине» (**О. Петриченко «Дніпро ласкавий і сердитий...»**). Проте Петербург років його «суворої молодості» відіграв значну роль у становленні особистості майбутнього митця. Це відображено в «Петербурзькій поемі» **Ю. Косача**, повістях **Ф. Красицького «Юність Тараса», «Тарас-художник», п'єсі В. Суходольського «Тарасова юність. Юнацькі роки Шевченка (1829–1838)»,** окремих розділах романів **О. Іваненко «Тарасові шляхи», Л. Смілянського «Поетова молодість», Вас. Шевчука «Син волі»** та ін. Кожен з цих творів вибудовано на документальній основі, хоча в більшій чи меншій мірі вони містять авторський домісел.

У «Петербурзькій поемі» **Ю. Косача** у формі історико-біографічної оповіді зображено десятиліття Шевченкового життя – від часу прибуття в столицю Російської імперії до виїзду задумів своїх перших ліро-епічних полотен – «Катерини» та «Гайдамаків».

Про дещо триваліший період Кобзарєвої біографії – від виїзду з Кирилівки до викупу з кріпацтва – розповідається в п'єсі **В. Суходольського «Тарасова юність. Юнацькі роки Шевченка (1829–1838)»**. Драматург широко вдається до вимислу, уводить чимало вигаданих персонажів, що пояснюється насамперед прагненням зацікавити юного глядача, якому адресувалась п'єса, а по-друге, особливостями драматичного роду, що потребує динамічного розгортання подій. Перевагою твору можна вважати майстерну композиційну побудову, чергування сцен драматичного та гумористичного звучання, що сприяє активізації уваги публіки.

Переконливими й відповідними історичній правді є сцени, де зображуються умови роботи в Ширяєва, якого К. Брюллов справедливо називав «жмикрутом і ханжею». Суходольський правдиво відображає потігінну систему ненормованої праці в деспотичного власника майстерні декоративного розпису, що висотувала сили підмайстрів, жахливість умов їхнього проживання у вогкому підвалі; розповідає про трагічну смерть від сухот Тарасового співбрата Гриші Сироткіна з Оки, а також про захворювання на тиф у 1838 р. самого Шевченка.

Соціально-психологічне вмотивування має полеміка гуманіста Брюллова та войовничого кріпосника Енгельгардта про ставлення різних кіл тогочасного дворянського загалу до талантів з народу:

Брюллов. Таланти з народу неодмінно треба підтримувати, зрощувати, виховувати. Це повинен робити наш культурний клас. Талант у кріпацькому ярмі – жажливий абсурд. Талант належить людству, а не поміщику.

Енгельгардт. Дайте людині нижчого стану можливість зростати свій талант – і вона спрямує його куди? Проти нас! Так ви хочете, щоб ми своїми руками готували проти себе зброю? А втім, це теоретичні розмови... Дозвольте запитати, що ви хочете практично?

Брюллов. Хочу вірити, що людські почуття, благородство душі, філантропія переможуть помилковість ваших переконань. Ви вірите в прогрес?

Енгельгардт (гублячи думку). Будь ласка, скажіть, нарешті, чого ви хочете?

Брюллов. Знаєте, нелегко з вами порозумітись... Будемо говорити прямо: у вас є хлопець... кріпак... його Тарасом звуть. Ви законтрактували його до підрядчика Ширяєва... Одпустіть на волю цього парубійка!

Енгельгардт (з полегшенням). А... Це інша справа! Отак би й сказали, а то філантропія! Гуманність! Прогрес!.. Яка тут філантропія? Гроші – і більш нічого... Моя остаточна ціна за Тараса – дві тисячі п'ятсот карбованців [2, с. 45-46].

Як бачимо, В. Суходольський у зображенні подій і персонажів досить вдало переплітає художній домисел та задокументовані факти. Однак, за оцінкою авторів «Історії української літератури», «для життя на великій сцені п'єсі бракує мистецького синтезу епохи, композиційної зібраності, художньо переконливих типів, характерів» [4, VII, с. 299].

Учитель-словесник має прокоментувати учням прикрі неточності у творі, які викривляють окремі моменти Шевченкової біографії. Не відповідає історичній правді деталь, нібито за портрет В. Жуковського на аукціоні зібрано три, а не як насправді – дві з половиною тисячі карбованців асигнаціями. Значно перебільшена роль полтавського поміщика-мецената Мартоса в долі Шевченка-поета – насправді він познайомився з Тарасовими рукописами за рекомендацією Є. Гребінки, котрий пізніше став редактором «Кобзаря».

Ще одним прорахунком п'єси В. Суходольського є спрощене трактування джерел творчості Кобзаря: драматург увиразнює її народний характер, вибудовуючи репліки діда Івана й Катерини на ремінісценціях творів поета. Таким чином, виходить, нібито творча місія Тараса Григоровича зводилась лише до записування почутого від народу.

Ці та інші хиби дають підстави літературознавцеві Б. Мельничуку категорично стверджувати, що вищезазначена п'єса В. Суходольського «навіть чи може прислухатися юним глядачам у вивченні життєпису Шевченка» [9]. Ми ж вважаємо за можливе рекомендувати перегляд її окремих, найбільш вдалих сцен за умови попереднього коментування вчителем зазначених невідповідностей історичній правді.

Доповнять уявлення шкільної юні про життя Тараса-малювача сторінки роману **Л. Смілянського «Поетова молодість»**. Автору вдається передати не лише важкі умови праці й побуту хлопця на контракті в Ширяєва, а й домислити атмосферу спілкування юних ремісників, сповнену дотепними жартами, веселими розмовами та мріями.

У вже згадуваній поемі **Б. Стельмаха «Доля»** наголошується, що хоча в петербурзькому житті кріпака змінились самі лише декорації й залишилось болюче його волелюбній душі приниження, проте

з'явилися й світлі картини – це заняття улюбленою справою, уроки малювання в цехового майстра Ширяєва. За чотири роки навчання Шевченко здобув неабиякі художні навички й став «первым рисовальщиком его мастерской», виконував відповідальні замовлення – розпис інтер'єрів у Синоді, Сенаті, Великому Александрійському та Михайлівському театрах. Пан Енгельгардт хизувався своїм «покойным малярем».

Досить детально петербурзький період Кобзарєвого життя відображено на сторінках роману **Вас. Шевчука «Син волі»**, побудованому за принципом асоціативної композиції: ретроспекції попередніх 33 років біографії, що, як промені, відходять від центральної точки – перебування Тараса Григоровича в казематах Третього відділу. Такий композиційний прийом, на протипагу вже звичному хронологічному розгортанню сюжету, використаному зокрема в романі **О. Іваненко «Тарасові шляхи»**, допоміг автору уникнути стереотипного підходу до оповіді.

Вас. Шевчуку вдається художньо реконструювати психологічний стан майбутнього письменника в найбільш інтенсивний період формування його людської й мистецької особистості, показати напружений процес самоосвіти, похадливе всотування літературного та художнього матеріалу, який згодом переплавиться в горній індивідуальній творчості. Шевченко зображений книгофагом бібліотек своїх друзів і знайомих: «Накинувся на книгозбірню майстра й за кілька місяців відчув, що Рим йому відомий більше, ніж Петербург. В останньому тепер він бачив безліч ознак старого Рима. Колони, портики, особняки, ансамблі цілі... Власне, тут теж раби й патриції, безправ'я люду бідного й безмежне право панства...» [16, с. 161].

Як бачимо, юнака приваблювало високе мистецтво, тому як тільки випадала нагода, він потайки малював з натури в Літньому саду – копіював статую. Нелегке життя підмайстра, якому доводилося працювати 12-14 годин на добу й мешкати в непридатних умовах, і його палкий потяг до художніх шедеврів відображено у віршах **М. Рильського «Статуя Сатурна в Літньому саду»**, **І. Гнатюка «Тарасове горище»**, **М. Палієнка «Білі ночі»**, **О. Ющенка «На горищі в Ширяєва»**, оповіданні **В. Боцяновського «Санкт-Петербург»**, розділах романів **О. Іваненко «Тарасові шляхи»** та **Л. Смілянського «Поетова молодість»** тощо.

Шевченкове захоплення високим мистецтвом художньо моделює **А. Кацнельсон** у вірші «У білі ночі»:

У білі ночі йшов у Літній сад,
Спішив сюди із трепетом у серці,
Ніс довгі пензлі й фарби у цеберці,
Щоб вранці, не вертаючись назад,
Йти і домальовувать плафон.
Він стомлений. Та де подівся сон,
І ночі, ночі ніби теж нема.
Можливо, це йому винагорода
За лиха всі: зробила ж так природа,
Що не приходять і вночі п'їтьма,
Щоб міг він тут, невільник-малювач,
Після роботи аркуш брать до рук,
І малювати, і писать... [5, с. 104]

Поет вдало відтворює внутрішній світ юнака, душа якого прагне любові: йому хотілося б «туди – до тих живих мадонн, що над Дніпром в садочку коло хати». Тарасові почуття, що «із серця рвуться», лягали на папір, аби згодом стати віршами й поемами.

В. Боцяновський також підтримує версію, що споглядання петербурзьких пейзажів під час пленерів літніми ночами породжує в Тарасовій уяві образи рідного краю: «Непомітно для нього самого білі статуї, освітлені білим світлом петербурзького ранку, перетворюються під олівцем на русалок, Нева, що синіє вдалині, стає Дніпром, а дерева й зелене листя немов шепочуть йому казки про русалок, які він чув колись на рідній Україні. Він малює й відчуває, як мимоволі в ньому самому починає звучати пісня... Рядок за рядочком складається смутна, зворушлива поема про те, як дівчина любила козака і як він любив її, а злая доля їх розлучила, не дала їм щастя» [15, с. 144].

М. Палієнко, зображуючи юнацьку жагу творчості, використовує таке художнє домислювання: Тарас сприймає хвилини натхнення як найбільше щастя: «Так малювалось в білі ночі!». Статуї в Літньому саду, здається, оживали: «Довкруг посланниці-богині, / Всі ніби зрячі – не сліпі. / А їх же ліплять, як із глини / Малим ти півників ліпив». І все ж Шевченка не полишали згадки про тих, на чіх костях споруджено Петербург: «Так малювалось! / Лиш могили / Часто ввижались козаків» [10, с. 27].

У 1837 р. підмайстер Ширяєва знайомиться з художником І. Сошенком. Ця подія відображена в багатьох літературних творах, зокрема у віршах **М. Рильського «Статуя Сатурна в Літньому саду»**, **О. Петриченка «У Літньому саду»**, оповіданні **В. Боцяновського «Санкт-Петербург»**, повістях **Д. Косарика «Син-кокос»** та **П. Жура «Труди і дні Кобзаря»** тощо. У більшості з них повторюється неточність у розповіді про обставини цього знайомства, яке нібито відбулося в Літньому саду. Помилка зумовлюється, на думку авторитетної дослідниці Шевченкової творчості В. Смілянської, нез'ясуванням і дискусійністю висвітлення цього моменту біографії Великого Кобзаря.

Сам Шевченко в повісті «Художник» увів епізод зустрічі головного героя твору з 14-літнім малярем-кріпаком у Літньому саду. Насправді це художній домисел. Появу такої романтичної версії знайомства двох митців під час пленеру можна пояснити необхідністю сюжетної зав'язки й динамічного розгортання оповіді, а також узорюванням автора на добре відомий в історії факт знайомства В. Штернберга з художником М. Лебедевим. На протипагу цьому, І. Сошенко розповідав М. Чалому, першому біографові Великого Кобзаря, що їхня зустріч відбулась на його зйомній квартирі, куди Тарас був запрошений через студента Академії мистецтв В. Соловйова, брата дружини Ширяєва. Причін Іван Максимович був начуваний про здібного кріпака ще з часів свого навчання в малярсамоука С. Превлоцького у Вільшаній.

М. Рильський у поезії «Статуя Сатурна в Літньому саду» не лише розповідає про знаменну зустріч двох митців-українців, а й розмірковує над філософською проблемою швидкоплинності буття, розгортаючи міфологічний образ Сатурна – давньоримського бога землі й посівів, який ототожнювався з Кроносом, що втілював час. Статуя Сатурна роботи Ф. Кобіанка, яка привернула увагу юного Тараса, символічно зображує невмолимий час, котрий пожирає своїх дітей. Проте М. Рильський вважає, що навіть всемогутній Кронос-Сатурн не здатен знищити поезію Шевченка, який

... устами спраглими приник
До джерела, де грає творчість бурна, –
І не поглине Кобзаря повік
Жорстока паща сивого Сатурна! [12, с. 56]

На жаль, у творах деяких авторів спостерігаємо занадто схематичне відображення знайомства двох українців, закинутих примхливою долею жити серед чужих людей. Зокрема **О. Петриченко** вважає, що Сошенко з першого погляду усвідомив надзвичайну обдарованість юного кріпака й пообіцяв йому підтримку. Це відбито в дещо екзальтованих репліках художника: «Талант, я бачу, справжній тут зустрів, / Ховатися тобі із ним не може, / Я поведу тебе в життя митців, / Де його силу ти розкрити зможеш» [11, с. 12].

Стосунки Сошенка й Шевченка, які були ще й земляками (старший на 8 років Іван Максимович народився в Богуславі, за 40 верст від Кирилівки) художньо відтворено у вірші **М. Завального «Зустріч з Сошенком»**, історичній повісті **Н. Околітенко «Рось – Марія»** й поемі **Б. Стельмаха «Тарас»**. В останній, зокрема, так реконструюються почуття старшого Шевченкового товариша:

Оце знайшов я брата нині.
Пречиста праведна душа.
Без гаманця, без кунтуша –
В єдиній латаній свитині,
А скільки сили і тепла
Мені ця стріча додала!
Мов знову я в своїй родині.
Мені він брат, йому я брат.
Губитись нам ніяк не можна.
Нас нарізно собака кожна
Куса, і кожен торбохват
Продати норовить одразу,
І кинути в лице образу
Душі самотній кожен рад.
Зате, коли ми разом... [14, с. 147–148]

Малярську інтерпретацію взаємин цих особистостей бачимо на картинах **І. Іжакевича «Зустріч Тараса Шевченка з Іваном Сошенком у Літньому саду»**, **В. Касіяна «Зустріч Шевченка із Сошенком у Літньому саду»**, **Г. Латунова «Зустріч Т.Г. Шевченка з І. Сошенком»**, **В. Масика «Т.Г. Шевченко в Літньому саду»**, **І. Шульги «Т.Г. Шевченко з художником І. Сошенком»** та ін.

У багатьох художньо-біографічних творах літературної шевченкіани зображено, як І. Сошенко, переїнявши долю талановитого кріпака, познайомив його зі своїми друзями – письменником Є. Гребінкою, живописцем А. Мокрицьким, конференц-секретарем Академії мистецтв В. Григоровичем, поетом і вихователем царських дітей В. Жуковським та ін. Спількування з цими видатними представниками культурного Петербурга сприяло духовному зростанню й розширенню життєвих горизонтів талановитого юнака.

Ось як пише про це **Д. Косарик** у повісті «Син-кокос»: «І далі все пішло інакше. Неначе місто змінилось. Немов серед рідні гостює. Удень робота, нехай хоч каторжна, йому ніщо вже не страшно, а прийде ніч освітлена, він з друзями новими купається в царстві мистецтва, слова, музики, малярства, історії України. З Полтави Котляревський неначе руку подає, з Харкова Гулак-Артемівський, Квітка-Основ'яненко гомонять до побратимів. У Петербурзі, виявляється, Вкраїну можна відтворити. Ще й чутка небувала: у Києві відкрився університет. Коли б не панщина, одразу полетів би до Дніпра, до Києва. Та де! Шевченко відвдячності безмежної портрет Гребінки вже малює, як уміє. Байки його читає. Із Харкова Грицько Основ'яненко малоросійській повісті прислав на читання земляцтву. Читає Пушкіна, чита при світлі білої ночі «Тараса Бульбу» [6].

Д. Косарик узагальнює процес потужної самоосвіти обдарованого кріпака словами: «Вистави, музика, концерти, письменники та земляки в Гребінки, картини в Сошенка щонеділі. Царство мистецьке відкрилося йому!» [6].

Відомо, що Великий Карл (так з легкої руки В. Жуковського близькі та друзі називали Брюллова) помітив у Тарасові непересічну особистість («Подобається мені його фізіономія – не лакейська»), побачив у ньому не лише малярське обдарування, а й привітав його перші проби пера.

У романі **Л. Смілянського «Поетова молодість»** майстерно передана атмосфера Шевченкового життя від останнього року в кріпацтві до віддання в солдати 1847 р. Автор має на меті показати процес формування світогляду Тараса як вільної людини й становлення його естетичних позицій як художника. Відповідно до задуму письменник відбирає з документальних джерел тільки той матеріал, що дає уявлення про чинники, які впливали на громадянське, творче й особистісне зростання майбутнього поета.

Домислені автором епізоди також підпорядковані цьому задуму. Наприклад, Л. Смілянський уводить у роман дві вигадані зустрічі Шевченка-слухача Академії з царем: перша – у майстерні Брюллова, друга – на академічній виставці. Вони потрібні для того, щоб згодом пояснити, з яких спостережень у майбутнього автора «Сну» народились сатиричні образи царя з його тупою зарозумілістю й солдафонською обмеженістю та цариці, яка своєю субтильністю була схожа на «*оленьок засушений*».

Шевченко називає в автобіографії 1837 р. початком своєї творчості, зауважуючи при цьому, що з ранніх спроб надруковано тільки «Причинну». У літературній шевченкіані утвердилась думка, що здібний юнак почав віршувати під впливом ностальгії за батьківщиною: у Літньому саду в «*маєву ніч*», милуючись красою несміливої петербурзької весни, він «думав: «В нас також весна, / Гудуть хрущів рої, / Дівчат розбуджують зі сна / Співучі солов'ї». Розбурхані спогади хлопця «*летять до зір*», «А з неба сходять на папір / Пісень сумні рядки» (**Б. Лепкий «Перші твори»**) [7, с. 188].

Висвітлюючи цей період Кобзарєвого життя, учитель має наголосити, що в багатьох творах літературної шевченкіани цілком справедливо підкреслюється роль Є. Гребінки в залученні Тараса до активного читання. Той ще кріпаком проштудював усю надруковану україномовну літературу з книгозбірні цього митця, а також твори відомих російських письменників – О. Пушкіна, О. Грибоедова, захоплювався М. Гоголем. Шевченкові зустрічі з багатьма представниками петербурзького культурного загалу відбулися саме в Гребінчиному домі, про що розповідається в книзі **Ф. Красицького «І оживе добра слава»**. Тут на літературних вечорах велись високофахові обговорення письменницьких новинок, лунали небайдужі голоси поціновувачів мистецтва. В атмосфері зацікавлених дискусій про романтичний стиль, що набував у Росії поширення під впливом німецької, англійської та польської літератур, формувались мистецькі погляди поета-початківця.

Біографи стверджують, що Шевченко знав напам'ять чимало віршів своїх сучасників, зокрема О. Пушкіна. З його поемою «Полтава» він познайомився в перекладі Є. Гребінки й навіть пробував робити до неї ілюстрації. І хоча в літературознавстві немає достеменної інформації про перехрещення шляхів цих людей, **Л. Смілянський** увів до роману

«**Поетова молодість**» вигаданий епізод їхньої зустрічі. Це, на думку автора, могло статися в петербурзькій книгарні, куди Тарас, ще будучи підмайстром Ширяєва, інколи забігав, аби хоч погортати сторінки недоступних для нього книг та журналів. Письменник художньо моделює враження кріпака від особистості Пушкіна, який «*відразу став центром уваги всіх присутніх, і ніби кожному з них передавався його веселий настрій*» [13, с. 6].

У повісті **Д. Косарика «Син-кокос»** два вигадані епізоди зустрічі — у книгарні та в Літньому саду: «Тарас пильно вдивляється в обличчя, очі блискучі, виразні, великі. Неначе сон предавній згадався йому. Колись наче бачив цю постать жваву, ходу його рвучку. А де – ніяк не пригадає. Хотів побігти навздогін. Невштиво так. Подума не добре. Спасибі ж, білі ночі, на невських берегах!» [6].

Ф. Красицький у розповіді-легенді «**Над Невною**» теж подав як реальну вигадану подію Шевченкової зустрічі з Пушкіним на Невському проспекті. Про це ж саме вірш поета з Одеси **В. Бершадського «Я в народі предание слышал...»**. Найдалше в художньому вимислі пішла **О. Іваненко** в романі «**Тарасові шляхи**», написавши цілий підрозділ «**Він побачив Пушкіна**» про Кобзарєве захоплення творчістю російського поета.

Зацікавленість митця-початківця долею російського генія уможливує версію, що в день його похорону, який став по-справжньому траурною подією для демократичного Петербурга та всієї Росії, Шевченко міг бути серед тих, хто прийшов попрощатися з небіжчиком. Хоча біографами обох поетів цей факт не підтверджено, але цілком вірогідно, що Тарас як маляр міг зробити ескізи начерки останнього пушкінського портрета. Існує малюнок «Пушкін на смертному одрі» невідомого художника, проте мистецтвознавці не вважають Шевченка його вірогідним автором.

Версія про участь Тараса Григоровича в церемонії прощання з Пушкіним відображена в багатьох творах, зокрема в епізодах романів **О. Іваненко «Тарасові шляхи»** й **Л. Смілянського «Поетова молодість»**, віршах **В. Грунічева «Зустріч в розставанні»**, **В. Гоцуленка «Зустріч», В. Лучука «Шевченко малює Пушкіна», Ю. Петрова «Бринять поезії слова (Петербург, 1837 р.)** тощо. **О. Іваненко** домислює сцену прощання Шевченка з убитим Пушкіним у його квартирі на Мойці: «Тарас не міг зараз піти із цієї кімнати. Він став у куточку й дивився, дивився. Незабутні, безсмертні пушкінські рядки про вольність, про свободу вставали в його голові. Він хотів навіть запам'ятати обличчя, яке довелося побачити йому лише мертвим» [3, с. 105].

У вірші **В. Гоцуленка «Зустріч»** цей вигаданий епізод відтворюється кількома штрихами: Тарас «*швидким малює олівцем таке незбагненно-священне спокійне пушкінське лице*», малює «*як стогін власної душі, що не такої ждала стрічі*». І мимоволі замислюється над власною долею, над своїм майбутнім: «*Буть Кобзарем – йти самотужки, грудьми ламаючи штики...*». Афористичного звучання набуває кінцівка твору: один геній відходить – інший народжується:

А Пушкін – блідний і прекрасний,
мов таїна,
котра лягла
між зіркою, що тільки згасла,
й тією, що в ту ж мить зійшла...
(Переклад Д. Іванова) [1, с. 58]

Література

1. Гоцуленко В. Зустріч: [вірш] / Володимир Гоцуленко // Кобзарева зоря: поезії рад. поетів про Т. Г. Шевченка / упоряд. та вступ. слово П. І. Осадчука. – К.: Рад. письм., 1984. – С. 57–58.
2. І мене в сім'ї великий...: твори укр. рад. драматургів, присвячені життю і діяльності Т. Шевченка. – К.: Держлітвидав України, 1961. – 571 с. – *Із змісту*: Суходольський В. Тарасова юність. – С. 7-65.
3. Іваненко О. Тарасові шляхи: роман / Оксана Іваненко. – К.: Веселка, 1989. – 578 с.
4. Історія української літератури: у 8 т. / за ред. Є. П. Кирилюка (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. VII. – 571 с.
5. Кацнельсон А. Два Петербурги ; У білі ночі: [вірші] // Кацнельсон А. Вибране: поезії / Абрам Кацнельсон. – К.: Дніпро, 1983. – С. 103-104, 104-105.
6. Косарик Д. Син-колос: [лірич. повість] / Дмитро Косарик. – К.: Молодь, 1962. – 240 с.
7. Лепкий Б. Перші твори: [вірш] // Лепкий Б. Твори: у 2 т. / упор., авт. передм. та приміт. М. М. Ільницький / Богдан Лепкий. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 187-188.
8. Матійко О. Шевченко на порозі Петербурга: [вірш] // Матійко О. Добра вість: поезії / Олександр Матійко. – К.: Рад. письменник, 1977. – С. 72.
9. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблеми історичної та художньої правди в українському історико-біографічному романі (від початків до сьогодення) / Богдан Мельничук. – К.: ВЦ «Академія», 1996. – 272 с.
10. Палієнко М. Свята пора Кобзаря: поезії / Микола Палієнко. – О.: Маяк, 2007. – 172 с.
11. Петриченко О. Тебе не забува моя родина: поезії / Олександр Петриченко. – Монастирище: Мрія, 2004. – 30 с. – *Із змісту*: У Літньому саду ; Дніпро ласкавий і сердитий.
12. Рильський М. Статуя Сатурна в Літньому саду: [вірш] // Рильський М. Далекі небосхили: поезії / Максим Рильський. – К.: Рад. письм., 1961. – С. 53-54.
13. Смілянський Л. Поетова молодість: роман / Леонід Смілянський. – К.: Дніпро, 1984. – 413 с.
14. Стельмах Б. Тарас: драматична поема-діалогія / Богдан Стельмах ; іл. та худож. оформл. К. І. Суєвалової. – Л.: Каменяр, 1991. – 207 с.: іл.
15. Т. Г. Шевченко в художній літературі / упоряд. Косян В. Х., Ткаченко Н. С. – К.: Рад. школа, 1964. – *Із змісту*: Боцяновський В. Санкт-Петербург: [оповідання] / Володимир Боцяновський ; пер. з рос. С. Складенка. – С. 43-46 ; Бровка П. Повз Білорусь: [вірш] / Пятрусь Бровка ; пер. з білорус. А. Малишка. – С. 115.
16. Шевчук В. Син волі: роман [кн. 1] / Василь Шевчук. – К.: Рад. письм., 1984. – 417 с.

Ольга Куцевол. Свет белых ночей: (Раздел пособия «Изучение жизни и творчества Великого Кобзаря через художественную рецепцию литературной шевченкианы»)

В статье рассматриваются пути использования произведений литературной шевченкианы при изучении жизни и творчества Кобзаря.

Ключевые слова: литературная шевченкиана, биография писателя, художественно-биографические произведения, методика изучения жизни и творчества писателя.

Olga Kutsevol. A Light of the white nights (Section of the training manual "Studying the Great Kobzar's life and works through the artistic reception of the literary Shevchenkiana")

The article highlights the ways of using the works of the literary Shevchenkiana in the study of the Kobzar's biography.

Key words: the literary Shevchenkiana, the writer's biography, the artistic and biographical works, methods of studying the writer's biography.

До вершин Кобзарєвого генія

(Рецензія на посібник О. Куцевол «Вивчення життя і творчості

Великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани».

– Вінниця : ТОВ «Консоль», 2013. – 256 с.)

До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка в перед'ювілейні місяці на Вінниччині, як, напевно, і в багатьох інших областях України, вийшла ціла низка окремих видань і статей літературознавчого та літературно-краєзнавчого змісту, присвячених поету, серед них і навчально-методичний посібник науковця, професора кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Ольги Куцевол «Вивчення життя і творчості Великого Кобзаря через художню рецепцію літературної шевченкіани». Видання адресоване вчителям та учням загальноосвітніх спеціальних закладів, а також студентам філологічних спеціальностей. Метою посібника, як зазначає автор у передньому слові, є акцентація на висвітлення життя і творчості Т. Шевченка через призму художньо-біографічних та художньо-документальних джерел літературної шевченкіани.

Публікацій такого узагальнюючого змісту й обсягу, як ця книжка, у нашій методичній науці не так уже й багато. Частіше зустрічаємо рекомендації стосовно використання одного-двох художніх творів під час

вивчення життєпису програмового письменника. Ольга Куцевол обрала значно складніший шлях, вирішивши охопити у своєму посібнику чи не весь масив поетичної, прозової та драматичної шевченкіани, ще й долучаючи до нього витвори образотворчого мистецтва. Автор наголошує на тому, що емоційне сприйняття літературного твору на уроці надто багато важить, тож уміле залучення на цьому етапі різножанрової шевченкіани допомагатиме словесникові вибудовувати уроки як особливе свято думок і почуттів, формування в уяві учнів живого й близького їм образу митця слова. При цьому, зазначає Ольга Куцевол, педагоги та їхні вихованці мають можливість розширити герменевтичне коло навчально-діалогічної взаємодії в системі «Шевченко – учитель – учень – письменник, автор художнього твору про поета», що теж важливо в процесі повноцінного засвоєння літературного матеріалу на уроці.

Автор застерігає, що пропонований нею шлях недоречно було б абсолютизувати з ряду причин і зокрема з тієї, що чимало творів про Т. Шевченка, виданих у різні часи і в різних політичних системах, містять

незрідка неправдиві оцінки, мають недостатній рівень науковості та інші вади й помилки, отже, учитель повинен враховувати все це, готуючись до занять.

Пропонована методика використання творів про Т. Шевченка на уроках літератури не переобтяжена подробицями та деталями, не виглядає громіздкою, ускладненою, як це буває часом у подібних працях. Щоб переконатися в цьому, варто навести бодай один приклад. Але перед цим скажемо кілька слів про композицію видання. Складається вона з п'яти розділів, присвячених основним періодам життя і творчості Т. Шевченка.

Отож у третьому розділі «Період «Трьох літ» (1843–1847 рр.)» автор пропонує звернути увагу дев'ятикласників на справді унікальний, вражаючий часовий відрізок творчого шляху Кобзаря – осінь і початок зими 1845 року, що є апогеєм його поетичного злету або, як висловився Є. Сверстюк, «роком високого сонця України». Учні довідуються, що 10 жовтня Т. Шевченко завершує поему «Єретик», 16 жовтня – поему «Невольник», 21 жовтня – поему-містерію «Великий льох», 13 листопада – поему «Наймичка», 18 листопада – поему «Кавказ», 14 грудня – послання «І мертвим, і живим...», 17 грудня – поезію «Холодний яр», 19 грудня – цикл «Давидові псалми», 20, 21, 22 грудня – вірші «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі...» та «Три літа» і нарешті 25 грудня – знаменитий «Заповіт».

Щоб збагнути цей стрімкий політ Шевченкового генія, якнайглибше відчутти вулканне кипіння поетової душі, Ольга Куцевол рекомендує звернутися до відповідних сторінок романів О. Іваненко «Тарасові шляхи», В. Дарди «Переяславські дзвони», В. Шевчука «Син волі», Л. Смілянського «Поетова молодість», віршів Б. Степанюка, А. Малишка, П. Воронька, Д. Луценка та інших, щедро цитує ці сторінки, таким чином відчутно допомагаючи вчителям захопити старшокласників безсмертним спадком Кобзаря.

Було б іще краще, на нашу думку, у недалекому часі видати хрестоматію кращих творів про Т. Шевченка, тоді б посібник, про який зараз іде мова, міг би бути методичним додатком до неї. Адже вчителям літератури, особливо сільським, знайти сьогодні переважну більшість творів, зібраних і названих у посібнику Ольгою Куцевол, просто неможливо. Бібліотеки наші вкрай бідні на українську літературу.

Відмітною позитивною рисою рецензованого посібника є критичне ставлення його автора до рекомендованої літератури. Кожного разу за потреби Ольга Куцевол зауважує поверхові чи помилкові судження, замовчування важливих сутностей, упередженість оцінок, нічим не підкріплені твердження, домисли й легенди, пов'язані здебільшого з наявністю жорсткої цензури в Україні радянської доби, збіднюваного підходу до тлумачення явища Шевченка як селянського поета в кожусі й баранячій шапці, а якщо ні – то зосередженістю уваги на Шевченковому класовому гніві й ненависті до гнобителів, на його атеїзмі тощо. Довго живуть і деякі легенди, нині спростовані шевченкознавством, але які свого часу потрапили до художніх творів: зустріч І. Сошенка з молодим Т. Шевченком у Літньому саду в Петербурзі, чого насправді не було; малюнок «Пушкін у труні», зроблений начебто молодим Тарасом; викуп поета з кріпацької неволі царською родиною (грошовий внесок не був вирішальним); благоговіння Т. Шевченка перед В. Белінським (нічим не підкріплена вигадка).

Або ще: радянське шевченкознавство, справедливо зауважуючи гостре несприйняття Т. Шевченком особи російського письменника й журналіста О. Сенковського, який не визнавав української мови, замовчувало його відгук на видання «Кобзаря» 1840 року, у якому він один із перших у Росії визнає Шевченків величезний талант. Ось ці рядки: «Коли Пушкін помер, усі мудрі мужі приклали палець до чола й запитали себе: чи є на Русі поет? Довго думали вони [...] й нарешті вирішили [...] є такі поети: часом доходять до нас чудові пісні, відрадні явища, які мають на собі відбиток безсумнівного обдарування. До таких явищ належить «Кобзар» пана Шевченка [...].

Якою б мовою він не писав, він – поет. Він уміє відчувати й висловлювати почуття своїм вправним віршем; на кожному творі його лежить печать поезії, яка йде прямо до серця».

Таких цікавинок у посібнику знаходимо чимало, але, зрозуміло, не вони є чимось головним у ньому. Варто відзначити передусім той значний обсяг творів, рекомендованих Ольгою Куцевол для використання на уроках з вивчення життя і творчості Кобзаря: це сотні поетичних творів зокрема. Який український поет протягом півтора століття після смерті Т. Шевченка не мріяв і не прагнув хоч якось доторкнутися до освяченої народною любов'ю постаті митця! Серед цього огрому віршованого матеріалу потрібно було авторці вибрати цінніше в художньому плані, таке, що й сьогодні будить думки й почуття. Зробити це було нелегко, але Ольга Куцевол впоралася з таким завданням, хоча охопити все вартісніше в цьому все ж невеликому за обсягом посібнику не було можливості. Тож помічаємо відсутність у тексті імен О. Олесея, М. Вороного, Б. Грінченка, О. Самійленка, Д. Павличка, В. Сосюри, П. Тичини... Проте більшість їх названа у списку використаної літератури.

Не забуто в книжці і про представників зарубіжного письменства, палких шанувальників творчості Кобзаря.

Ольга Куцевол радить подеколи деталізувати розповідь про автора твору, присвяченого Т. Шевченкові, чи історію цього твору, обставини його появи, і це справді іноді необхідно робити, залежно від мети уроку, рівня підготовки класу, регіону, у якому розташована школа тощо. Так, наприклад, цікаво читати розлогі роздуми автора посібника про місце роману З. Тулуб «В степу безкраїм за Уралом» у літературній шевченкіані й наведені тут місткі висловлювання відомих літературознавців про цей твір, зокрема М. Жулинського: «Роман Зінаїди Тулуб – одне з найвидатніших явищ художньої шевченкіани. Цей твір і досі широко популярний завдяки високохудожньому зображенню складної та величної постаті геніального поета, мислителя, художника, гуманіста».

Посібник виданий за сприяння Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької обласної ради; наклад його складає тисячу примірників, і сьогодні ним користуються в кожній шкільній бібліотеці та в інших книгозбірнях Вінниччини. Будемо сподіватися, що міне небагато часу і це вкрай необхідне видання вийде вдруге і вже для всієї України.

А. М. Подолінний,

кандидат філологічних наук, професор,
член Національної спілки письменників України,
заслужений діяч культури України
м. Вінниця

Семінар-конференція «Літературна шевченкіана» в педагогічному коледжі

Тамара Бабійчук,
кандидат педагогічних наук
м. Бердичів

У статті піднято питання самостійної роботи студентів з розвитку зв'язного мовлення. Автором запропоновано, крім традиційного відгуку на художню книжку (короткого і розширеного), різні форми креативного відгуку, зокрема роздум, лист, есе, діалог, асоціація, інсценізація, ілюстрація, декламація, фото, відео, пісня, вірш, реклама тощо, а також подано зразки вищезазначених форм відгуку на художні книги про Тараса Шевченка та презентацію відгуків у ході семінару-конференції.

Ключові слова: самостійна робота студентів, зв'язне мовлення, семінар-конференція, креативний відгук, літературна шевченкіана.

Основне завдання вищої освіти полягає у формуванні творчої особистості фахівця, здатного до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, творчого застосування отриманих знань, адаптації до професійної діяльності в сучасному світі. Саме тому слід розробляти і використовувати такі види аудиторної та позааудиторної роботи, які вимагають від студента самостійно здобувати знання, називати проблеми, аналізувати їх причини і наслідки, знаходити оптимальні і нестандартні шляхи їх вирішення в кожній конкретній ситуації. Як відомо, самостійно здобуваючи знання, студент засвоює майже 90 відсотків інформації.

Сьогодні самостійна робота студента є не просто важливою формою навчально-виховного процесу сучасної вищої школи, зокрема ВНЗ I—II р. а., а основою цього процесу.

Питання різних аспектів самостійної роботи студента порушувалися в дослідженнях М. Алексюка, І. Зязюна, Б. Єсіпова, І. Лернера, М. Махмутова, П. Підкасистого, О. Семенов, Г. Токмань, М. Фіцули, П. Щербаня, В. Ягупова [1, 9].

Актуальність проблеми самостійної роботи студентів з розвитку зв'язного мовлення визначає **мету** нашої статті – узагальнити досвід проведення в педагогічному коледжі семінару-конференції як підсумку колективної самостійної роботи студентів зі створення відгуків на художні книги про Тараса Шевченка.

Безперечно, одним з найважливіших показників цивілізованості суспільства є високий рівень культури, а умовою загальної культури є добре розвинуте зв'язне мовлення. Проблеми розвитку зв'язного мовлення знайшли своє висвітлення в працях вітчизняних учених та методистів П. Білоусенка, О. Біляєва, Л. Варзацької, О. Глазової, Н. Голуб, Т. Донченко, А. Коваль, Л. Кратасюк, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентиліюк, І. Синиці, Л. Скуратівського, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, В. Федоренка, С. Цінько, Г. Шелехової, Л. Шевцової [2, 5, 6, 7].

Як відомо, основними видами роботи з розвитку зв'язного мовлення в педагогічних ВНЗ I—II р. а. є читання, аудіювання, написання творів, відгуків, виступів, статей, складання діалогів, переказів, ділових паперів, здійснення перекладів.

Питання, пов'язані з написанням різних форм відгуків на художню книгу, з сучасними формами презентації самих відгуків, на нашу думку, є недостатньо дослідженими в методичній науці. Саме тому ми пропонуємо власне бачення окремих аспектів системи роботи зі зв'язного мовлення, зокрема пропонуємо відгуки на художню книгу як результат позааудиторної

самостійної роботи. Відгуки, на наш погляд, доцільно виголосити на семінарі-конференції, що й стане також контролем такої роботи.

Оскільки 2014 рік – рік вшанування Тараса Шевченка в усьому світі, то актуальним є написання відгуків саме на твори літературної шевченкіани.

Осмилення постаті Т. Шевченка як багатогранної особистості, його місця в історії України, зокрема в розвитку мови та літератури, вплив Т. Шевченка на світову цивілізацію стали предметом дослідження як шевченкознавців-класиків, так і сучасних – В. Анісова, О. Бабишкіна, П. Білоуса, Л. Большакова, В. Бородіна, І. Булашенко, О. Галича, Я. Дзири, І. Дзюби, М. Жулинського, П. Жура, П. Зайцева, Ю. Івакіна, М. Ільницького, Є. Кирилюка, О. Кониського, А. Костенка, М. Наєнка, В. Пахаренка, Є. Середи, В. Смілянської, Л. Снігура, П. Федченка, Є. Шаблювського та ін. [3, 4, 8].

Художня Шевченкіана, за останніми даними, нині нараховує понад вісім тисяч творів. З-поміж найбільш відомих прозових творів – повісті «В бур'янах» Степана Васильченка, «Тарасові світанки» Дмитра Красицького, «Багряні тіні» Миколи Рубашова, романи «Тарасові шляхи» Оксани Іваненко, «Поетова молодість» Леоніда Смілянського, «Переяславські дзвони» Володимира Дарди, «Син волі» Василя Шевчука, «В степу безкраім за Уралом» Зінаїди Тулуб, «Петербурзька осінь» Олександра Ільченка.

На ці та інші художні твори про Тараса Шевченка ми пропонуємо відгуки.

Класичний відгук, який створюється за певними реквізитами, є короткий та розширений.

Ми вважаємо, що прочитана книжка повинна спонукати до дії. Педагогам слід заохочувати студента, який прочитав книжку, до її осмилення, до бажання сказати про неї своє слово, врешті – до дій, які спрямовані на те, щоб цю книжку прочитали інші. Отож варто ставити питання про **пропаганду книжки**, слід окреслити нові мотивації до читання книжки сучасниками, передусім молодими людьми.

Робити це непросто, адже потенційні читачі живуть, на жаль, у віртуальному світі. Необхідно знайти щось настільки цікаве, що унеможливило б елементарну байдужість юнака чи дівчини до художньої книжки.

Саме тому ми пропонуємо **креативний відгук**. Формами такого відгуку можуть бути лист, звернення, есе, діалог, асоціація, інсценізація, телеграма, ілюстрація, декламація, фото, відео, пісня, вірш, квест, щоденник, сповідь, етюд, характеристика, асоціативний куц, монолог, реклама, кросворд тощо.

Проводимо семінар-конференцію «Літературна шевченкіана», на якій студенти презентують свої відгуки.

Мета семінару-конференції:

поглибити і систематизувати вміння писати відгуки на твори мистецтва;

сприяти розвитку у студентів логічного і творчого мислення, вміння аргументовано та послідовно викладати свої думки, виступати перед аудиторією;

формуванню потреби постійно звертатися у своєму житті, а також у своїй професійній діяльності до творчого доробку Кобзаря;

виховувати громадянську активність, патріотизм.

Обладнання аудиторії:

виставка відгуків студентів на

а) фільми про Тараса Шевченка, вистави за його творами,

б) на пісні на слова Кобзаря,

в) на його картини, а також на ілюстрації художників (тема: життя і творчість великого Тараса);

виставка художніх книжок про Шевченка.

Над дошкою – портрет Тараса Шевченка у вишиваному рушнику, на дошці – назви форм класичного і креативного відгуку.

На партах – художні книжки про Тараса Шевченка, підготовлені відгуки, буклети, газети, фото-, відеоматеріали тощо.

Мультимедійний супровід.

Хід семінару-конференції «Літературна шевченкіана»

Викладач. Наше заняття – семінар-конференція. Пригадаємо структуру семінару (відповіді студентів).

Пропонований семінар-конференція є звітом про вашу, студенти, позааудиторну самостійну роботу з розвитку зв'язного мовлення.

Запитання для бесіди:

Що таке відгук?

Назвіть основні реквізити відгуку.

Що треба пам'ятати, готуючи відгук? (хто адресат, мета)

Вимоги до написання відгуку на твори мистецтва.

Які відгуки ви писали, готуючись до заняття?

Чи всі форми креативного відгуку ми назвали? Поясніть.

Чи потрібні вам, майбутнім вихователям дошкільних закладів, умінь і бажання створювати відгуки? Які? Обґрунтуйте свою відповідь.

Де можна представити ваші відгуки?

Чому ми обрали для відгуків мистецькі твори саме про Т. Шевченка?

План семінару-конференції

Вступне слово головуючого.

Повідомлення студентів (відгуки на художні твори).

Обговорення. Підсумки. Рефлексія.

Для написання відгуків були запропоновані книжки:

Васильченко С. В бур'янах. – К.: Веселка, 1984. – 56 с.

Дарда В. І. Переяславські дзвони: Істор. роман. – К.: Рад. письменник, 1990. – 415 с.

Дарда В. І. Його кохана. – Дарда В. І. сніг на зелені листя. – К.: Дніпро, с. 358 – 535.

Драч І. Смерть Шевченка / Іван Драч. Вибрані твори: В 2 т. Т. 1: Поезії. – К.: Дніпро, 1986. – С. 71–80.

Красицький Д. Тарасові світанки: Повісті. – К.: Веселка, 1989. – 264 с.

Іваненко О. Тарасові шляхи. – К.: Веселка, 1989. – 758 с.),

Ільченко О. Є. Петербурзька осінь. – К.: Рад. письменник, 1963. – 521 с.

Палієнко М. Свята пора Кобзаря. – Одеса: Маяк, 2007. – 176 с.

Пархоменко О. Горич: Оповідання. – К.: Дитвидав, 1963. – 72 с.

Рубашов М. Б. Багряні тіні: Повість. – К.: «Дніпро», 1982, – 235 с.

Смілянський Л. Поетова молодість: Роман. – К.: Рад. письменник, 1963. – 521 с.

Т. Г. Шевченко в художній літературі. – К.: Радянська школа, 1964. – 576 с.

Тулуб З. В степу безкраїм за Уралом. – К.: Дніпро, 1984. – 509 с.

Шевчук В. Син волі. Терновий світ. – К.: Дніпро, 1989. – 715 с.:

Викладач дякує студентам, які виступили на конференції, і запрошує усіх присутніх до обговорення виступів.

Виступи студентів та гостей (методиста ДНЗ, представника преси, бібліотекаря та інших).

Рефлексія. Чим збагатило вас сьогоднішнє заняття? (*Орієнтовні відповіді:* дає цікаву інформацію про життя і творчість Тараса Шевченка, пояснює важливі події в його житті, формує національну свідомість, гордість, розвиває мислення, вміння аналізувати, виховує любов і повагу до Кобзаря, захоплення його поезіями, насажує на боротьбу за щасливу Україну тощо.)

Викладач запрошує присутніх написати по два-три ключових слова щодо проведеного семінару-конференції. Присутні пишуть на стікерах і кладуть записи до кошика з калиною (наприклад: «Сучасно. Творчо. Корисно», «Професіоналізм. Мислення. Мовлення», «Патріотизм. Енциклопедичність. Вічність», «Шевченко – вічний», «Україна – це Шевченко», «Шевченко – сучасний вихователь – майбутнє України», «Шевченко – мій улюблений поет», «Шевченко – великий українець», «Патріотизм – гуманізм – геніальність»).

Студенти заповнюють листки само- і взаємооцінювання. (Звучить пісня на слова Т. Шевченка.)

Література.

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560с.

2. Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках української мови. – К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 251 с.

3. Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка / Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. . – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 1. – С. 9–66.

4. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – К.: Обереги, 2004. – 480 с.

5. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. – К., 1984. – 223 с.

6. Пентиліук М. І. та ін.: Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах. – Київ: Ленвіт, 2005. – 400 с.

7. Пентиліук М., Горюшкіна О., Нікітіна А. Концепція комунікативної методики навчання української мови // Укр. мова і літ. в школі. – 2006. – № 1. – С. 15–20.

8. Федченко П. М. Тарас Григорович Шевченко. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.

9. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 232 с.

Розширений відгук на роман у п'яти частинах «Тарасові шляхи» Оксани Іваненко

Прочитана з великою цікавістю книжка «Тарасові шляхи» Оксани Іваненко справила на мене незабутнє враження. Автор подає нам весь життєвий шлях Тараса Шевченка. Читач мимоволі ще раз перегортає і проживає сторінки біографії Великого Українця – пророка, патріота, борця.

На сторінках книжки створено образ Т. Шевченка як людини розумної, талановитої, волелюбної, щирої, чесною, благородною, доброю.

Оксана Іваненко підкреслює, що Т. Шевченко був насамперед особистістю. Саме тому до нього тягнулися люди різного соціального стану, віку, статі. Ці люди намагалися хоч чимось допомогти талановитому поетові і художнику.

Хвилююча сцена: поет Василь Жуковський пише лист фрейліні Юлії Федорівні Барановій, щоб та допомогла зібрати гроші для викупу Т. Шевченка з кріпацтва. Цей незвичайний лист у жартівливих картинках повинен був спонукати фрейліну діяти швидше.

Учений Олексій Бутаков (сміливий і розумний чоловік) без роздумів бере Т. Шевченка як художника в експедицію на Аральське море. І в подальшому Бутаков клопочеться про долю засланого Тараса – державного злочинця.

Комендант форту Антон Маєвський запрошував Тараса до себе додому, щоб той писав листи потай від чужого ока. Згодом Маєвський попросив Т. Шевченка поставити на сцені комедію Островського. Так старий благородний офіцер намагався порятувати Тараса творчістю від солдатської муштри і казарми. Т. Шевченко був і режисером, і декоратором, і гримером, і актором. Тарас ще й співав і був дуже вправним танцюристом.

Автор розповідає про захоплення Тараса актором Михайлом Щепкіним. Ця дружба була безкорисна. Розуміючи Тарасову самотність у Нижньому Новгороді, старий Щепкін не вагається ні на мить (їхати – не їхати), а, покинувши власні справи, вирушає на побачення з другом, щоб підтримати, порадити, допомогти.

Так, Тарас умів дружити, стверджує на сторінках роману Оксана Іваненко. З України повертається художник Василь Штернберг. Після першої зустрічі хлопці – Шевченко і Штернберг – стали вірними друзями на все життя. Т. Шевченко присвятив другові «Івана Підкову», а В. Штернберг оформив титульну сторінку до «Кобзаря» – сліпий кобзар з хлопчиком-поводирем.

Тарас не міг байдуже спостерігати, як прапорщик Ісаєв компрометує Карла Герна, зробивши дружину Герна своєю коханкою. Тарас відкриває другові очі на Ісаєва і... наражається на донос підлого чоловіка, цей донос спричинив обшук у Шевченка і подальшу висилку Кобзаря в Орську фортецю.

Роман Оксани Іваненко показує Т. Шевченка в дії. Я уважно перечитала епізоди, які розповідають про те, як Т. Шевченко допомагав казахам, захищав їх від несправедливості, від байської сваволі. Т. Шевченко малював казахів, особливо чудесні малюнки казахських дітей.

Зворушливі сторінки, на яких змальовано Т. Шевченка – друга і вихователя дітей коменданта Іраклія Ускова – Дмитрика і Наталочки. Ніби бачиш наяву «лисого дядю», який співає Дмитрику колискову, знає, що подобається хлопчику, врешті, залишається зі смертельно хворою дитиною до кінця. А ось Тарас носить на руках Наталочку, як колись її старшого братика.

Автор розказує, як Тарас посадив сад у Новопетровському форті, як самотужки опанував мистецтво скульптури, і читач знову й знову дивується: який Т. Шевченко добрий, талановитий, цілеспрямований, наполегливий і сильний духом.

Автор підкреслює, що Тарас – тонкий поціновувач жіночої краси, він щиро умів захоплюватися жінками.

У моїй пам'яті епізод: Ганна Закревська веде старовинний український танок «Горлицю», а Тарас милується нею, її красою, грацією, щирістю. Степовою пташкою, що залетіла за ґрати, називає Закревську Т. Шевченко в думках.

Книжка «Тарасові шляхи» густо заселена. На її сторінках діє чимало людей, які бачили Т. Шевченка, розмовляли з ним, допомагали йому, надихали його. Це поети Василь Жуковський, Євген Гребінка, Олексій Плещеев, Микола Некрасов, художники Карл Брюллов, Іван Сошенко, Аполлон Мокрицький, Олексій Венеціанов, актори Михайло Щепкін, Айра Олдрідж, історики Микола Костомаров, Микола Маркевич, офіцери Карл Герн, Антон Маєвський, Іраклій Усков. Опорою і друзями Т. Шевченка були брати Лизогуби, Броніслав Залеський, Зігмунд Сераковський.

Книжка емоційна. З обуренням читаєш про донос студента Петрова на свого благодійника Миколу Гулака. Петров отримав від генерала Дубельта своєї тридцять срібляників, так і не зрозумівши, що нові хазяї з третього жандармського відділення його зневажають.

Співчуваєш Андрузькому, його невимовному горю. Цей молодий кириломефодієвець, злякавшись, спочатку підтвердив усе, що вимагали від нього слідчі, а потім, зрозумівши ганебність своїх дій, кидається навколішки перед Т. Шевченком, долю якого занапастив.

Вражає епізод, коли Варвара Репніна пише лист до давнього знайомого – графа Орлова з єдиним проханням: дозволити Т. Шевченкові малювати; відповідь забарилась надовго, і відповідь була цинічна: хай княжна не компрометує себе і не наражається на небезпеку.

Боляче навіть уявляти (не те, щоб пережити), як офіцер Потапов люто муштрує Тараса напередодні звільнення, обіцяючи, що він ще зробить з Т. Шевченка солдата.

Оксана Іваненко, безперечно, сама добре знала Шевченкову поезію, їх дух, їх зміст і силу, вплив на читачів і слухачів. Автор намагалася зазирнути у творчу лабораторію великого Тараса, психологічно вмотивувати реакцію людей на Кобзареве слово.

Мені імponує, що книга містить уривки з багатьох документів – щоденник Т. Шевченка, поетові листи і листи до нього, музейні та архівні матеріали.

Окремо про недоліки. Я знаю, що свою книжку Оксана Іваненко творила в непростий для письменника час – час пильної комуністичної цензури. Отож думки авторки мали узгоджуватися з постулатами, виробленими комуністичною партією. Мені зрозуміло, чому на сторінках твору неприязнь до Пантелеймона Куліша, чому автор раз у раз скептично пише про Миколу Костомарова та Михайла Максимовича і, навпаки, чому другом і покровителем Т. Шевченка в книжці стає Віссаріон Белінський – насправді українофоб і лютий ненависник Тарасів. Не дуже віриться в показаний авторкою вплив Чернишевського, Тургенєва на Шевченка, у пієтетне ставлення Т. Шевченка до творів Маркса (про останні, до речі, Кобзар просто не міг знати з огляду на те, що вони з'явилися в Росії після його смерті). Однак я розумію таку «данину» письменниці: понад усе Оксана Іваненко прагнула, щоб її твір, який писався упродовж двох десятиліть, побачив світ.

Читачам, без сумніву, сподобаються малюнки Василя Касіяна. Ось Тарас пригорнув до себе дівчинку, а маля, довірливо притулившись до поетових грудей, заснуло. Ось зосереджений Адам Міцкевич читає «Кавказ», ось Т. Шевченко дарує Маркові Вовчку свою захаявну книжечку, а молода жінка з побожністю приймає цей дарунок. Запрошують до роздумів ілюстрації, де Т. Шевченко сидить з малим казахським хлопчиком, де розмовляє з селянами в останній приїзд в Україну.

Книжка спонукає до дії. Хочеться дізнатися нове про тих, з ким життєва доля звела нашого Кобзаря, адже тоді починаєш краще розуміти самого Тараса: про що він думав, як він реагував на слова, вчинки інших, що любив, до чого ставився з презирством. Хочеться побувати в місцях, які пам'ятають Тараса, відвідати його музеї. Хочеться побачити Шевченкові малюнки. А ще – знову перечитати натхненні рядки з «Кобзаря».

Квест за романом «Тарасові шляхи» Оксани Іваненко

(під час проведення гри бандурист виконує пісню на слова Т. Шевченка)

Станції квесту і запитання

Дитинство

В який монастир ходив Тарас з дідом Іваном? (Мотронинський)

Як Тарас відзначив вивчення азбуки? (приніс у школу горщик каші)

Чому Тарас відстав від чумацької валки? (слухав кобзаря)

Вільно

Де вперше Тарас зустрів Дзюню Гусиковську? (в костюль святої Анни)

Яку листівку читала Дзюня? (відозву польських повстанців)

Хто дав Тарасу пораду 6 років учитися малювати олівцем, а потім – 6 місяців фарбами? (Я. Рустем)

Брюллов

Якого кольору робочий кабінет був у К. Брюллового? (червоного)

Назвіть улюбленого художника К. Брюллового. (Рембрандт)

Музику якого композитора найбільше любив слухати К. Брюллов? (М. Глинки)

Друзі молодих літ

Кому Т. Шевченко присвятив поезію «Перебендя»? (Є. Гребінці)

Як називається п'єса, в якій Т. Шевченко побачив М. Щепкіна? («Матрос»)

Кого жартівливо називали осавулом Яковом Дибайлом? (Якова де Бальмена)

За Уралом

На чиє ім'я пишуть листи Шевченкові? (на ім'я Карла Герна)

Хто нахвалювався зробити з Шевченка солдата? (Потапов)

Дописати пропущене слово: «Щедро тебе, Тарасе Григоровичу, обдарував Бог: і поет ти, і живописець, і актор. Шкода тільки, голубе, що не дав тобі.... (щастя)»

Т. Шевченко і діти

(стаття в газету за книжкою «Горич»

Олександра Пархоменка)

З хвилюванням взяла до рук книжку «Горич» Олександра Пархоменка. Ця збірка, що складається з восьми оповідань, розповідає про спілкування Тараса Шевченка з дітьми. Читач підкреслює доброту, розум Тараса Шевченка, його увагу і повагу до людини, його чесність, справедливість, гумор, працьовитість.

Автор з любов'ю змальовує Шевченка, який поважав і розумів дітей, учив їх, піклувався про них. Так, через знайомих Шевченко передає гроші нужденній Васильковій мамі: хай купить хлопцеві чоботи, щоб було в чому до школи ходити (опов. «Чоботи»). Маленьку доньку коменданта Наталочку Ускову Тарас учить і працювати на городі, і по-доброму ставитися до убогого казахського хлопчика (опов. «Горич»).

Шевченкові подобалося частувати дітей солодощами. Того дня коло трьох осокорів на Приорці Тарас організував бенкет. Дітей було як маку. Вони співали, танцювали, ставши кружка, сміялися, пустували. Найщасливішим з-поміж них був Тарас (опов. «Гостинці»).

Шевченко виховує в дитини почуття людської гідності: «Ніколи не гнись перед кожним паном та підпанком. Козаком рости!» Ці слова великого Кобзаря малий Степанко запам'ятав на все життя (опов. «Коло Переп'ята»).

Автор показує, як дорослі і діти теж любили Шевченка, розуміли його, допомагали йому. Коли Шевченко виїжджав з Приорки до Петербурга, провести поета зібралися старі й малі (дякували, говорили щирі слова, а хлоп'ята вирішили доглядати зроблену ними гребельку, щоб Тарас, коли повернеться назад, міг пройти до улюблених осокорів, не знімаючи черевиків (опов. «Гостинці»). Старий сопілкар (опов. «Чому звеселіла сопілка»), з яким Тарас довго розмовляв, благословляє поета «як найдорожчого і найвірнішого товариша», «як брата рідного». Жінка, дитину якої Шевченко знайшов коло Золотих воріт, все життя пам'ятала поета, а коли дізналася про смерть дорогої людини, то на труну Шевченкову поклала сплетений власноруч терновий вінок, яким здавна мучеників увінчують (опов. «Терновий вінок»). Тесля Степан, що йому в дитинстві Тарас допоміг, знімає перед портретом Шевченка шапку і низько кланяється (опов. «Коло Переп'ята»).

Книжка «Горич» цікава, зрозуміла для дітей молодшого шкільного віку, що є надзвичайно цінним, адже саме в такому віці мають бути посіяні зерна любові до великого сина України. На мою думку, з книжкою залюбки познайомляться і старші читачі. Я запрошую прочитати книгу «Горич» усіх, хто любить Тараса Шевченка і його поезію.

Виразні й ошатні малюнки художника В. Євдокименка дають змогу ще раз пережити розказані історії, акцентувати увагу на головному.

Жаль, що книжку, яка побачила світ півстоліття тому, непросто знайти в бібліотеці, вона не перевидавалася, її електронного варіанту нема.

Лист до Івана Малковича – редактора видавництва (за збіркою оповідань «Горич» Олександра Пархоменка)

Ми, студенти II курсу Бердичівського педагогічного коледжу, просимо Вас, шановний Іване Антоновичу, включити в план очолюваного Вами видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» книжку «Горич» Олександра Пархоменка, яка, на жаль, не перевидавалася з часу свого виходу (1963 р.). Цю книжку можуть читати вголос у дитячій аудиторії не тільки вчителі початкових класів, але й ми, вихователі дошкільних закладів. Книжка в доступній для дітей цього віку формі дає цікаві подробиці з життя Тараса Шевченка. Вона має не тільки пізнавальне, але й розвивальне та виховне значення, оскільки формує в малят пам'ять, мислення,

увагу, виховує любов до читання, бажання більше дізнатися про великого Тараса, вивчити і виразно продекламувати його вірші.

Ми надіємось, що Ви, шановний Іване Антоновичу, з розумінням поставитеся до нашого прохання. Спасибі Вам за естетично оформлені книжки, адресовані найменшим читачам, що їх з любов'ю готує видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».

Інтерв'ю за повістю «Багряні тіні» Михайла Рубашова (журналіст та автор)

Журналіст. Шановний пане Михайле, як відомо, на час виходу вашої повісті «Багряні тіні» літературна шевченкіана мала широко відомі читачам оповідання, повісті, романи про Великого Кобзаря. Що нового ви зуміли сказати у своєму творі?

Автор. Працюючи над науковими та бібліографічними джерелами, перечитуючи вкотре не тільки поезії Шевченка, але й його прозу, епістолярій, щоденник, я зрозумів, що письменники і науковці майже не торкалися того періоду, коли юний Тарас жив у Вільно, навчався малярству у литовського художника Яна Рустема.

Журналіст. Ви вірите, що Ян Рустем був учителем Шевченка? Наскільки мені відомо, це лише гіпотеза.

Автор. Так, я в це вірю. Я проаналізував твори Рустема і віднайшов їх слід у полотнах нашого Тараса.

Журналіст. У повісті ви подаєте розмови Тараса зі старим художником, відвідання українським хлопцем лекцій професора Рустема. Все це дозволяє читачеві зрозуміти вашу думку: Шевченко перед Брюлловим з'явився не просто як допитливий маляр-самоук, провінційний простак, а вже як талановитий художник-початківець, який мав доволі великі знання з живопису, зокрема з техніки малюнка, композиції, колориту. Так?

Автор. Так. Додам, що він мав також знання з історії мистецтв. Такі знання не беруться нізвідки. Не забуваймо, що Шевченко був кріпак, отож не можна говорити про вільний доступ його до книг з теорії мистецтва. Потрібна була людина впливова, розумна, талановита, небайдужа, яка б не просто побачила великий потенціал майбутнього художника в цьому хлопцеві-кріпаку, але яка б захотіла допомогти невеличким пізнати ази великого мистецтва. Такою людиною міг бути лише Ян Рустем.

Журналіст. У вашій повісті Шевченко назавжди запам'ятав слова Яна Рустема: «Що таке художник? Це змістилище барв і світлотіней, бачення серцем і тисячами очей, руки чорнороба і пальці скрипаля».

Автор. Продовжу: «Олівець – то камертон художника. Який тон візьмеш, так і співатимеш».

Журналіст. Дякую за бесіду, пане Михайле.

Діалог за романом «Поетова молодість» Леоніда Смілянського

Студент. Чому Ви не одружилися з княжною Репніною? Ви її не любили?

Шевченко. Я її поважав і нею захоплювався. Княжна Репніна – це жінка великої сили волі, високого духу. Скільки в ній готовності жертвувати заради інших, бути для них ясною зорею в тяжкі хвилини!

Студент. Однак було щось таке, що не дозволило Вам піти по життю разом.

Шевченко. Так. Княжна добре знала мої поезії. Може, краще від інших пізнала їх справжню глибину. Вона плакала, коли я їх читав.

Студент. А Ви...

Шевченко. Княжна навіть одягла на мене святий вінець поета-пророка. Вона вірила, що мені випала

доля благовістити своєму народові, що я речник високих істин, прапор; цільний і непогіршний чоловік. А я живий. Княжна не сприймала мене живого – з моїми жартами, витівками. . Вона вичитувала мені, як хлопчиськові.

Студент. Я зрозумів: княжна Репніна перетворила Вас на світлий символ віри, на пам'ятник самому собі.

Шевченко. Свята душа – княжна Репніна. Мій ангел тихий, мій хранитель....

Студент. І все ж не дружина...

Шевченко. Знаєте, я не раз замислювався: чому княжна, стільки літ проживши в Україні, не вивчила мову мого народу. Вона знала кілька мов, але не українську. Чому? Зневага? Мабуть, гірше. Зневажати можна те, що існує. Отож княжна вважала, що моя рідна мова не існує, що й не мова вона, а діалект, який не вартий, щоб витратити на його вивчення час. .

Студент. Вам заболіла рідна мова?

Шевченко. І рідний народ. Я вчорашній кріпак. Нас з княжною розділяла прірва. І цю прірву ми не змогли б здолати. Та й не дали б передусім родина і друзі Репніних.

Відгук-спонукання («Переяславські дзвони» Володимира Дарди)

Прочитавши книжку «Переяславські дзвони» Володимира Дарди, в якій розповідається про рік високого сонця в долі Тараса Шевченка (1845), я зрозуміла, як мало ми знаємо про Шевченка, про його творчу лабораторію, духовні осяяння, пророчі. Як багато ще непізаного – чи то від нашого лінивства, байдужості, чи від упертого, послідовного, брутального замовчування українською владою великого сина України, знецінення його слова, фальшування його думок, навіть паплюження його, врешті – заборони.

Книжка спонукала мене до відгуку на ганебне явище – твір «Вурдалак Тарас Шевченко» Олеся Бузини. Я усвідомлюю, що це дуже важка справа і тривала в часі. Для цього мені, безперечно, треба буде прочитати всі твори Тараса Шевченка, спогади сучасників про нього, роботи відомих і чесних шевченкознавців. У ході підготовки до відгуку, за який мені викладач оцінки в журнал уже не поставити, я хочу попрацювати в архівах. Можливо, мій відгук стане поштовхом до написання власної художньої книжки про Кобзаря, адже ми не все ще знаємо про свого національного пророка. Коли писатиму відгук, а потім, можливо, і книжку, моїм пером керуватиме любов до Тараса, а не ненависть, як у Бузини.

Відгук-реклама («Переяславські дзвони» Володимира Дарди)

1. Мені здається, що, змальовуючи Шевченка, наші письменники сумлінно називають факти з життя поета, його сучасників, суспільні відносини....

2.... і читач не може зрозуміти, як, чому і коли до Тараса Шевченка – цього, безумовно, талановитого, чесного чоловіка приходять поетичне натхнення. Так?

1. Так. Ви теж так думаете, що Шевченко-людина і Шевченко-поет – це окремо?

2. Ні, я так не думаю, адже прочитав повість «Переяславські дзвони» Володимира Дарди. І вам раджу ознайомитися з цією книжкою. У ній описана творча лабораторія поета. Автору віриш. І читаєш книжку з величезною насолодою.

1. Дякую за інформацію.

2. Не забудьте: повість «Переяславські дзвони» Володимира Дарди.

Відгук-цитата (повість «Його кохана» Володимира Дарди)

«І від того супокою рідної землі, од відчуття її одвічної краси і могутності, од віри, що як минуть оці холоди й сніговії і настане колись жадана весна, так з часом мине і горе народу, прийде світла доля для трудівників, – від усього цього на душі в Тараса ставало дедалі світліше, врочистіше.

Він широко вдивлявся в ясне безмежжя простору своїми великими всепомічаючими очима, і десь із глибин, з найпотаємнішого споду виринало дивне переконання, що оця-от земля і є його єдина, його найвірніша кохана, заради якої живе на світі, – бродить шляхами велелюдними, терзається, бореться, плекає світлі сподівання, виношує в серці пристрасні слова».

Відгук-асоціація

Прочитавши повість «Його кохана» Володимира Дарди, ми ще раз розгорнули «Кобзар» Тараса Шевченка. Нам захотілося дізнатися, хто з наших ровесників має потребу звертатися до Шевченка, як часто це робить і чому. Тому ми створили сайт, де запропонували анкету. На наше здивування, відгуки надійшли швидко, і відгуків було багато. І тоді ми вирішили свою роботу не припиняти, а, навпаки, розширити. У нас з'явилися нові сторінки. З'явилися і однодумці, і просто цікаві, які згодом ставали однодумцями, були серед наших адресатів і розчаровані, і недоброзичливці, і навіть агресивні шевченкофоби. Ми розуміли, що коли сайт буде примітивним, коли в ньому будуть лише відомі факти, то наших користувачів поменшає. Тому ми продовжили працю, яка вже вимагала більшої компетенції. Ми стали багато читати. Дякуємо Тарасові Шевченкові за те, що дав нам незабутні хвили творчості, відчуття власної затребуваності.

Інсценізація за романом «Син волі» Василя Шевчука

Сошенко. Тарасе, ти геть закинув навчання, пишеш вірші.

Шевченко. Хіба це погано?

Сошенко. Ти маєш талант художника, у тебе такий вчитель – сам великий Карл! За кілька років ти станеш академіком. Лише малюй, малюй! А ти пишеш про покритку Катерину.

Шевченко. Чого ти гніваєшся? Не можу я не писати про неї.

Сошенко. Чому?

Шевченко. Болить мені її доля. Катерина – то Україна, сплюндрована нашими і московськими панами.

Сошенко. Тарасе, ти живописом услав народ наш.

Шевченко. «Останнім днем Помпеї»?

Сошенко. Не розумію. Ти ж був так захоплений тим полотном.

Шевченко. Я й зараз у захопленні. Але... хто бачитиме це полотно, крім купки художників та меценатів чи просто снобів? Як прислужуся таким мистецтвом людям, що ним зроблю для волі свого народу?

Сошенко. А віршами ти зробиш більше?

Шевченко. Так. Слово має крила, воно летить із вуст у вуста, його читають, слухають, співають, злившись серцем з його творцем!

Відгук-монолог за романом «Син волі» Василя Шевчука

Ледь не два тижні везли мене до Петербурга. Двоє-троє так званих друзів могли б мене як не визволити, то хоча б узяти мої вірші! Двоє-троє! Так мало!

Скільки ж вас було, моїх друзів, коли я був у славі! Як горнулися до мене, батьком кликали! А як опинився я в біді, ви, мої друзі, і вухом не повели, залишили одного віч-на-віч із сонмом царських завзятих слуг і стражів самодержавства. Ворог у личині друга страшніший, отруйніший, ніж ворог явний!

Чому я не викинув вірші в Дніпро? Треба було... ні, я не міг. Це ж діти мої. Та щоб батько рятувався смертю дітей своїх? А ти певен, Тарасе, що тут, у казематах, не знищать твої твори? Певен? Не певен, але надія таки є: слугам «єго велічества» потрібні документи, які б засвідчили мою вину. Тут, у казематах, мої вірші, мої діти тихо скнітимуть, якщо їх не потрублять миші, — аж доти, поки не вдарить дзвін свободи. А він ударить, той дзвін! Це кажу вам я, син волі!

Щоденникові записи майбутньої художниці

Почала читати роман «В степу безкраім за Уралом» Зінаїди Тулуб, відкриваю нові грані особистості Великого Кобзаря, зокрема Шевченка-художника.

Хочу побачити Шевченкових «киргизенят». Підшукувати в Інтернеті малюнки.

Я вражена цими малюнками. Недаремно Шевченка називають основоположником казахського живопису.

Уважно розглянула малюнки Аральського моря, що їх Тарас зробив в експедиції Бутакова. Я переконана: Шевченко – самобутній художник-мариніст.

Авторка розповідає, як Шевченко малював гори. Я теж люблю малювати гори. Уперше в житті розглянула «гірські» малюнки Шевченка. І одразу відкрила Шевченка-волелюбця, закоханого в гори, Шевченка, який бачив гори не як символ кам'яної темниці, звідки немає виходу. Гори в Шевченка величні і натхненні. І починаєш розуміти, що саме такі гори гартують душу справжнього горця – сміливця і лицаря.

Цікаві малюнки Шевченка з серії «Притча про блудного сина», «Сюїта самотності». Думаю про сенс власного життя.

Я хочу, щоб роман «В степу безкраім за Уралом» Зінаїди Тулуб обов'язково прочитали всі ті, хто любить пензель. Хай ці Шевченкові малярські роботи спонукають юних митців до самоосвіти, до духовного зростання. А ще, можливо, – до бажання самим проілюструвати і книжку Оксани Іваненко, і книжки інших письменників про великого Тараса, і поезії, повісті та поеми Шевченка, як це зробили відомі художники Василь Касіян, Іван Іжакевич, Михайло Деревус. Як це зробила молода художниця Марина Михайлошина, ілюстрації якої мене загіпнотизували.

Лист до Тараса («У дорозі» Ю. Гундич)

Доброго дня, батьку Тарасе!

Переказували, як Вас жандарм з України доправляв до Петербурга. Ніби і вільний Ви, батьку, і ніби й невільний. А жандарм сердитий, пикатий, вусатий, усе за рушницю хапається, так боїться, щоб арештант не втік по дорозі. А Ви, батьку, так з тим жандармом поладили, що він не тільки Вам про себе і своїх дітей розповів, він навіть чарку випив ще й сказав таку ловку примовку, якої Ви навчили. Знаєте, мені здається, що він, той жандарм, трохи позбувся свого переляку, коли Ви жартували, а ще, думаю, людиною ставав, коли Ви співали на весь степ (він же українець, тому й подумки підтягував за Вами: знайомі слова, знайома мелодія).

Думаю, батьку Тарасе, звідки у Вас, так тяжко і несправедливо побитого долею, оті безкінечні жарти беруться. Думаю, батьку Тарасе, який Ви сильний,

коли й у дорозі невільницькій співаєте так, що серце добре.

Дякую Вам, що навчили мене ударяти лихом об землю навіть тоді, коли душа ридає.

Відгук-есе («Айра Ольдрідж» Семена Скляренка)

Як народжується одне з найблагородніших почуттів людини, що зветься дружбаю? Може, з бажання зрозуміти і захистити іншу людину, відчуті її біль, тривоги, надії? Так, як у Тараса Шевченка та Айри Ольдріджа? Шевченко не знав англійської, Ольдрідж – української, але вони розмовляли – без перекладача. Якою мовою? Мовою серця. Вони були такі різні і такі схожі. Обоє народилися в неволі і, певно, залишилися б невільниками – кріпак з-над Дніпра і негр з Африки, якби не талант. В одного – великого художника, в іншого – великого актора. Обоє знали не тільки страждання, а й смак боротьби, обоє пізнали зраду від удаваних товаришів, обоє вірили, що мука пройде, що в житті треба сміятися, радіти, любити.

На портреті, виконаному рукою Шевченка, Айра Ольдрідж усміхнений. Він радіє сонцю і людям, радіє зустрічі з Тарасом. А хіба такої зустрічі можна не радіти? Хіба її можна не благословляти?

Відгук-характеристика (за романом «Петербурзька осінь» Олександра Ільченка)

У романі «Петербурзька осінь» Олександра Ільченка розповідається про останні роки життя Тараса Шевченка. Кобзар перед нами цілеспрямований, сміливий, сильний духом, чесний, розумний, висококультурний, освічений, щирий, довірливий, добрий. Він оптиміст, любить свою Вітчизну, вірить у щасливе майбутнє народу, переконаний, що долю треба здобути в боротьбі. І хоча неволя забрала фізичне здоров'я, серце залишилося молодим, воно прагне любові, сімейного затишку.

Відгук-роздум (за поемою-симфонією «Смерть Шевченка» Івана Драча)

У поемі подано передсмертні марення великого Тараса. Автор підкреслює зв'язок поета з народом, з Вітчизною. Певно, пояснити природу і таємницю того магічного, нерозривного, природно-гармонійного зв'язку Тараса Шевченка з Україною до кінця не зможе жоден філософ.

Почувши скорботні вісті, що син помирає, «одганяти знавіснілу смерть» поспішає мати Україна:

*Петербурзьким шляхом, по коліна
Грузнучи в заметах, боса йшла
Зморена, полатана Вкраїна,
Муку притуливши до чола.*

А як ридає Україна, як ревно голосить, коли Тарас навіки затих.

*Та до кого ж я літатиму,
Кому в очі заглядатиму,
Кому квіти-самоцвіти
По долинах розстилатиму?
Відкіль тебе ж викликати?
Чи то з рути? Чи то з м'яти?
Чи з глибокої могили,
Де барвінки хрест обвили?*

Так, він справді був великим сином своєї Вітчизни, він був мислителем, пророком, поетом-велетнем. І як би сьогодні не біснувались бузини та їм подібні, як би

не цвірінчали українські горобці-пристосуванці і перевертні, Шевченко вічний. Вічний, хоча ім'я його паплюжилось, хоча твори його заборонялись, цензурою нещадно каструвались, хоча по смерті звинувачено його було чи не в усіх смертних гріхах. Ім'я Шевченка – у когорті всесвітньо великих – Шекспіра, Бетховена, Пушкіна, Гойї.

І коли задумуєшся над долею Шевченка, то розумієш: він був посланий Всевишнім, щоб розбудити Україну, щоб знищити її комплекс меншовартості, щоб об'єднати народ. Шевченко і після смерті живе і працює для України:

*Йшла вперше Україна по дорозі
У глибину епох і вічних зльотів –
Йшла за труною сина і пророка.
За нею по безсмертному шляху
Ішли хохли, русини, малороси,
Щоб зватися українцями віднині.*

Поки світ стоятиме, житимуть герої Шевченкової поезії – змучені жінки «із випитим лицем» (у кожній з них, скривджених, бачив матір і рідних сестер), «катовані солдати» (о, у зашпори Тарасової душі зайшла та каторга солдатська), а ще козаки, казахи, горці, гайдамаки, кобзарі, матері, діти....

Житимуть жінки, яких кохав поет, яких боготворив, а серед них – Оксана Коваленко – «вічна рана», «журна вишня в золотих роях», надія і омана, нероздмухана іскра поетова.

Усім українцям треба пам'ятати про вишневі вітер травня числа 22-го, коли тіло великого українця лягло в рідну землю. І хай кожен візьме в серце вишневу гілочку як символ чистоти і подумки покладе її до ніг Тарасових у шанобі щирій та глибокій. Слід по-синівськи берегти пам'ять про історію рідного народу, пам'ять про нашу славу і безсмертя, що поєднались в одному імені – Тарас Шевченко.

Відгук-відкриття (за книжкою «Тарасові світанки» Дмитра Красицького)

Я навіть незчулася, як прочитала книжку «Тарасові світанки» Дмитра Красицького.

Книжку складають невеликі розповіді, заголовки до кожної заохочують читати і не зупинятися. Це книгамангіт.

Д. Красицький просто розтлумачує кожному: Тарас ще з дитинства відрізнявся від інших – своїми словами, думками, уподобаннями.

Тарас був дуже розумний, рано опанував грамоту. В оповідці «Григорій Сковорода» Тарас читає байки Сковороди і все розуміє. А вірші українського Горація не читає – співає, чим дуже дивує попа Кошиця.

Книжка Д. Красицького проілюстрована чудовими малюнками Михайла Деревуса «Тарас читає книжку», «На могилі матері», «У дядка в науці», «Малий Тарас слушає кобзаря». Ці малюнки не тільки доповнили словесну розповідь автора книжки, а висвітлили нові грані Шевченка як людини. Я б їх назвала віщими малюнками, адже в них простежується майбутня доля Тарасова.

Тарас читає, а коло нього – вся родина. Уважно слухають тато і мама, сестра Катруся і брат Микита. А Тарасове обличчя одухотворене, не читає, а здається, співає.

Тарас низько схилив голову, перед ним – свіжий хрест на могилі маминій, в очах хлоп'ячих – сльози, а на серці, певно, передчуття лихого. Всі діти туляться до батька, а він, Тарас, стоїть осторонь. Незахищений, покинутий, самотній.

Тарас носить воду школярам і мимохідь вслухається в дякову науку. Так би, здавалось, і постояв, але не можна. Він не школяр, він наймит.

Сидить на призьбі старий кобзар, перебирає пальцями струни, а коло нього – люди: і бабуся, і молодиця, чоловіки, хлоп'ятко. Спершись на палицю, стоїть Тарас. Не слухає, а вбирає в себе кожне слово. Щоб запам'ятати, щоб собі потім скласти такі пісні, які б людям помагали жити.

Відгук-декламація

(книжка «Т. Г. Шевченко в художній літературі»)

Книжка гарно скомпонована (упорядники В. Косян та Н. Ткаченко). У збірнику вміщено твори про Шевченка авторів класичної і сучасної літератури. Представлені прозові твори малих жанрів або уривки з повістей і романів можна використати для бесід і диспутів, а також як добротний матеріал для читання вголос.

Багато поезій пожвавлять заходи, присвячені Кобзарю. Ось, наприклад, цей. Його автор – Олександр Підсуха.

*Який потрібно мати
В душі безсмертний цвіт,
Щоб хвилювати людство
І через сотні літ.
Яким зарядом треба
Наснажити слова,
Щоб пісня і сьогодні
Звучала, як нова.
Ти – і безсмертя наше,
І сила, і краса.
То гнівний, наче буря,
Що тьмарить небеса.
То лагідний і ніжний,
Як легіт-вітерець.
Ще так ніхто до тебе
Не потрясав сердець.*

Автором наступних хвилюючих, натхненних рядків є Микола Нагнибіда.

*Каратись, мучитись, страждати,
Не застогнати і на мить.
Із кріпаків піти в солдати
І в тому пеклі не згубити
Людської правди ні росини.
Все зберегти в душі святій
І через горе України
Усіх знедолених на бій
Покликати і научати,
Як бідарю на пана йти...
О чудодійна земле-мати,
Якого сина маєш ти!*

Бабийчук Т.В. Семинар-конференція «Літературна шевченкиана» в педагогічному колледжі

В статье подняты вопросы самостоятельной работы студентов по развитию связной речи. Автором предложены, кроме традиционного отзыва на художественную книгу (краткого и расширенного), разные формы креативного отзыва, в частности размышление, письмо, эссе, диалог, ассоциация, инсценизация, иллюстрация, декламация, фото, видео, песня, реклама и т.п., а также образцы вышеуказанных форм отзыва на художественные книги о Тарасе Шевченко и презентацию отзывов в ходе семинара-конференции.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, связная речь, семинар-конференция, креативный отзыв, литературная шевченкиана.

Babiychuk T.V. The workshop-conference "Shevcheko in Literary Studies" in the pedagogical school

The article deals with the problem of students' individual work in the development of coherent speech. Besides the traditional response (short and to a fiction book (short and extended), the author offers different forms of a creative response, in particular a reflection, a letter, an essay, a dialogue, an association, a staging, an illustration, a reciting, a photo, a video, a song, a verse, an advertisement etc. The article includes samples of the aforesaid forms of a creative response to the fictional book about Taras Shevchenko as well as the responses themselves taken during the workshop-conference.

Key words: students' individual work, coherent speech, workshop-conference, creative response, Shevcheko in Literary Studies.

*До злиднів, карцера, до скелі
Прикутим бути все життя,
І не оглухнути в пустелі,
І не сказати каюття!
О ні! Крізь камінь правду чути,
І віще мовити світам,
І ще й бадьорити закутих.
Як не пишатись, люди, нам!
Любити, мріяти, творити,
Не збитись в темряві з путі
І з сонцем, сонцем, з сонцем жити,
Яке й не сходило тоді,
А тільки велетню виділо
З-за чорних мурів вікових
І думи, думи освітило...
Як не молитися на них!*

Телеграма

(книжка «Т. Г. Шевченко в художній літературі»)

Знайди книжку «Т. Г. Шевченко в художній літературі». Вірші й оповідання про Шевченка. Можна вибрати сильні зразки і використати на святі до 200-річчя від дня народження Кобзаря.

Відгук на книжку поезій «Свята пора Кобзаря» Миколи Палієнка

Читаючи книжку М. Палієнка «Свята пора Кобзаря», неможливо залишитися байдужим. Тверді, мов кремін, слова про великого сина України Тараса Шевченка сповнюють серце любов'ю до рідної землі, рідної мови, рідного народу. Поезії М. Палієнка наснажили мене на створення власного вірша про великого Тараса. Прочитаю уривок.

*Ти не ламавсь, як соломина,
Хоч гнули нелюди й кати.
Жила у серці Україна,
І з нею йшов ти до мети.*

*«Кобзар» твій всюди вічним буде,
Його не спопелять віки.
Тебе, Тарасе, не забудем.
Нам по життю з тобою йти.*

*І ти один такий у світі.
Всі знають твій святій «Кобзар».
Його читають старі й діти.
Для них це найсвятіший дар.*

*Пісні твої давно співають,
Тебе вчуває білий світ.
І всі народи пам'ятають
Святій «Кобзар» – твій «Заповіт».*

Глухівський період у житті й творчості Т. Шевченка

Володимир Гриневич,

кандидат педагогічних наук, доцент
Глухівського національного педагогічного
університету імені О. Довженка

У статті досліджується та узагальнюється інформація про факти перебування Т. Г. Шевченка у м. Глухові, з'ясовуються його глухівські особисті контакти та зв'язки, розкриваються особливості зображення краю у творчості поета.

Ключові слова: Глухів – столиця Лівобережної України, історичне минуле, Т. Г. Шевченко, мотиви, образи, особливості зображення, «Капітанша», «Сон», «Іржавець».

Останнім часом все помітнішим стає інтерес до свого історичного минулого, відкриваються маловідомі раніше сторінки історії, які збагачують нас новими знаннями. Молодь усе більше цікавиться життям видатних людей, що є цілком закономірно, оскільки їх біографії завжди були і є прикладом для неї. Сьогодні особливо важливо, щоб підростаюче покоління виховувалось на прикладах життя і діяльності кращих представників нації, серед яких особливе місце посідає геній українства Т. Г. Шевченко.

Усім своїм порівняно недовгим, страдницьким і насиченим величезною творчою працею життям Тарас Шевченко заслужив ототожнення з рідною йому Україною. За рік до своєї смерті він висловив думку про це, зазначивши, що «Історія мого життя становить частину історії моєї Вітчизни» [10, с. 14]. Кожен населений пункт України, до найменшого хуторця, пов'язаний із поетом, бо освячений його іменем. Однак є в нашій країні особливі місця – ті, де перебував Шевченко. До таких населених пунктів належить і колишня гетьманська столиця – Глухів.

Історія перебування поета на Сумщині стала предметом науково-художніх розвідок багатьох місцевих науковців, культурно-освітніх діячів, літераторів, зокрема М. Ф. Сумцова «Дуби Т. Г. Шевченка» (Харків, 1911), В. І. Алешко «До перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині» («Вісті», 1925, 11 березня), «Тарас Шевченко на Сумщині» («Плуг і молот», 1926), «Т. Г. Шевченко на Слобожанщині» («Комуніст», 1926), Б. Левіна «Шевченко в Кролевіці» («Більшовик», 1938 рік, 3 листопада), К. О. Лазаревської «Шевченко і родина Лазаревських» («Пролетарська правда», 1939, 12 січня). Особливого плідною у висвітленні теми «Т. Г. Шевченко і Сумщина» була друга половина ХХ століття. Тут варто відмітити колективний збірник «Тарас Шевченко і Сумщина» (Суми, 1993), а також окремі праці та розвідки В. Ю. Голубченка «Шевченківський словник Сумщини» (1993), Д. Кушнаренка «Тарас Шевченко і наш край» (Суми, 1998), В. В. Терлецького «Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі розвідки» (Суми, 2002), М. П. Гурця «Тарас Шевченко і наш край» («Народна трибуна», 2007, 18 серпня) та інші.

Саме розрізненість і недостатність інформації щодо фактів перебування Т. Шевченка в Глухові та особливості зображення краю у творчості поета й зумовили актуальність нашої статті.

Глухів – одне з найдавніших міст на Сіверщині у північно-східній частині України, де відбувалися найважливіші події українського державотворення. Час зародження міста губиться десь у глибині століть. Перші

писемні згадки про нього вказують, безперечно, не на дату заснування, а вже на період активного розвитку. Надійшли перші згадки про Глухів як про місто Чернігівського князівства знаходимо на сторінках Іпатіївського літопису за 13–14 грудня 1152 року. Тут, зокрема, читаємо про похід суздальського князя Юрія Долгорукого проти Великого князя київського Ізяслава Мстиславовича: «Тоді ж пішли з Юриєм, – а не відмовили йому, – Ярославич Ростислав з братами, і з рязанцями, і з муромцями, а також і половці – і Оперлюї, і Токсобичі, і весь половецький народ, скільки ото їх межі Волгою і Дніпром. І рушили вони туди, на В'ятичі, і, отож, узяли їх там, (пішовши) на (город їхній) Мценськ. А звіди пішли вони на (городи) Спаш та на Глухів і тут стали» [1, с. 7].

Отже, як бачимо з літописної інформації, уже на той час Глухів був досить великим населеним пунктом і міг розмістити за своїми стінами значне військо. Непрямі історичні джерела (церковні) згадують місто під 992 роком, коли було створено Чернігівську єпархію і Глухів увійшов до її складу.

Проте найважливіше значення для з'ясування давньої історії міста мають археологічні дослідження. Знахідки груболіпної кераміки пізньозарубинецької культури II–III ст. н. е. на вул. Валовій та у провулку Пожежному, київської культури III–V ст. н. е. на вул. Красна Гірка, колочинської культури V–VII ст. н. е. на березі Павлівського озера говорять про безперервний розвиток Глухова від невеликого поселення до міста, яке у давньоруський час вже мало значні розміри. Тут проходили торгівельні шляхи сіверян із полянами, древлянами, в'ятичами, радимичами, угро-фінами.

У другій половині XIV ст. місто опинилося під владою Великого князівства Литовського. Страшне лихо – «чорна смерть» – спіткало жителів у 1352 році, про що літопис писав: «... у Глухові ж тоді ні одна людина не залишилась, всі ізомроша...» [1, с. 10].

До Московської держави глухівські землі відійшли 1503 року, а подальші складні польсько-російські відносини призвели до того, що місто неодноразово переходило з-під влади короля під владу царя. Але вже у 1618 році за умовами Деулінського перемир'я Глухів увійшов до складу Польщі як прикордонне місто. Саме тоді йому і «пожалували» Магдебурзьке право. З початком Хмельниччини у 1648 р. формується Глухівська козацька сотня, яка згодом увійшла до складу Ніжинського полку. Упродовж 1663–1665 рр. існував окремий Глухівський полк.

У березні 1669 року гетьман Д. Многогрішний уклав із Москвою «Глухівські статті», які значною мірою забезпечили автономні права України. Саме в цей час

у Глухові, займаючи посаду ігумена Глухівського Петропавлівського монастиря (1694–1697), Данило Туптало активно працював над третьою частиною своїх знаменитих «Четї-Міней». Завершив їх Данило Туптало (Дмитро Ростовський) у 1705 році, коли вже був митрополитом у Ростові.

«Четї-Міней» здобули дуже широку і виправдану популярність у народі, їх читали всюди: у містах, під сільськими стріхами. Спухав їх ще малим і Тарас Шевченко. Його столітній дід Іван по батьковій лінії, колишній гайдамака, чоловік письменний і бувалий, частенько розгортав «Четї-Міней» і читав родині та сусідам житія святих і сподвижників господніх, борців та мучеників за віру. Згодом, ставши поетом, в епілозі до «Гайдамаків» Шевченко згадає саме цю книгу:

Бувало в неділю, закривши мінею,

По чарці з сусідом випивши тієї,

Батько діда просить, щоб той розказав

Про Коліївщину, як колись бувало... [9, с. 114].

Згадає Т. Шевченко Д. Туптала і в поезії «Заступила чорна хмара» (Кос-Арал, 1848). У зв'язку з тим, що з ініціативи митрополита було збудовано капличку над могилою усіма забутого гетьмана П. Дорошенка:

Тільки ти, святий Ростовський,

Згадав у темниці

Свого друга великого

І звелів каплицю

Над гетьманом змурувати

І Богу молитись

За гетьмана, панахиду

За Петра служити... [9, с. 346].

На початку XVIII ст. місто опинилося у вирі найважливіших історичних подій, пов'язаних з Північною війною (1700–1721 рр.). Після падіння Батурина Глухів 6 листопада 1708 року став столицею гетьманської та Лівобережної України. З цього часу започаткувався «Глухівський період» історії України, який тривав упродовж 1708–1782 років. Місто стало резиденцією гетьманів І. Скоропадського (1708–1722 рр.), Д. Апостола (1727–1734 рр.), К. Розумовського (1750–1764 рр.), місцеперебуванням першої Малоросійської колегії (1722–1727 рр.), правління Гетьманського уряду (1734–1750 рр.) і другої Малоросійської колегії (1764–1782 рр.).

Набувши статусу столиці Гетьманщини, Глухів у XVIII ст. перетворився на політичний центр України. У ньому розмістилася Генеральна військова канцелярія разом з іншими вищими урядовими установами. Водночас Глухів став центром розвитку ідеології українського державотворення. Саме тут наказний гетьман П. Полуботок відстоював права і вольності українського народу, а щоденники генеральних канцеляристів М. Ханенка «Діаріуш або Журнал» (записи першої половини 1722 р.), «Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка» (1727–1731 рр. ; 1742–1753 рр.), Я. Маркевича, П. Борзаківського, П. Ладинського, багатотомні щоденники-хроніки невідомих авторів стали новою формою літописання і вираження національного патріотизму.

З історією міста пов'язані імена перекладача Генеральної військової канцелярії С. Дівовича, автора віршованого діалогу «Розмова Великороси з Малоросією», членів другої Малоросійської колегії українського філософа, просвітника-демократа Я. Козельського та П. Симоновського, автора «Краткого описания о козацком малороссийском народе и о военных его делах» (1765), у якому подано в дусі української державності загальний огляд історії України Козацько-гетьманської доби до 1750 року.

У XVIII столітті місто стало культурним центром України. У ньому були створені перший аматорський і професійний театри. У 1730 р. розпочалося навчання в Глухівській музично-співацькій школі, де здобули початкову музичну освіту видатні діячі світової музичної культури, основоположники духового хорового співу XVIII ст., композитори М. Березовський та Д. Бортиянський. Існують думки, що в школі навчався і співак Г. Сковорода. У місті збереглося чимало історичних пам'яток, освячених іменами видатних українців, одним із них є Т. Г. Шевченко.

У Глухові поет був тричі – у 1844, 1845 і 1859 роках. Саме земля Глухівщини була тим куточком його рідної Батьківщини, який говорив кожному, хто подорожував трактом Москва–Київ, що на цій землі вже починалася Україна. Власне, про це говорить і сам поет у російськомовній повісті «Капитанша»: «Не успеешь переехать границу Орловской губернии, как декорация переменялась: вместо ракитника по сторонам дороги красуются высокие развесистые вербы; в первом селе Черниговской губернии уже беленькие хатки, соломою крытые, с дымарями, а не серые бревенчатые избы; костюм, язык, физиономии – совершенно всё другое. И вся эта перемена совершается на пространстве двадцати верст. В продолжение одного часа вы уже чувствуете себя как будто в другой атмосфере; по крайней мере, я всегда так чувствовал, сколько раз я ни проезжал этой дорогой...» [8, с. 246].

За свідченнями біографів поета, ранньою весною 1843 року Т. Шевченко виїхав із Петербурга в Україну, де не був 14 років. Адже він покинув її восени 1829 року 15-літнім хлопчиком-козачком пана Енгельгардта, а тепер повертався майже тридцятилітнім чоловіком, відомим художником, автором «Кобзаря» і «Гайдамаків». Як зазначає Б. Лепкий, «Літом 1843 р. поїхав у Чернігівщину й Полтавщину, щоб побувати у своїх давніх і нових знайомих та приятелів: Тарновських, Гребінки, Репніна, Чужбинського й інших. Відтак поїхав на Хортицю, де колись була Запорозька Січ, побував у Києві, у Межигірського Спаса і навідався до рідної Кирилівки» [4, с. 41].

У Глухові Т. Г. Шевченко побував на початку лютого 1844 року, коли вже повертався з України до Петербурга через Москву. Скільки часу поет провів у колишній столиці Лівобережної України з її мешканцями – достеменно не відомо. Проте В. Терлецький у книжці «Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі розвідки» стверджує, що це перебування було досить тривалим, адже в повісті «Капитанша» Шевченко, розповідаючи про свою другу подорож Україною 1845 року, «писав про Глухів як уже добре знайоме йому місто» [6, с. 6].

На початку повісті Т. Шевченко відзначає, що під час другої поїздки в Україну у нього виникли фінансові труднощі: «... доехав я до города Орла. Остановился я было в гостинице, тут же около почтовой станции, да на другой день как пересчитал свою казну, так только ахнул! У меня всего-навсего было наличных трехрублевая депозитка да мелочи два четвертака, а из Москвы я взял с собою ровно сто рублей серебром. С такою суммою как не доехать из Москвы до Киева? А вот же случилось так, что я только до Орла доехал, а там, т. е. в Орле, и сел, как рак на мели. Я призадумался не на шутку...» [8, с. 243].

Домовившись із візником про переїзд з Орла до Глухова в борг, Т. Шевченко розмірковує: «... я задал себе такой вопрос: а что если у моего приятеля в Глухове, на которого я надеюсь, как на каменную стену, не случится денег, что я тогда стану делать? Правда, у меня в Глухове

есть и другой приятель, на которого наверняка можно рассчитывать, потому что он одной фарфоровой глины продает тысяч на сто в продолжение года, так как на него не понадеяться? Но дело в том, что он пан на всю губу, как говорится. У него к обеду иначе выйти нельзя, как во фраке, а это-то мне и не нравилось. Оно и в самом деле смешно, – жить в деревне и наряжаться каждый день, – черт знает что!» [8, с. 245].

Вислів «а это-то мне и не нравилось», на наш погляд, наочно засвідчує, що у «пана на всю губу» Шевченко якийсь час гостював ще під час першої подорожі Україною і навіть завів досить приятельські стосунки, які давали останньому право надіятись на певну фінансову допомогу. Проте далі у повісті Шевченко пише: «Итак, по долгом рзмышлении я написал письмо в Киев и просил, чтоб выслали мне денег в Глухов, а адресовали на имя не того приятеля, что продает фарфоровую глину, а на имя соседа его, ротмистра в отставке такого-то» [8, с. 245]. Отже, як бачимо, Шевченко хоча й дещо завуальовано, вказує на реальних своїх знайомих із Глухова.

На сьогодні встановлено, що «паном на всю губу» Шевченко називає уродженця Дунаєцької Слобідки Глухівського повіту поміщика Івана Михайловича Скоропадського. Саме на його землях у селі Полошки неподалік Глухова добували найкращу в Російській імперії каолінову глину для вироблення порцеляни. У XIX столітті про це було відомо навіть дітям усїєї Росії, адже К. Д. Ушинський у розділі «Глина і що з неї виготовляється» навчальної книжки «Дитячий світ» повідомляв: «Із особливої, тонкої білої глини, яка трапляється дуже рідко, роблять дорогий порцеляновий посуд. У нас добра порцелянова глина знаходиться у Чернігівській губернії, в Глухівському повіті» [7, с. 105].

Проте, як з'ясував В. Терлецький, у деяких виданнях, зокрема в третьому томі творів Т. Г. Шевченка (Київ: Дніпро, 1978), «Автори приміток до повісті «Капитанша» на 111-й сторінці лаконічно і без тіні сумніву сповіщають, що йдеться про поміщика А. М. Миклашевського, власника фабрики фарфорових виробів» [6, с. 11]. Як нам вдалося з'ясувати, така ж інформація наводиться у низці пізніших видань та Інтернет-ресурсах.

Дійсно, поміщик Андрій Михайлович Миклашевський у тому ж Глухівському повіті, у селі Волокитино (тепер Путивльський район), заснував у 1839 році свою фабрику (завод) порцеляни. Його вироби – посуд, вази, статуетки, предмети побуту уславилися не тільки в Росії, а й за кордоном. Можна припустити, що з А. М. Миклашевським Т. Шевченко теж був знайомий, адже вони обидва були досить відомими людьми, зокрема Миклашевський братиме участь у діяльності Редакційної комісії з питання звільнення селян із кріпацтва, і факт приїзду до сусіднього поміщика знаного поета не міг залишитися поза його увагою.

Проте у повісті все ж йдеться про І. М. Скоропадського, адже Т. Шевченко чітко вказує, що він «одной фарфоровой глины продает тысяч на сто», а не виробляє з неї продукцію. І Скоропадський теж був досить неординарною людиною. П. Жур зазначав, що, окрім добування каоліну, він у 1834 році «заклав у Тростянці унікальний дендрологічний парк, який зберігся до наших днів» [3, с. 33]. Крім того, «брав активну участь у визволенні кріпаків, постійно дбав про освіту, відкривши і утримуючи власним коштом цілу низку шкіл та гімназій в Україні» [5, с. 127].

Той же В. Терлецький відзначає: «Гадаю, коли б повість «Капитанша» писалася не ранньою весною

1855 року, а пізніше, і Шевченкові була відома хоча б дециця зі зробленого його глухівським знайомим, то опис «пана на всю губу» був би, звичайно, привабливішим» [6, с. 13], чого не можна сказати про його родича Петра Петровича Скоропадського, з яким Шевченко був знайомий з 1843 року. Саме образ цього поміщика-кріпосника поет негативно змалював у сатиричному вірші «П. С.» (1848 р.) під час перебування на далекому Кос-Аралі:

*І досі нудно, як згадаю
Готичеський з часами дом;
Село обідране кругом;
І шапочку мужик знімає,
Як флаг побачить. Значить, пан*

*У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан!
Оце ледащо. Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот;*

*Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить меж панами,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку... [9, с. 295].*

Про те, що в поезії «Не жаль на злого...», яка нині подається як «П. С.», зображено Петра Скоропадського, ще у 1905 році стверджував відомий український громадсько-політичний діяч, літератор Сергій Єфремов.

Того року Шевченко зупинився в Глухові не в замощеного пана, а в «ротмистра в отставке» Віктора Олександровича. Він чудово змалював побачені тут картини українського побуту, природи. Спочатку Шевченко розповідає про зупинку в корчмі: «Проехавши версты две или три за Эсмань, я увидел вправо недалеко от дороги уже не серый бревенчатый с крепкими воротами постоялый двор, а белую под соломенной крышей, между вербами, корчму. Вид этой первой корчмы мне напомнил еще в детстве слышанную мною песню, которая начинается так:

*Ой, у полі верба,
Під вербою корчма... [8, с. 247].*

«Засветло можно было бы еще приехать в Глухов, но мне так понравилась эта корчма, что я просил Ермолая остановиться в ней и переночевать, на что он охотно согласился, потому что в корчме, как он говорил, всё дешевле, нежели в городе» [8, с. 247].

Саме в цій корчмі зав'язуються події, що дали назву повісті. Капітаншею, і не простою, а «лейб-гвардійською», називає господар корчми свою жінку. У розмові з земляком-корчмарем Т. Шевченко також дізнається, що він цю корчму наймає у «отставного ротмистра N. N.» Віктора Олександровича. «Да это и есть мой приятель, моя единая надежда...» [8, с. 252], – зрадівши, відзначив Тарас Григорович.

Саме до нього («не доезжая версты две до города Глухова»), а не до «пана на всю губу» завернув Тарас Григорович. Тут окремі дослідники ототожнюють Віктора Олександровича з українським поетом, знайомим Т. Шевченка Віктором Михайловичем Забілою, який мешкав у Борзнянському повіті Чернігівської губернії.

Проте уважний аналіз змісту повісті «Капитанша» дає підстави сумніватися в цьому: «В правой стороне от большой дороги чернеет небольшая березовая роща, а к этой рощице вьется маленькая дорожка.

Ета дорожка привела мене прямо к усадьбе Виктора Александровича.

Усадьба или хутор Виктора Александровича скрывался, как за скромной занавесью, за этой рощицей. Приближаясь к роще, мне послышался какой-то неопределенный шум. Шум усиливался по мере моего приближения. Еще немного, и я явственно мог расслышать, что шум этот происходил от каскада падающей воды. И действительно, я не ошибся: между белыми березовыми стволами кое-где просвечивала блестящая вода. Выехавши из рощи, передо мною открылся широкий пруд и плотина, полузакрытая старыми огромными вербами. По ту сторону пруда, почти у самого берега, выглядывали из-за деревьев белые хатки и отражались в воде. Между крестьянскими хатками белела под почерневшей соломенной крышей, с гнездом гайстра, или аиста, большая, о четырех окнах, панская хата или будынок, а перед нею стоит огромный развесистый вяз» [8, с. 255].

Безумовно, уява великого майстра-письменника може створити подібні картини. Однак хто бував у цих місцях, хто милувався ними, той не має сумніву, що йдеться саме про прилеглий до Глухова хутір. У народних переказах із покоління в покоління передається прізвище глухівського приятеля Шевченка – Білявського. Згадана місцевість і сьогодні зветься в народі Білявщиною. Це, зокрема, засвідчив у путівнику «Шляхами Великого Кобзаря» науковий працівник Державного музею Т. Г. Шевченка В. Х. Косян. На жаль, садиба Білявського не збереглася. Проте, як відзначає М. Гурець, «будинок пана Білявського, старезний в'яз пам'ятають старожили хутора Білявщини, а гребля і ставок, описані Шевченком, збереглися і до цього часу» [2, с. 47–48].

Далі у повісті Шевченко подає досить яскравий опис: «На самом косогоре, на фоне голубого неба, рисовалась ветряная мельница о шести крылах, а влево от мельницы, за пологой линией косогоров, на самом горизонте в фиолетовом тумане едва заметно рисовался город Глухов» [8, с. 255].

На сьогодні вже складно однозначно стверджувати, на які факти спиралися прихильники версії, що саме в описуваній у повісті період Шевченко завітав у маєток Віктора Забіли біля Борзни. Відстань від Глухова до Борзни на шляху з Києва до Москви тепер у середньому становить 120 кілометрів. Щоб її подолати, у ті часи потрібно було щонайменше три дні, оскільки за день кінний візник міг проїхати близько 40 кілометрів. Варто також зауважити, що у XIX столітті ця відстань була ще більшою, адже Києво-Московський тракт пролягав інакше. Проте повернемось до змісту повісті, де Шевченко чітко говорить: «не доезжая версты две до города Глухова». Де ж тут Борзна?

Так минув святий тиждень. 1845 року Великдень припав на 15 квітня. Дещо несподівано для Шевченка відбулося весілля його глухівського приятеля. Саме з цієї причини і затримував Тараса Григоровича у себе вдома, на хуторі, Віктор Олександрович. Поета обрали боярином. Сплинула ще половина Фоминого тижня – і аж тоді, «...поблагодаривши за хлеб-соль приятеля», Кобзар виїхав до Києва.

Глухів цікавив поета своєю місією в історії України, насамперед як однієї з її столиць. Безумовно, Шевченко добре знав історичне минуле своєї вітчизни, ознайомившись із п'ятитомною «Історією Малоросії» ще одного уродженця згадуваного уже нами села Дунайця Глухівського повіту Миколи Маркевича. Саме йому Тарас Григорович присвятив вірш «Н. Маркевичу»:

*Бандуристе, орле сизий,
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є куди літати.
Тепер летиш в Україну –
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає... [9, с. 56].*

М. Маркевич давав у Петербурзі прощальний вечір 9 травня 1840 року з нагоди від'їзду в Україну. Це був не поодиноким випадком, коли поет присвячував свої твори глухівчанам.

Та повернемось до змісту повісті. Т. Шевченко зазначає, що квітневими днями 1845 року відвідав історичну пам'ятку Глухова – Миколаївську церкву, збудовану ще в 1693–1695 роках: «Напившись чаю, мы погугорили еше немного, оделись и поехали в город, в исторический Николаевский собор, «Деяния» слушать» [8, с. 287]. Тут, ймовірно, йдеться про церковний твір Д. Бортнянського.

Крім того, може виникнути запитання, чому «исторический собор»? Тарас Григорович точно знав, що саме на площі біля нього листопадними днями 1708 року відбулася символічна смертна кара Івана Мазепи. Тоді в Глухові збудували поміст, спорудили на ньому шибеницю і повісили манекен українського гетьмана. Прочитали повний люті смертний вирок, здерли з того манекена-ляльки відзнаки і кат поволік його вулицями міста. Проте й цього було замало вкрай розгніваному Петру Першому, і з його наказу 9 листопада того року в Миколаївській церкві в присутності самого царя священники проголосили анафему Мазепі.

Якщо в повісті «Капитанша» Шевченко висловився коротко – «исторический собор», то в містерії «Великий льох» про події того часу розповів повно і однозначно. Поет, наприклад, замалював одну з трьох душ, яка завинила за злочин супроти України, супроти її незалежності. Ота душа (дівчина), яку з цієї причини не впускають до раю, промовляє, виказуючи при цьому своє негативне ставлення до російського царя:

*А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла –
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком, –
Як Батурин славний –
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сейму потопила [9, с. 174–175].*

У Глухові поет шукав ті місця, де знаходилися палац гетьмана України (1708–1722) Івана Скоропадського, будинок Малоросійської колегії. «Погода (що весьма редко случается в это время года), – описував свої мандри містом Шевченко, – стояла хорошая. Улицы были почти сухи, и я пошел шляться по городу, отыскивая то место, где стояла знаменитая Малороссийская коллегия и где стоял дворец гетмана Скоропадского» [8, с. 287].

І як болісно був уражений поет, коли на власні очі побачив сумні картини руйнації української старовини. «Но где же эта площадь? Где этот дворец? Где коллегия... Где все это? И следу его не осталось! Странно! А все это так недавно, так свежо! Сто лет каких-нибудь мелькнуло, а Глухов из резиденции малороссийского гетмана сделался самым пошлым уездным городком» [8, с. 288].

А відповідь на це питання полягає в тому, що місто майже спустошили страшні пожежі 1748 року (згоріло 275 будинків, торгові ряди, декілька шкіл і шпиталів, гетьманський двір) і 1784 року (згоріло 5 мурованих храмів, Дівочий монастир, великий генерал-губернаторський будинок, у якому розміщувалися Малоросійська колегія, Генеральний суд з архівами, більше трьохсот обивательських будинків).

Після ліквідації гетьманської держави в 1764 році з частини Лівобережної України була створена 1765 року Малоросійська губернія з адміністративним центром у Глухові. Після скасування полкового і сотенного поділу (1782) Глухів став повітовим містом.

Буремне ХХ століття теж було нещадним до історичної пам'яті міста. У повоєнні роки знищувалися маєтки, церкви, розкрадалися книгозбірні та колекції. Навіть за часів так званої «хрущовської відлиги» в 1962 році за вказівкою влади було висаджено в повітря цінну історико-архітектурну пам'ятку Глухова, що уціліла під час німецько-фашистської окупації 1941–1943 років – Троїцький собор. Цей храм знаходився напроти Миколаївської церкви і прикрашав центр міста. Відвідуючи Миколаївську церкву, Шевченко теж міг милуватися його неперевершеною красою.

На сьогодні з того, що міг бачити поет у Глухові (окрім згадуваних храмів), ще залишились Спасо-Преображенська церква (1765) і Київська брама (1766–1769) Глухівських міських укріплень, що була західним в'їздом до міста.

Глухів став містом, де поет останній раз прощався з Україною. Завершуючи третю подорож Україною, він прямував через села Глухівщини: Тулиголове, Обложки, Есмань до Москви, Петербурга. 26 серпня 1859 року він разом з Федором Лазаревським, який супроводжував Тараса Григоровича до Севська, зупинялися у будинку Д. П. Огієвського. М. Гурець зазначає: «У своїх споминах Федір Лазаревський згадував, що Т. Шевченко покидав Україну дуже сумним, передчуваючи, що більше не побачить рідного краю» [2, с. 50].

4 травня 1861 року жителі Глухова зустріли домовину з останками свого Великого Кобзаря, яку перевезли з Петербурга через Москву і Глухів для поховання на Чернечій горі. З нагоди 130-річчя перепоховання праху Т. Шевченка у травні 1991 року на вулиці Київський шлях (перехрестя вулиць Матросова і Веригінської) було встановлено пам'ятний знак, який має вигляд стели з хрестом на верхівці.

Повість «Капитанша» була не єдиним твором поета про Глухів. Так, оспівав його Шевченко у високопатріотичних рядках поеми «Сон» («У всякого своя доля»):

*Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О боже наш милосердний!
О царю поганий,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!*

В статье исследуется и обобщается информация о фактах пребывания Т.Г. Шевченко в г. Глухове, выясняются его глуховские личные контакты и связи, раскрываются особенности изображения края в творчестве поэта.

Ключевые слова: Глухов – столица Лівобережної України, історичне минуле, Т.Г.Шевченко, мотиви, образи, особливості, «Капитанша», «Сон», «Іржавець».

In this article the author examines and summarizes the information about T. Shevchenko's visits to Hlukhiv, finds out his Hlukhiv contacts and relations, reveals the peculiarities of the regions' images in the poet's works.

Key words: Hlukhiv – the capital of the Left-bank Ukraine, historical past, T. Shevchenko, motives, peculiarities, "Capitansha", "Son (Sleep)", "Irzhavets".

Що ти зробив з козаками?

Болота засипав

Благородними костями;

Поставив столицю

На їх трупах катованих!

І в темній темниці

Мене, вольного гетьмана,

Голодом замучив

У кайданах... [9, с. 254].

Тут поет творчо використав добре відому йому історичну пісню «У Глухові, у городі», а саме такі рядки її:

У Глухові, у городі

У всі дзвони дзвонять,

Та вже наших козаченьків

На лінію гонять.

Згадує про Глухів Тарас Григорович і в поемі «Іржавець».

І здалека

Запорожці чули,

Як дзвонили у Глухові,

З гармати ревнули.

Як погнали на болото

Город будувати.

Як плакала за дітками

Старенькая мати... [9, с. 254].

Мовилося в ній, зокрема, про обрання у Глухові 1708 року з веління та присутності Петра I нового гетьмана Лівобережної України Івана Скоропадського. Крім того, у ній ідеться про насильницьку відправку козаків на будівництво Петербурга, де не один з них наклав головою.

Отже, як бачимо, Глухів і глухівчани відіграли значну роль у житті й творчості Т. Г. Шевченка, знайшли відображення в мотивах та образах творів Великого Поета.

Література

1. Белашов В. І. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України / Валерій Іванович Белашов. – Глухів. 1996. – 145 с.
2. Гурець М. Тарас Шевченко і наш край / Микола Гурець // Українська хвиля: літературно-мистецький альманах. – Суми: ВВП «Мрія» ТОВ, 2008. – С. 46–50.
3. Жур П. Дума про огонь / Петро Жур. – Київ: Дніпро, 1985. – С. 33.
4. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка / Богдан Лепкий. – К.: Україна, 1994. – 173 с.: іл.
5. Прицак О. Рід Скоропадських. - В кн.: Останній гетьман / Омелян Прицак. – Київ: Академпрес, 1993. – С. 186–187.
6. Терлецький В. Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі розвідки. – Науково-популярне видання / Віктор Терлецький. – Суми: Собор, 2002. – 208 с.
7. Ушинський К. Д. Твори [Текст]: в 6-ти т. Т. 3. Детский мир и хрестоматия. Родное слово / К. Д. Ушинський ; відп. за укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров. – К.: Рад. шк., 1954. – 799 с.
8. Шевченко Т. Повна збірка творів в трьох томах / [Редактор тому О. І. Білецький]. – К: Державне видавництво художньої літератури, 1949. – Т. II. Повісті. – 1949. – 641 с.
9. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Донецьк: ТОВ ВКВ «БАО», 2008. – 480 с.
10. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у 12 томах / Тарас Шевченко. – Київ: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – С. 14.

Тарас Шевченко в Бігачі

Яна Олексенко,
магістрантка
ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка
м. Чернігів

У статті зібрано та систематизовано факти про перебування Т.Г. Шевченка у селі Бігачі на Чернігівщині перед арештом 5 квітня 1847 року. Акцентовано увагу на портреті К.Ф. Кейкуатової, яка надихнула митця на написання поеми «Княжна» (1847) та повісті «Княгиня» (1853).

Ключові слова: Тарас Шевченко, Бігач, малюнок дітей М.І. Кейкуатова, портрет К.Ф. Кейкуатової.

Чернігівщина – це край, де Тарас Шевченко провів багато часу, відвідуючи близьких друзів і однодумців, надихаючись на написання поетичних та малярських творів. Коли йде мова про його перебування на Чернігівщині, то переважно згадують Борзну, Яготин, Седнів, Чернігів. Маловідомим залишається факт перебування Кобзаря у невеликому селі Бігач (тепер Менського району). Матеріали із зазначеної теми розпорошені: свідчення про відвідини Шевченком села знаходимо у П. Жура, С. Реп'яха, О. Кониського, а також у ЗМІ.

Мета роботи: зібрати та систематизувати факти про перебування Тараса Григоровича Шевченка у селі Бігач – населеному пункті, де Кобзар пробув до арешту 5 квітня 1847 р. та подальшого заслання.

Відгуло весілля Пантелеймона Куліша й Олександри Білозерської. Мотронівка – Миколаївка – Сороки – Забілівщина – Борзна. 1 лютого 1847 року Тарас Григорович Шевченко написав Миколі Костомарову: «Я оце і досі у Борзні і не роблю нічого-сіннього, лежу собі, та й годі... У Київ страх їхати не хочеться, а треба» [цит. за 4, с. 56].

І все-таки не поїхав, а вирушив у північно-західному напрямку. Станіслав Реп'ях зазначає: «Яким же шляхом? Тарас Григорович міг одразу заїхати і до Бігача, куди його на балу в Мосівці запросив князь Кейкуатов – намалювати портрети дітей і чарівної дружини. А по дорозі він міг завітати і до Бірківки, де в той час могла перебувати його симпатія – художниця Глафіра Псьол, що вийшла заміж за Дуніна-Борковського» [4, с. 56]. Дослідник говорить про те, що шлях Кобзаря за Покотилом міг пролягти через Бірківку – Стольне – Березну: «Звичайно, таке могло бути. Як могло бути і зовсім інше» [4, с. 56].

Станіслав Панасович Реп'ях схиляється до думки, що Тарас Григорович зупинився у Седневі, де жили його друзі Лизогуби, де його шанували і любили.

Село Бігач-Менський вперше згадується у другій половині XVII ст., входило до Седнівської сотні, а потім Седнівської волості Чернігівського повіту. З 1708 р. село було віддане за гетьманським універсалом Якову Лизогубу. 1770 року дочка чернігівського полковника Ганна Лизогуб, вийшовши заміж за колезького асесора Петра Івановича Кейкуатова, одержала Бігач у посаг. Виходець із роду зросійщених татарських князів, Кейкуатов дуже швидко проявив свій характер. Князь закріпачив біглих селян, яких на Чернігівщині йому належало 1200 чоловік. Він заборонив селянам селитися біля Снову, а тим, хто вже тут жив, наказав перебиратися на місцину, де сам розпланував вулиці, ближче до річки Біла Круча. Станіслав Реп'ях пише: «Все було зроблено під лінійку. Селяни бурчали, противили-

ся, та воля власника села була незламною». Архітектор Д.Є. Єфимов побудував тут чудовий будинок для поміщика. А зараз ми акцентуємо увагу на перебуванні Тараса Григоровича в Бігачі. Це старовинне село теж належало колись Лизогубам.

Микола Іванович, до якого завітав Тарас Григорович, був онуком Петра Івановича Кейкуатова. Зі спогадів, що залишилися від різних людей, постає образ непривабливий, неприємний. Пропонуємо до уваги одну з характеристик, що дав йому історик М. Маркевич, який зустрівся з Кейкуатовим та його дружиною на балу у Т. Волховської: «З примітних осіб за красою була княгиня Кейкуатова, а за бридкістю її чоловік» [цит. за 4, с. 57]. Поміщик відзначався жорстокістю, грубістю, безчестям. Кріпаки називали його Кукуватим, також Гугнявим (за невиразну вимову слів). Князь любив познущатися над простолюдом, часто пускав у хід руки. Один з переказів записав Петро Жур від старого діда Василя Івановича Яцючка: «Кукуватий – самодур був страшний. Тесля Тарас Шкрябуля зробив шафу.

– Не така! – сказав Гугнявий. – Всипати двадцять п'ять різок!

Всипали. Тарас зробив другу шафу.

– Не така! Двадцять п'ять різок! — наказав Кукуватий.

На третій раз Тарас нагострив добре сокиру, а шафу зробив абияк, навіть не вистругав дощок як слід. Прийшов князь. А Шкрябуля стоїть біля шафи з сокирою напоготові і на пана дивиться спідлоба. Подивився князь на теслю, перевів погляд на сокиру в його руці, кивнув на шафу:

– Гарна. Так би й раніше...» [4, с. 57].

До такого князя і завітав Тарас Шевченко. Можемо знайти різні думки. Одні дослідники зазначають, що Кобзар жив у маєтку Лизогубів у Седневі, де на кутку Кожем'яки був пором, яким Тарас Григорович переправлявся через Снов, і потім його підвозили 3–4 кілометри до маєтку у Бігачі. Почасти компанію Шевченку складав Андрій Лизогуб. Інші посилаються на спогади землеміра, палкого шанувальника творчості Кобзаря – Дмитра Демича, записані його племінником Василем: мешкав Шевченко у флігелі і здобув «прихильність до себе усієї челяді й слуг». Привертає увагу такий спогад Д. Демича: «Одягнений він [Шевченко] був поганенько, можна сказати – недбало... убогі пожитки його вміщалися в маленькій старій валізці; проте ця дивна людина володіла іншими багатствами – розумом і сильною любов'ю до трудового народу. Щовечора після денних робіт навколо поета збиралась всі службовці князівської економії. Шевченко що-небудь читав або розповідав, і при тому так цікаво, що всі слухали з великою увагою. Іноді розповіді поета, завжди зовні на вигляд

серйозні, відзначалися таким живим гумором, що слухачі, старі й молоді, животи надривали зо сміху, а сам Шевченко, бувало, бровою не моргне. Привітний та балакучий з простими трудівниками, Тарас Шевченко помітно не любив залишатися довго серед панів і унікав князівських палат, хоч його туди часто запрошували, тим більше, що до князя приїздили сусідні поміщики подивитися, як на дивину, на славнозвісного у той час Кобзаря» [1, с. 210].

Василь Демич записав, що «дядько до смерті як святиню зберігав одержаний від князя Кейкуатова «Атестат» від 26 березня 1841 року, на якому підпис князя засвідчено Т. Шевченком («Художник Т. Шевченко») та Федором Рогозою («Вільнопрактикуючий медик Федір Рагоза»). Станіслав Реп'ях припускає, що Шевченко симпатизував Рогозі, оскільки підписав разом з ним «Атестат». Федір Іванович Рагоза (Рогоза) за походженням скоріше за все березнянець, багато років служив лікарем у Кейкуатова. Незважаючи на це, жорстокий князь ошукав Рагозу. Слово *атестат* використовується у значенні письмове посвідчення, характеристика, видана землеміру Демичу князем [5, с. 3].

Василь Демич згадує, що, крім атестата з автографом поета, дядько мав невелику іконку, намальовану Шевченком «з дивовижною швидкістю»: з одного боку на металевій дощечці зображено Спасителя, який благословляє хліб, а з другого – патрон дядька Дмитрій. Наскільки Дмитро Демич дорожив іконою, свідчить той факт, що, перебуваючи на смертному одрі, він благословив нею свою єдину доньку. Але дослідники цю інформацію піддають сумніву, оскільки сама ікона не збереглася [1, с. 210].

Також Дмитро Павлович наполегливо стверджував, що Шевченко був заарештований у Бігачі під час одного із засідань з селянами: «в багатолюдну кімнату ввійшли жандарми і спитали: «хто тут Шевченко?». Той глянув на них, пробурмотів: «Еге, розумію!» – і спокійно вийшов із кімнати. [1, с. 210]. Але цей спогад суперечить іншому відомому факту – Шевченко був заарештований 5 квітня 1947 року на березі Дніпра по дорозі на весілля Миколи Костомарова.

Незаперечним свідченням тривалих і плідних відвідин Бігача стали портрети дітей М.І. Кейкуатова та його дружини.

Проте однією із найпопулярніших робіт Шевченка є портрет дружини Миколи Івановича – княгині Кейкуатової.

Об'єкт зображення – княгиня – викликав чимало дискусій. Князь Микола Іванович був одружений тричі, і котру з дружин написав Шевченко – невідомо. Олена Слободянюк у дослідженні пише: «Спочатку її імені ніхто не знав. Потім зображену особу почали називати: Наталією Кейкуатовою, Наталією Дмитрівною Кейкуатовою, Єлизаветою Платонівною, уродженою Лукашевич, Наталією Лукашевичевою, Єлизаветою Василівною Кейкуатовою, у деяких джерелах цей твір зустрічається як «Портрет доньки Кейкуатова» [6].

Існує гіпотеза, що Шевченко намалював Єлизавету Василівну Кейкуатову (уроджену Лукашевич), але вона була дружиною рідного брата М. Кейкуатова Віктора Івановича і жила в селі Макіївці (нині Носівського району). Станіслав Реп'ях пише: «Вона обожнювала безнадійно хворого чоловіка. Це було справді якесь неземне кохання» [4, с. 59].

Згадує Станіслав Реп'ях і про метричну книгу Чернігівського повіту села Бігач, Троїцької церкви, за 1842 рік, де записано, що в князя М. І. Кейкуатова та його законної дружини Софії Йосипівни народився син Михайло. Софія подарувала князеві трьох дітей – двох

доньок і сина, і на той час не могла мати вигляду «молодої княгині». Їй було б уже десь років за 30, що не відповідає віковій портретованій жінки [4, с. 59].

В Інституті російської літератури колишньої Академії наук СРСР Петро Жур відшукав листа Андрія Івановича Лизогуба одеському знайомому А. Скальковському: «Рекоменду Вашій прихильності, найлюб'язніший Аполлоне Олександровичу, подавача цього листа, нашого сусіда, сина покійного вже. Цей молодий чоловік на ім'я Яків Федорович Бутович призначений до Одеси вчителем у 2-у гімназію. Ваша дружина, у якій я з цієї нагоди цілую ручки, знала сестер цього молодого чоловіка, старша сестра була одружена із князем Кейкуатовим, а друга померла при випуску з інституту. Обидві вони виховувалися в Одеському інституті і обидві вже перед богом» [4, с. 60].

Йдеться про дітей дворянина, відставного штабс-капітана Федора Максимовича та Марії Яківни Бутовичів. Старша їх донька Катерина, уродженка Седнева, і була другою дружиною Кейкуатова. Хрещеною матір'ю красуні була мати Андрія Лизогуба.

Катерина Федорівна Бутович у липні 1844 року з «шифром» (тобто прекрасно!) закінчила курс навчання в Одеському інституті шляхетних дівчат. Але тяжке горе спіткало її: померли батько і сестра. 17-річна Катерина повернулася до Седнева. За матір'ю налічувалося трохи більше 50 ревізьких душ у селах Черниш та Хотівля. Невідомо було, як жити далі і на які кошти. Майбутнє доньки дуже непокоїло Марію Яківну. Було прийняте рішення – віддати Катерину за багатого бігацького удівця Миколу Івановича Кейкуатова, хоч він був на 21 рік старшим за юну дружину. Незадовго до своєї смерті у 1848 році Катерина Федорівна встигла народити доньку, яку теж назвали Катериною. Саме їй, своїй онуці, заповіла село Хотівлю Марія Яківна Бутович, мати портретованої. Петро Жур віднайшов документальні дані про те, що у 1864 р. Марія Яківна Бутович разом із онукою Катериною Миколаївною Кейкуатовою володіли селом Хотівлею Городнянського повіту.

На той час, коли Шевченко малював її портрет, Катерині йшов двадцятий рік. Олена Слободянюк аналізує: «На темно-оливковому тлі в овалі – майже поясне зображення дуже молодого і надзвичайно привабливої жінки. Її прекрасне обличчя увінчує акуратно викладене темно-каштанове волосся. Дуже майстерно художник передає фактуру тканини. На голові портретованої легка, прозора накидка із золотими китицями, яка спадає на ліве плече і вигідно відтіняє темну оксамитову сукню. Ажурна біла вставочка надає свіжості обличчю.

Окрім дуже правдиво переданої психологічної характеристики образу, у цьому портреті найкращим чином поєднуються рисунок і колорит. На полотні художник створює дивну гармонію переходу одного кольору в інший. Синій колір сукні, чорне волосся, темно-оливкове тло портрета підкреслюють блідість прекрасного обличчя. Зачіска, нахил голови, вираз обличчя портретованої створюють враження особливого поетичної замріяності, печалі.

У портреті багато світла, невловимі переливи тонів, і це, всупереч холодному загальному тлу, створює відчуття особливого тепла і ніжності. Модель ніби сповнена внутрішнього світла завдяки складній системі освітлення: інтенсивному – верхньому та більш м'якому – боковому. Цей портрет є шедевром вітчизняного і одним з видатних творів європейського малярства першої половини XIX ст., хоч над ним Шевченко працював усього два тижні. Це – остання робота Шевченка-художника, виконана на волі за кілька днів до арешту» [6].

Петро Жур висуває гіпотезу, що про цю трагічну долю Катерини Кейкуатової писав Тарас Шевченко у повісті «Княгиня» (1853), де героїня, видана заміж за нелюба, має ім'я Катерина: «...Просватала за князя мою бесталанницю Катрусю...» [9, с. 211], «Плакала, плакала, она, моя бесталанниця...» [9, с. 212], також народила доньку. За князем Мордатовим можна розпізнати Миколу Івановича Кейкуатова. Повість було написано за фабулою поеми «Княжна». Тобто з гіпотезою Петра Жура можна цілком погодитися: поема «Княжна» написана наприкінці 1847 року в Орській фортеці, тобто того ж року, коли Шевченко відвідав Бігач. Чутливе серце Тараса Григоровича не могло не відгукнутися на тяжку долю молодого княгині. Станіслав Реп'ях зазначає: «Шевченко ніби передбачив загибель Катерини Федорівни» [4, с. 61].

Закінчивши роботу в Бігачі, Тарас Григорович повернувся до Седнева, щоб зробити останній крок назустріч в'язниці і заслання. За спогадами Дмитра Демича, з одним із бігачських приятелів (прізвища автор не пам'ятає) поет листувався з Оренбурга. Дослідники вважають, що це був Андрій Іванович Лизогуб, який жив у Седневі. Василь Демич зазначає, що дядько сам бачив Шевченків лист із заслання, на початку якого був такий малюнок: пером був накиданий портрет поета в «солдацькій муніції», з рушницею на плечі і з піднятою для марширування ногою. Під малюнком короткий, але промовистий підпис: «Ось як тепер Шевченко!». Спочатку твір вважався роботою Шевченка. Справжнім автором малюнка був офіцер Новопетровського укріплення В.П. Воронцов, про що свідчать спогади його дружини. У листі до Андрія Лизогуба (16 липня 1852 р.) Т. Шевченко просив передавати вітання сусіду та сусідці з Бігача.

В статье собраны и систематизированы факты о пребывании Т.Г. Шевченко в селе Бегах на Черниговщине перед арестом 5 апреля 1847 года. Акцентируется внимание на портрете К.Ф. Кейкуатовой, которая вдохновила художника на написание поэмы «Княжна» (1847) и повести «Княгиня» (1853).

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Бегах, рисунок детей М.И. Кейкуатова, портрет К.Ф. Кейкуатовой.

The article collects and systematizes facts about Taras Shevchenko's inhabitation in Bihach village (Chernihiv region) before arrest April 5, 1847. Attention is focused on the Katerina Keykuatova's portrait that inspired the artist to write the poem «The Princess» (1847) and the story «The Princess» (1853).

Keywords: Taras Shevchenko, Bihach, the drawing of Keykuatov's children, the Katerina Keykuatova's portrait.

Отже, Тарас Шевченко перебував у Бігачі від початку лютого до 4 квітня 1847 р. За цей короткий період Тарас Шевченко багато часу проводив серед селян, залишив автограф на «Атестаті» Дмитра Демича, створив малюнок дітей Миколи Івановича – Михайла, Віри та Варвари, а також одне з найвідоміших своїх полотен – портрет Катерини Кейкуатової. Матеріали дослідження можна використовувати для вивчення біографії Великого Кобзаря, творчого доробку Шевченка-художника.

Література

1. Воспоминания о Тарасе Шевченко/ Составл. и примеч. В.С. Бородин и Н.Н. Павлюка, предисл. В.Е. Шубравского. – К.: Дніпро, 1988. – 606 с.
2. Калібаба Д. Т.Г. Шевченко в Бігачі // Наше слово. – 2004. – 17 квітня. – С. 3.
3. Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя/ Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В.Л. Смілянська. – К.: Дніпро, 1991. – 702 с.
4. Реп'ях С. Тарасові сліди: (Т. Г. Шевченко на Чернігівщині). Марево: (Т.Г. Шевченко і жінки): есе. – Чернігів: Ред.-вид. від. обл. упр. по пресі, 1993. – 136 с.
5. Сапон В. Автограф, залишений у Бігачі // Деснянська правда. – 2007. – 22 травня. – С. 3.
6. Слободянюк О. Кейкуатової Катерини Федорівни портрет [Електронний ресурс] Режим доступу:
7. Чуб Д. Живий Шевченко: Біографічні та літературознавчі оповіді. – 2-е вид. – К.: Ярославів Вал, 2007. – 200 с.
8. Шевченко О. Як звали княгиню Кейкуатову // Київ. – 2000. – №7-8. – С. 179–182.
9. Шевченко Т.Г. Три літа: Вибране: Поезії. Драми. Повісті. Листування. – К.: Книговид. центр «Посередник» Ltd., 1994. – 413 с.

Урок – віртуальна подорож «Кам'янецькими стежками Тараса»

Наталія Соловійова,
учитель-методист СЗОШ №5
м. Кам'янець- Подільського,
кандидат педагогічних наук

Учитель. Кам'янець-Подільський увійшов в історію як «місто, яке відвідав Кобзар». Перебування поета на Поділлі відомі біографи описують небагатьма реченнями, посилаючись на те, що збереглося дуже мало матеріалів про перебування Тараса Шевченка в цьому краю. Відомо те, що Т. Шевченко прибув до Кам'янця-Подільського у справах Археологічної комісії для збирання відомостей старовини.

Шевченків тиждень у місті над Смотричем щонай-детальніше та щонайдостовірніше намагались відтворити Орест Левицький (український історик, археолог,

фольклорист), краєзнавці Анатолій Сваричевський, Євген Назаренко, архівіст Станіслав Федоренко та письменник Микола Магера.

Згідно з міською легендою, співробітник Археологічної комісії Т. Шевченко перебував у Кам'янці-Подільському близько двох тижнів. Проте зібрані ним матеріали та зошит, виданий скарбником комісії для запису витрат, не збереглися. Про перебування Кобзаря в місті над Смотрич-рікою свідчить один незаперечний факт – це запис в альбомі за 1846–1850 роки рукою Тараса Григоровича під останньою піснею «Ой,

Кармелюче, по світу ходиш»: «Кам'янець, 1846 літа, 3 октября. Од Петра Чуйкевича».

Пам'ять про Кобзаря живе в нашому місті, тому пропонуємо здійснити віртуальну подорож тими кам'янецькими стежками, якими ходив молодий Тарас, перебуваючи в нашому місті з 2 по 7 жовтня 1846 року. А допоможуть нам у цьому екскурсоводи.

1-й екскурсовод. Ішов 1846 рік. Буяла осінь над Кам'янцем. Чаклувала, одягала в золоті шати круті береги і навколишні села.

21 вересня 1846 року Шевченко отримав від київського генерал-губернатора розпорядження такого змісту:

2-й екскурсовод. «Г. сотруднику Временной комиссии для разбора древних актов Шевченке. Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения:

О народных преданиях, местных повестях и сказаниях и песнях и всему, что Вы узнаете, составите описание, а песни, рассказы и предания сколько можно собрать в том виде, как они есть.

О замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие на счёт собственно их существуют на месте придания и рассказы, а также и исторические сведения. С этих курганов снять эскиз на счёт их формы и величины и описать каждый по собранному сведеньям.

Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить им описание, чтобы можно было распорядиться снять с них в будущем году рисунки. Если бы где Вы имели возможность достать какие-либо древности, письменные грамоты и бумаги, то таковые доставить ко мне, или узнав, где они находятся, и о том донести.

Кроме сего, отправитесь в Почаевскую Лавру и там снимите: а) общий наружный вид Лавры, б) внутренность храма и в) вид на окрестность с террасы.

Все собранные Вами сведения, описания и рисунки по возвращении Вашем в Киев представить ко мне.

Подорожнюю и примерно на прогоны и кормовые 150 руб. серебром при расходной тетради Вы получите из моей канцелярии.

Генерал-губернатор Д. Бибииков»

1-й екскурсовод. Шевченко одержав з канцелярії генерал-губернатора документ про відрядження: «Предъявителю сего, сотруднику высочайше утвержденной при мне Временной комиссии для разбора древних актов, свободному художнику Шевченко поручено собрать в Киевской, Подольской и Волынской губерниях разные сведения о народных преданиях, рассказах о курганах, древних памятниках, а также древние акты, бумаги и т.п.

По сему предписывается градским и земским полициям Киевской, Подольской и Волынской губерний оказывать г. Шевченко при исполнении сего поручения самое деятельное содействие.

Киев, сентября, 21 дня, 1846 года.

Генерал-губернатор Бибииков»

2-й екскурсовод. Одержавши необхідні документа для себе і місцевих властей, митець, не затримуючись, вирушив у мийкий його серцю волинський «богом благоденствний край» і прекрасне Поділля.

Учителі. З твору Миколи Магери «Кам'янецькими стежками»: «... що ближче до Кам'янця-Подільського, краєвид нагадував поетові рідні Київщину і Черкашину.

Вздовж дороги простелилася рівнина, і тільки ген-ген, на видноколі, туманів ліс, здіймалися над зеленим вруном озимих шапки Подільських Товтр, а далекі села, що потонули у високих вербах, ясенях і осокорах, угадувалися по куполах церков та гостроверхих костюлах.

Праворуч, серед безмежжя густої озимини, вигрівав на сонці свої круті боки великий горб, розцяцькований, як подільська верета, вузькими смугами зелені, чорної ріллі, темно-червоної гречаної стерні.

— Гарно, — захоплено прошепотів Шевченко Тарас Григорович».

1-й екскурсовод. На Поділля Тарас Шевченко прибув під час жорстокої розправи царської реакції з учасниками антикріпосницького руху, який очолював Устим Кармалюк (на той час вже підступно вбитий). Оспіваний народом образ народного ватажка Кармалюка глибоко вразив уяву поета. Під час перебування в селі Вербка він зустрівся з тими, хто давав при тулок герою. За народними спогадами, улюбленим місцем відпочинку Шевченка стала Кармалюкова гора. Тут поет, активний член Кирило-Мефодіївського товариства, вів революційну пропаганду серед селян-кріпаків.

2-й екскурсовод. Хоч Кармалюка не було тоді в живих, але пам'ять про нього зберігав народ, звучали народні пісні про месника, які записав у Кам'янці Тарас Шевченко. Згодом Шевченко переосмислить образ народного героя Устима Кармалюка, що відбилося в його повісті «Варнак».

Поет підтримував дружні відносини з інтелігентськими колами міста. З художником, викладачем гімназії І. Васьковим, він зустрівся на Підзамчі, де той проживав. Їх пов'язувала давня дружба. Васьков був товаришем Шевченка по Академії мистецтв.

На схилі літ Васьков вирішив збудувати тротуар в пам'ять про те, що цією дорогою крокував Шевченко. Сліди цієї стежки збереглися і понині. Вона проходить вулицею Паніна, паралельно асфальтній дорозі, яка веде до районної лікарні. Стежка викладена плескуватим камінням, а через певні інтервали проходить кладка вузьких прямокутних камінців, немов перерізає дорогу впоперек.

У Кам'янці Т. Шевченко знайомився з народним побутом, занотовував пісні. Виконуючи доручення Археографічної комісії, малює історичні пам'ятки міста. На Поділлі Кобзар записав пісню про Микиту Швачку (кармалюківця), яка стала епіграфом до одного з розділів його поеми «Гайдамаки».

1-й екскурсовод. Багато йому допомагали знайомі. Наприклад, учитель географії Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії (нині це корпус історичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету) Петро Чуйкевич записав до альбома Т. Шевченка народні пісні «Пливе щука з Кременчука», «Зійшла зоря ізвечора», «Ой, Кармелюче, ти по світу ходиш». Під останньою піснею рукою Шевченка зазначено «Кам'янець, 1846 літа 3 октября. Од Петра Чуйкевича».

2-й екскурсовод. Ця зустріч з Чуйкевичем є, на жаль, єдиним свідченням про перебування Шевченка у місті над Смотричем. А ще в народі і досі побутує легенда, наче десь над Смотричем на камені лишилися сліди Т. Г. Шевченка.

(Учні декламують поезії, присвячені Кобзареві)

Біографічний роман Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» — знаковий твір польської шевченкіани

Лілія Овдійчук,

кандидат педагогічних наук, доцент

м. Рівне

Зарубіжна шевченкіана нині репрезентована різноманітними творами. Це монографії, дисертації, статті, романи, численні поезії, автори яких належать до представників різних країн, континентів, віросповідань, світоглядних позицій. Польська шевченкіана може пишатися багатьма серйозними науковими розвідками та популяризаторськими статтями (Л. Совінський, Г. Батталія, Є. Погоновський, В. Кубацький, П. Свенцицький, Є. Єнджеєвич, Ф. Неуважний, С. Козак, В. Слободнік, М. Якубець,), присвяченими українському класику і борцю за свободу поневоленої батьківщини, численними перекладами віршів, прози (Л. Совінський, В. Сирокомля, А. Гожалчинський, С. Жеромський, Ю. Лободовський С. Войнаровська, М. Беньковська, Є. Єнджеєвич, Л. Пастернак, Я. Івашкевич) та виданнями Шевченкового «Кобзаря».

У цьому ряду виокремлюється біографічний роман «Українські ночі, або Родовід генія». Його автор Єжи Єнджеєвич (1902–1975) – видатний польський письменник, автор багатьох художніх творів (написав понад 30 романів, більше двох десятків п'єс, багато поезій) та літературознавчих праць, перекладач, есеїст, публіцист, літературний критик.

Під час перебування на Катеринославщині, куди він потрапив з родиною в евакуацію під час Першої світової війни із Польщі, Єнджеєвич навчався у гімназії в Катеринославі (нині Дніпропетровськ) і зацікавився українською історією, культурою, літературою, особливо сприяв цьому його гімназійний вчитель і наставник, відомий український історик, дослідник славного Запорожжя Дмитро Яворницький. До речі, на знак пам'яті і глибокої пошани польський письменник написав книгу спогадів про Д. Яворницького «Володар дивовижного світу» та зініціював у 1971 році видання книжки Івана Шаповала про цього видатного українця «У пошуках скарбів» з власною передмовою. Єжи Єнджеєвич згодом стає популяризатором українства на міжнародних форумах, знайомить польського читача із творами українських літераторів-класиків і сучасників.

Особа та творчість Тараса Шевченка стали знаковими у долі польського митця. За висловом Єжи Єнджеєвича, Шевченко єдиний у світовій історії поет, творчість якого мала такий потужний вплив на співвітчизників і який був геніальним організатором свідомості свого народу. Єнджеєвич переклав чимало поетичних та прозових творів українського письменника, написав багато статей про його творчість, брав активну участь у підготовці кількох видань «Кобзаря» у Польщі. Проте найбільше визнання отримав його біографічний роман про Тараса Шевченка «Українські ночі, або Родовід генія», опублікований у Варшаві польською мовою в 1966 р., а згодом перевиданий у 1970 та 1972 р. Книжка

стала резонансною подією, була високо поцінована польськими читачами, схвально відгукнулися й українські науковці-шевченкознавці, письменники, усі, хто прочитав роман в оригіналі.

Ця мудра і виважена книжка природно поєднала нинішніх українців і поляків, як колись зблизила Шевченка, Куліша, Костомарова та Падлевського, Залеського, Сераковського спільна справа жертвовного служіння народу і Вітчизні.

Твір написаний на основі достовірних джерел: публікованої і рукописної, зокрема й документальної архівної літератури, ґрунтовно опрацьованої автором. Надзвичайно багатий цитований матеріал про Кобзаря України взятий із архівів, найбільш відомих і поважних праць про Т. Шевченка та з творів українського поета. Сам автор роману у післяслові зазначає, що користувався академічним виданням творів Тараса Шевченка. Не довіряючи сучасним перекладам Шевченкових творів, Єнджеєвич подає їх в оригіналі.

Життєпис українського генія постає на політично-культурному тлі тогочасної доби, для якої характерними були жорстоке поневолення народів у царській Росії та цілковите неприйняття «інакомислія».

Автор роману глибоко проаналізував становище підневільної України, освітив художнім словом українські темні ночі гноблення вільнолюбної країни і її народу, а також чесно й об'єктивно простежив непросту історію українсько-польських взаємин, стосунки Т. Шевченка з польськими патріотами, які кинули гасло «За нашу і вашу свободу». Український поет і мислитель був самостійником, таким же постає він у творі: головним постулатом Т. Шевченка була вільна українська держава, незалежна ні від Росії, ні від будь-якої іншої держави. Його пов'язувала особиста дружба з багатьма поляками, яка ґрунтувалася не тільки на щирих, дружніх взаєминах, а й на спільних світоглядно-політичних, національних поглядах. Масштаб зображених подій вражає, адже письменник охоплює у своєму творі грандіозну картину національно-визвольних рухів в Європі й на теренах царської Росії.

Сам Єнджеєвич теж на той час належав до поневоленого царською Росією народу, тому оцінює Шевченкову місію «на нашій, не своїй землі» як поборника волі для усіх, хто перебував у «тюрмі народів». Відповідні історичні акценти розставлені автором цілком об'єктивно: недаремними виявилися уроки Дмитра Яворницького, гімназійного вчителя юного поляка.

Книжка цікава і за змістом, і за формою. Адже романна форма дозволяє перетворити сухі факти на захопливий твір.

Єжи Єнджеєвич мріяв про те, щоб створена ним художня біографія Т. Шевченка була перекладена мовою

народу, який дав світові генія. Переклад був зроблений Євгеном Рослицьким, українським емігрантом, що проживав у Канаді, активним пропагандистом української мови, публіцистом, перекладачем, вченим-мікробіологом світового рівня, якому під час поїздки до Варшави (1966 р.) потрапила до рук книжка про Тараса Шевченка. Так часто буває, що людина, закинута вітрами історії далеко від Батьківщини, не пориває з нею духовного зв'язку. Тримає її, напевне, потужна генетична пам'ять народу, до якого вона належить від народження. Зазвичай такі особистості яскраво проявляють себе в нових умовах, на землі, яка дала прихисток і стала рідною. Непересічність їхня – у гармонійному поєднанні кількох іпостасей. Євген Рослицький – виразний приклад цього.

Як патріот і великий шанувальник Т. Шевченка, Рослицький взявся за велику працю: переклад цього непересічного твору. У 1973 р. під час зустрічі з автором «Українських ночей» перекладач читав уривки українського варіанту роману й отримав схвалення і підтримку. Єнджеєвич сприяв виданню цього перекладу в Канаді, відмовився від авторського гонорару, проте, на жаль, не побачив цієї книги надрукованою.

Тільки у 1980 році книжка вийшла друком у Канаді в Торонто з передмовою відомого літературознавця Б. Стебельського та з післясловом автора і перекладача. У книзі вміщено, окрім репродукцій малярських творів Т. Шевченка, портретів польських друзів поета, як це було у польських виданнях, ще й фото Є. Єнджеєвича та Є. Рослицького під час зустрічі у помешканні польського письменника.

Український читач зміг ознайомитися з твором у перекладі В. Іванисенка лише у 1988–1989 рр. завдяки публікації в журналі «Київ» [1]. Згодом книжка вийшла у повному обсязі у Львові (видавництво ЛДКФ «Атлас», 1997 р.) з передмовою Дмитра Павличка «Світоч побратаних народів» [2]. Автор переднього слова читав перше видання твору (1966 р.) і, ставши редактором журналу «Всесвіт», мав намір опублікувати його у 1972 році в українському перекладі. Поталанило Павличкові й на зустріч з Є. Єнджеєвичем у Варшаві. Український письменник висловив щире подяку і надію на те, що роман з'явиться у «Всесвіті». На жаль, ідеологічні чинники перешкодили публікації. Проте твір не обійшли увагою літературознавці: майже відразу після виходу в світ роману (1967 р.) журнал «Дніпро» помістив статтю-відгук С. Козака «Родовід українського генія» [4], а в журналі «Всесвіт» з'явилася стаття Т. Пачовського про Є. Єнджеєвича як перекладача, згадувалися й «Українські ночі». [8] Відомо, що роман польського письменника перекладав Олекса Тихий, проте доля перекладу невідома.

І все ж твір знайшов свого читача в Україні. Ще в оригіналі роман прочитав кременчанин Макар Середюк, вчитель, краєзнавець, випускник Варшавського та Київського університетів і написав захоплений лист-відгук автору з деякими критичними заувагами. З відповіддю польський письменник не забарився, він висловив подяку за високу оцінку книжки: «Вдячність читачів – це найбільша нагорода для письменника, про яку може тільки мріяти автор», а також дав пояснення на висловлені зауваження. (Лист від 19 грудня 1966 року) [5].

Листування тривало до кінця життя Єжи Єнджеєвича. Тепер це вже історичні документи, які зберігаються у фондах Кременецького краєзнавчого музею [5]. В експозиції Шевченківського залу представлені фото польського письменника та кременчанина М. Середюка, книжка «Українські ночі, або Родовід генія» мовою оригіналу, екземпляри з епістолярію Єнджеєвича.

З листів можна зробити висновок, що адресат Середюка – толерантна і скромна людина, серйозний скрупульозний дослідник, залюблений в Україну, її історію, знавець життя і творчості геніального Шевченка. Письменник розкриває свої творчі плани, адже на той час він працював над книжкою «Звитяга переможених» про Станіслава Ворцеля, польського соціал-демократа, учасника Польського повстання 1830–1831 рр. та одного з організаторів революційно-демократичного товариства «Люд польський», близького друга Міцкевича. Про нього Єнджеєвич згадує у романі «Українські ночі, або Родовід генія». Події відбуваються й на Кременеччині, де Ворцель навчався у Вищій Волинській гімназії. Книжку в подарунок Макарові Середюку автор надіслав, про що повідомив у листі. Мріяв польський письменник про автобіографічну книжку, у якій «хотів через призму свого життя показати нашу епоху, сповнену стресів, безжальну, проте дає вона певну надію на майбутнє. Я також хотів написати про Польщу та Україну... Така книжка потрібна обом народам». (Лист від 27 березня 1975 р. [5]) [6,64]. На жаль, ці задуми не були реалізовані через хворобу. Кореспонденція засвідчує добре володіння Єнджеєвича українською мовою – саме так написаний лист від 2 січня 1969 року та промовистий вислів: «Хай живе непорушна дружба наших народів», який читаємо у кожному листі.

Приємно, що роман Є. Єнджеєвича став нині більш доступним для широкого кола читачів в Україні. Рівненська міська «Просвіта», завдяки старанням М. Борейка, відомого просвітителя, знавця раритетних книг, перевидала книжку польського письменника до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка [3]. На основі найновіших матеріалів автор статті написала післямову «Єжи Єнджеєвич та Євген Рослицький – тандем подвижників, свідомих своєї місії» [7]. У книжці вміщено фотоекспонати Кременецького краєзнавчого музею, фото з архіву родини Рослицьких. Меценатами стали відомі в місті люди, а також Олег та Лада Рослицькі, син та донька перекладача, Генеральне Консульство Республіки Польща у Луцьку, Товариства української мови імені Тараса Шевченка у США та Канаді. Таким чином, зусиллями українців і поляків спільна шляхетна і добродійна праця Є. Єнджеєвича та Є. Рослицького, визначних особистостей, представників двох братніх народів, подвижників, свідомих своєї місії, належно поцінована і стала яскравим прикладом «нової етики» стосунків України і Польщі у царині культури, літератури та добросусідства.

Література

1. Єнджеєвич Є. «Українські ночі, або Родовід генія» Переклад з польської В. Іванисенка // Київ. – 1988. – №10, 12; 1989. – №1–5.
2. Єнджеєвич Є. «Українські ночі, або Родовід генія» Переклад з польської В. Іванисенка / Вступне слово: Павличко Д. Світоч побратаних народів – Львів: ЛДКФ «Атлас», 1997. – 445с.
3. Єнджеєвич Є. «Українські ночі, або Родовід генія»: біографічний роман про Шевченка / Переклад з польської мови Є. Рослицького // Рівне: ПП ДМ, 2012. – 660 с.
4. Козак С. Родовід українського генія // Дніпро. – 1967. – №3. – С.143–145.
5. Кременецький краєзнавчий музей. Фонди. ККМ – 25126 – Д – 2940 – 25139 – Д – 2958.
6. Листи Єжи Єнджеєвича до Макара Середюка / Вступ, підготовка і коментування листів Г. І. Чернихівського// Слово і час. – №6. – С.62–64.
7. Овдійчук Л. Єжи Єнджеєвич та Євген Рослицький – тандем подвижників, свідомих своєї місії. Післямова // Єнджеєвич Є. Українські ночі, або Родовід генія. – Рівне, 2012. – С. 645–655.
8. Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич: урок української // Всесвіт. – 1980. – №2. – С.194–197.

«Вдивляється Тарас у душу України ...»

(Шевченківська тематика у картинах-двозорах Олега Шупляка)

Світлана Щербина,

вчитель української мови та літератури

Созонівського НВК „ЗОШ I–III ступенів – дошкільний навчальний заклад”

Кіровоградської області

Постановка проблеми у загальному вигляді. На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2013 № 136 «Деякі питання підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» Міністерством культури України з 29 березня по 14 травня 2013 року був проведений всеукраїнський відкритий конкурс на кращий ескіз логотипу з відзначення 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка.

На конкурс було представлено 208 ескізів від понад 100 учасників. Найкращою визнана робота **Олега Шупляка**, викладача Бережанської дитячої художньої школи з Тернопільщини (постанова Міністерства культури України від 07.06.2013 року).

Основна частина. На сьогоднішній день ця робота є логічним продовженням Шевченкіани у творчості бережанського викладача дитячої художньої школи і водночас уже визнаного у світі художника Олега Шупляка. Народився О. Шупляк 23 вересня 1967 року у с. Біще Бережанського району Тернопільської області. Член Національної Спілки художників України з 2000 року. У 1991 році він закінчив архітектурний факультет Львівського політехнічного інституту (нині Національний університет «Львівська політехніка»). З 1997 по 2001 рік працював учителем малювання в своєму рідному селі, з 2000 року викладає малюнок і живопис у Бережанській дитячій художній школі. З 1990 року О. Шупляк бере участь у виставковій діяльності, експонувався на всеукраїнських виставках у Києві, Тернополі, Львові, Івано-Франківську, Хмельницькому та Луцьку. Персональні виставки художника пройшли в англійському місті Ноттінгемі (1993) і в рідних Бережанах (2004). Достатньо цікавим і насиченим персональними виставками став для художника 2013 рік: Всеукраїнська виставка «Жіночий портрет у мистецтві» (м. Київ), виставка «Несподіваний Шевченко» (Національний музей Т. Шевченка, м. Київ); персональна виставка у рамках проекту «Метаморфози» (спільно з Вадимом Долинським; Санкт-Петербург, галерея «N-prospect»), нагороджений золотою медаллю лауреата і дипломом «За майстерність і створення унікального стилю в образотворчому мистецтві» міжнародним Фондом «Культурне надбання» (м. Санкт-Петербург); персональна виставка «Дивосвіт» у Національному архітектурно-історичному заповіднику «Чернігів стародавній»; переможець (перше місце) Всеукраїнського відкритого конкурсу на кращий ескіз логотипу з відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка; персональна виставка «Метаморфози» у м. Вайле (Данія) у рамках благодійного проекту разом із переможницею конкурсу «Україна має талант» Ксенією Симоновою.

Незважаючи на те, що в портфоліо художника є твори традиційного живопису, увагу привертає саме нетрадиційний – так звані «картини з подвійним змістом», «картини-двозори», згідно з термінологією автора. «Це схоже на грозу – спершу збираються хмари, а потім, як удар блискавки, приходить ідея», – як зазначає сам художник про створення своїх робіт.

Працюючи в галузі станкового живопису, церковного розпису, реставрації, а також у жанрах асоціативного символізму, постмодернізму, абстракціонізму, сюрреалізму та реалізму, своєю стихією Олег Шупляк все ж вважає сюрреалізм. Саме цей жанр мав найбільший вплив на його становлення як художника, і сьогодні елементи сюрреалізму мають місце практично у всіх «нетрадиційних» картинах автора, внаслідок чого картини стають для глядача чимось на зразок головоломки – шедеври оптичної ілюзії, картини з подвійним смислом, які так майстерно створені [5]. «Людям подобаються такі

картини. Можливо, тому, що з дитинства ми любимо загадки й ребуси. Також приваблює щось містичне, таємне, невловиме», – зазначає О. Шупляк популярність двозорів, яка для нього самого стала несподіванкою [2].

Український художник-ілюзіоніст вдало використовує метаморфози у своїх сюрреалістичних картинах. Автор володіє безмежною фантазією, таке враження, що одна картина розкриває одразу кілька історій. І в цьому є певна містика та магія творчості. Витвори Олега Шупляка змушують задуматися, яка ніжна, яка ілюзорна річ – наша реальність, коли картини і поняття переплітаються і зливаються в одне ціле. Як зазначає художник, «окремої назви такої напрямку ще не має, його відносять до сюрреалізму, але це інше. Цікаві картини-ілюзії сучасного мексиканського художника Октавіо Окампо, з творчістю якого я познайомився, коли вже написав більшість своїх двозорів. Полотно з подвійним змістом творить росіянин Вадим Долинський. Хотілося б зібрати всіх, хто працює у цьому стилі, та влаштувати спільну виставку» [2].

Витюки ілюзій у живописі варто шукати ще у XVI столітті. Відомий італійський художник Джузеппе Арчімбольдо та його послідовники створювали портрети, нагромаджуючи предмети, фрукти тощо. Картини з подвійним змістом писав Сальвадор Далі. Як розповідає Олег Шупляк, «студентом я побачив репродукцію полотна Далі «Невільницький ринок з незримим бюстом Вольтера», де за силуетами людей проглядався портрет письменника. Це мене вразило, я зрозумів: образотворче мистецтво не зобов'язане просто відображати, воно може творити чудеса» [2].

Шевченківська тематика в картинах-двозорах художника. Свою першу картину з подвійним змістом бережанський художник написав у 1991 році. Дивись на це полотно зблизька – і бачиш традиційний український пейзаж, та варто відійти подальше – і обриси дніпровських круч і грозового неба перетворюються на обличчя Тараса Шевченка, яке доповнює фігура молодого Кобзаря. «Йшов 1991 рік, Україна тоді здобувала незалежність, – згадає митець. – Все довкола, навіть, здавалося, природа, дихало почуттям патріотизму. Хотілося намалювати картину, де було б усе – і дніпровські кручі, і кобзар, і незримий, але присутній образ Тараса. Я розглядав скульптуру Тараса Шевченка і у світлотіньовому поєднанні побачив майбутню картину. Так я вперше застосував цей прийом».

Шевченківська тематика розпочалася для автора із написання полотна «Кобзар» (Портрет Т. Шевченка). На тлі звичної для кожного українця природи – неширокої рівнини із високими тополями, далекими вітряками, зеленими берегами та нешвидкою річечкою, котра ховається за лінію горизонту, відбувається таїнство творення думи, що несміливо лунає з вуст малого кобзарика, натхненного красою рідного краю, благословенного українським генієм, обриси задуманого чола якого прочитуються у рідних небесних високостях. І зринають із пам'яті рядки:

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами, над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем. [13, с. 46].

І воістину ще раз переконуюешся у прозорливості твердження Олеса Гончара про те, що Шевченко «поет, ніби самим небом дарований Україні» [6].

Ще одна картина має назву за рядком Шевченкового вірша «**Мені тринадцятий минало**». Створена вона 2009 року. Спокій та пасторальна ідилія розлиті на ній: буяє розкішна трава, на якій пасуться білесенькі ягнята. Такого ж цнотливого кольору і сорочечка у юного пастушка. Недарма під полотном є рядки:

*Мені тринадцятий минало.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сяло,
Чи так мені чого було?
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...* [13, с. 12].

Умиротворений молитвою, довіряючи Богові найсокровенніше (а з ким ще може поділитися болем сирота?), підліток свято вірить у чудо. Та чого ж так тривожно стає, коли переводиш погляд на два об'єкти: і тини міцні, за якими мальви цвітуть, і хати доладні, добре вшиті, що їх, мов обереги, обступили рясні сади... Але бездонно-глибоко розчакнуті вікна сприймаються чужими і холодними для бідного сироти.

На думку дослідниці О. Буряк, для сироти поняття «хата» асоціюється зі спрагою любові, брак якої так гостро відчуває хлопчик [4, с. 22].

А з полотна художника поволі проступає задумливий, співчутливий погляд безсмертного Тараса, за словами Олеса Гончара, «найлюдянішого із поетів» [7], для якого теми сирітства та материнства стануть одними із провідних у творчості.

Дві наступні картини Олега Шупляка, хоч і створені з перервою в один рік, можна, на нашу думку, вважати своєрідним диптихом, об'єднаним проблемою свободи, яка теж є не менш важливою у художній спадщині Т. Шевченка. Мова йде про картини «**Коліївщина**» (2011) та «**Дух свободи**» (2012).

Коли дивишся на полотно «**Коліївщина**», мимоволі погляд зупиняється на центральній постаті – козацького ватажка на білому коні. А в пам'яті зринає пісня кобзаря Волоха із поеми Т. Шевченка «Гайдамаки»:

*Літа орел, літа сизий
Попід небесами,
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.* [12, с. 77].

Над степами гордо і вільно пропливає орел сизокрилий, що, за дивною ілюзією художника, увінчує такий знайомий профіль безсмертного Тараса, котрий завжди був і буде з Україною – «безталанною вдовою», поки не виросте свідоме покоління, яке зуміє дати гідну відсіч усім ворогам [11, с. 14].

Полотно «**Дух свободи**», на відміну від руху, динамізму, багатоклірності та багатолюддя, зображеного на попередній картині «Коліївщина», вражає спокоєм, простором та біломолочною гамою кольорів. Перед очима постає легко впізнаваний український пейзаж – і лунають поетові слова: «*То одинокому мені / Здається – крахотого немає / Нічого в Бога, як Дніпро / Та наша славно країна...*» [13, с. 72].

Сокровенні рядки присвячує поет рідній Україні з її вишневими садками, розлогами степами, високими могилами і широким Дніпром – а саме Дніпро є центральним образом цієї картини: «*...І на Україні добро. / Меж горами старий Дніпро, / Неначе в молоці дитина, / Красується, любиться / На всю Україну.*» [13, с. 74].

Характерно, що за чверть століття Дніпро силою творчої уяви Т. Шевченка зійде на сторінки «Кобзаря» близько 120 разів, і щоразу іншим: то він лагідний, бо колише фантастичних русалок, то збурений, коли його гирло затопило море, то вдоволенний, коли дає прихисток козакам, то він широкий, наче море, коли на своїй спині несе козацькі байдаки.

Відгадуючи, мабуть, ніколи не розгадану, ніколи не збагнену велику і сокровенну тайну феномену Шевченкового генія, ми кажемо: Тараса Шевченка народила і виплекала українська народна дума, українська народна пісня. Нашу пісню «*Без золота, без каменю, / Без хитрої мови, / А голосну та правдиву, / Як Господа слово*» [12, с. 49–50] він чув усюди: співала мати над дитячою колискою, дзвінкоголосо лунали вони над сільською околицею, співав кобзар на могилі...

Повнівся творчий геній Т. Шевченка, і свою думку, свою пісню він проспівав для народу, для України. Їх, наше словодуму, пісню, він обезсмертив і підніс до рангу Слави України, за визначенням дослідника А. Скоця [10, с. 53]. На пораду П. Куліша, у ліричному посланні «До Основ'яненка» поет зробив суттєве виправлення – замінив поетичну фразу «*Наш завзятий Головатий / Не вмере, не загине*» [12, с. 49], і вийшов геніальний афоризм, гідний геніального Шевченка: «*Наша*

дума, наша пісня / Не вмере, не загине... / От де, люде, наша слава / Слава України! («До Основ'яненка») [12, с. 49].

У 2011 році Олегом Шупляком була створена картина із потрійним зображенням під назвою «**Наша дума, наша пісня**». Із першого погляду – звичайнісінький український пейзаж: на схилі пагорба під сухою вербою сидить старенький кобзар, вдалині розкинулося старосвітнє село, долиною поміж пагорбами стелиться туман. Нічого дивного у тому не було б, якби не хитромудра ілюзія, в результаті якої старі стріхи та дерев'яна церква не утворили б нам портрет Івана Франка, а персонажі другого плану, Лукаш і Мавка – портрет Лесі Українки. Алегорію доповнює образ «Русалки Дністрової» – першої книги, друкованої українською мовою. Та й на тому магія картини не закінчується – всі ці дивовижні ілюзії самі по собі є лише фрагментами єдиного цілого – лику Тараса Шевченка.

Висновки

За двадцять років творчої діяльності в Олега Шупляка зібралось понад 60 картин-ілюзій, серед яких виокремилися цілі серії – письменників, науковців, художників... Як зазначає митець, «для мене принципово важливо, щоб елементи картини були пов'язані логічно. – Якщо це портрет відомого письменника, то паралельний сюжет повинен бути з персонажів його творів. Якщо художник – із характерних фрагментів його картин. Крім того, у серії «Великі художники» я намагаюся максимально наблизитися до манери й стилю того чи іншого автора».

Проаналізовані картини-двовзори, що створюють образ Кобзаря, дають підстави стверджувати, що поряд із власними сюрреалістичними мотивами Олег Шупляк прагне передати елементи реалістичної манери художника Т. Шевченка. Крім того, у створених полотнах легко прочитуються поетичні твори українського генія, такі, як «Сон» («У всякого своя доля...»), «Мені тринадцятий минало...», «Гайдамаки», «І виріс я на чужині...», «Гамалія», «До Основ'яненка». Сам же образ великого Тараса у трактуванні Олега Шупляка постає «найлюдянішим із поетів», для якого теми сирітства та материнства є одними із провідних у творчості, сприймається як «поет, ніби самим небом дарований Україні», як співець свободи – «орел сизокрилий» та як титан українського слова. Таким є авторське бачення Т. Шевченка як явища, за словами І. Дзюби, «завжди великого й вічно живого – **невичерпного, нескінченного й незупинного**».

Література

1. Антологія французького сюрреалізму 20-х років / Уклад., ком. та передм. С. Ісаєва і Є. Гальцова. – М.: ГПІС, 2004. – 734 с.
2. Брик А. Картини бережанського художника побачать у Японії та Європі / А. Брик / День. – 2013. – № 12.
3. Брицька Г., Дуда І., Шупляк О. Тернопільський енциклопедичний словник / Т. Брицька, І. Дуда, О. Шупляк. – Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004–2010. – Т. 6. – 2008.
4. Буряк О. Художнє осягнення вікової психології у творі «Мені тринадцятий минало...» / О. Буряк // Дивослово. – 2010. – № 3. – С. 20–23.
5. Вперше в Чернівці виставка картин із подвійним змістом майстра оптичних ілюзій Олега Шупляка / Чернівці стародавній. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/>
6. Гончар О. Щоденники: У 3-х тт. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2002–2004. – Т. 3. – 2004. – 606 с.
7. Дем'яненко С. «От де, люде, наша слава...» / С. Дем'яненко // Дивослово. – 2012. – № 3. – С. 23–28.
8. Енциклопедичний словник сюрреалізму. – М.: ИМЛИ РАН, 2007.
9. Маланюк Є. Невичерпальність / Є. Маланюк. – К.: Веселка, 1997. – 318 с. – С. 68.
10. Скоць А. Шевченкова казематна поезія-пісня «Ой три шляхи широкії...» / А. Скоць // Дивослово. – 2009. – № 3. – С. 53–55.
11. Цепя О. Авторське самоочікування в поезії Тараса Шевченка 1837–1847 років / О. Цепя // Дивослово. – 2011. – № 3. – С. 13–16.
12. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Радянська школа, 1987. – 607 с.
13. Шевченко Т. Мені тринадцятий минало. Вибрані поезії: Для молодшого та середнього шкільного віку / Т. Шевченко. – К.: Веселка, 1994. – 157 с.